V. CONTA

TEORIA FATALISMULUĬ

IAȘI
Editura librăriei Școalelor, Frații Șaraga
www.dacoromanica.ro

Teoria Fatalismului.

Era un timp când în genere se credea, că toate lucrurile, fără deosebire, şi toate mişcările lor sunt indreptate de către voinţa, arbitrul, bunul plac, al unei sau al mai multor *fiinţe supra-omeneşti*, ba câte odată, ele sunt indreptate chiar de către voinţa, arbitrul, bunul plac al omului. *Intêmplarea* asemenea nu era cu totul isgonită de la stăpânirea lumei aceştia.

Aceste credinţe incepură a slăbi indată ce apărură ştiinţele positive. Fie care pas înainte făcut de aceste din urmă constitue un pas înapoi pentru cele de'ntâi. In adevĕr, fie care ştiinţă positivă, la rêndul sĕu, după ce a esplorat domeniul seu, într'un mod mai mult sau mai puţin complect, ne-a lasat siguranţa că toate fenomenele de care ea se ocupă sunt regulate de către legi inflexibile. Insă fiind că sunt încă câteva domenii neesplorate sau macar puţin cunoscute de aceea le vine la indêmână partizanilor vechilor credinţi de a găsi în ele loc macar pentru

www.dacoromanica.ro

liberul arbitru al omului dacă nu şi pentru zeitatea «*Întĕmplare*»,

Eu mĕ voĭ sili prin această scriere a dovedi că toate fenomenele din lume, fie ele fisice, morale sau intelectuale, sunt regulate după legĭ fixe şi naturale; că prin urmare nu există nimic din tot aceea ce s'a numit *voinţa liberă* omenească sau dumnedeească, nicĭ din aceea ce s'a numit *întĕmplare;* şi că în lume nu există decât *Materie* care se mişcă şi se metamorfozază până la infinit în spaţiu şi în timp, ascultând în toate mişcările şi metamorfozele sale legĭ fatale.

Pentru acest scop voiŭ trece în revistă deosebitele grupurĭ de fenomene.

CAPITOLUL I.

Fenomenele fisice şi fisiologice.

Comte a statornicit şirul în care ştiinţele au trebuit cu necesitate să iee naştere şi să se desvolteze. Astfel, astronomia sau mecanica cerească, ajutată de matematică, a fost cea întâĭ care ne-a arătat că Zeiĭ n'au nimica a face cu mişcarea corpurilor cereştĭ. Veni apoĭ fisica, şi, după dĕnsa, chimia, care formară într'un mod definitiv convingerea noastră că lumea neorganică este stăpânită de legĭ inflexibile şi fixe. Ştiinţele biologice stabilirĭ la rândul lor, că legĭ fixe prezidează la toate mişcările fisiologice ale lumeĭ organice, adică, ale plăntelor şi animalelor. Până aicĭ toată lumea este de acord. Insă indoeala incepe asu-

www.dacoromanica.ro

pra existenței fatalității, in ceea ce privește fenomenele sociale și fenomenele psicologice.

CĂPITOLUL II.

Fenomenele sociale.

Avem două izvoare în care putem găsi și culege cu îmbelșugare fapte sociale spre a le supune studiului nostru. Aceste sunt: *statistica* care ne arată mai cu samă legătura dintre faptele ce există în unitatea de timp; și *istoria* care pe lângă aceasta ne arată a deosebi legătura de causă și efect, sau legătura de evoluțiune ori metamorfozare ce există intre faptele sociale ce se succedează in curgerea vremei. In acest înțeles larg istoria cuprinde în sine toate acele științi care servesc pentru descoperirea și certificarea faptelor sociale întêmplate în timpurile trecute, precum sunt archeologia, filologia.—Din aceste izvoare își iau materialurile lor științele sociale, precum sunt economia politică, știința istoriei, știința socială propriu zisă, etc. Fără a esamina în parte pe fie care dintre științele sociale, ce sunt încă în mare parte abia nâscênd și rêu definite, voiŭ considera deosebit învêțămintele istoriei de acele ale statisticei la care se pot reduce toate faptele sociale.

1. Faptele istorice. Se știe că știința sau filosofia istoriei nu datează de mult. Mai inainte se credea că istoricul nu are alt rol, de cât să povestească intêmplările și isprăvile oamenilor insemnați, pe care lumea-i presupunea că lucraseră cu mai multă sau mai puțină

www.dacoromanica.ro

înțelepciune și pătrundere, dar totdeauna cu o liberă determinare. De aceea istoria era considerată ca o mare colecțiune de exemple care pot să servéscă moraliștilor, publiciștilor, oamenilor de stat, și în sfîrșit tuturor acelor care voesc să se exerciteze în arta de a ajunge cât mai sigur un scop în societate prin combinațiuni *liber* făcute.

Vico a fost cel d'întâi, care a recunoscut, că tóte națiunile, în desvolarea lor istorică, trebue să treacă prin aceleași fase, că aceste fase se succedează în acelaș șir, și că prin urmare omenirea în mergerea sa ascultă de o lege. De aceea putem zice că el este adevěratul creator al științei istoriei. In zilele noastre Comte și Buckle sunt acei ce au constituit această știință. Din cercetările acestor doi mari cugetători rezultă:

1) Ori ce națiune este produsul *mediului* în care ea trăește. Se înțelege aici prin mediu toate obiectele exterioare care vin în contact cu omul, precum: natura și configurațiunea solului, aspectul Naturei, climatul, felul nutrimentului, etc. [1]) Legătura de ca-

[1]) Printre causele determinate ale națiunelor se enumeră și rasa. Insă, după cum voi dovedi prin un articol ulterior, rasa nu e decât o modificare a speciei prin mediul în care a trăit mai mult sau mai puțin timp. Dacă toate națiunile s'ar fi născut și s'ar fi desvoltat în mediuri identice, de sigur că atunci și ele ar fi identice, cu alte cuvinte ar fi de aceeași rasă. Prin urmare când două națiuni sunt de rasă deosebită, asta dovedește că ele sunt două produsuri a două mediuri cu totul deosebite. Și dacă în

www.dacoromanica.ro

usalitate între mediu şi naţiune este astfel de strînsă, încât toate manifestaţiunile de viaţă ale acesteia oglindesc pe cel de'ntâi. Ast-fel mediul se reflectă în toate ideile şi instituţiile sociale, politice şi religioase ale poporului care este produsul său. Aşa dar, acesta nu poate simţi, nici gândi, nici crede, nici voi, nici lucra altfel decât cum îi este poruncit de către mediu, care-i trimite impulsiuni necesare.

2) Mergerea unei naţiuni în decursul timpului asemine ascultă de legi fixe. Faptele istorice şi succesiunea lor nu sunt rezultatul întâmplării. Ele constituesc o inlănţuire care a trebuit să fie aşa şi nici decum altfel. Această conclusiune a fost scoasă mai cu samă din observaţiunea faptului acestuia: că, adică la două sau mai multe naţiuni, care se găsesc în aproape aceleaşi condiţii, aceleaşi idei se nasc şi dispar într'acelaş chip, dau naştere la aceleaş idei fisice, la aceleaşi acţiuni şi reacţiuni, care toate se realizază în aceleaşi instituţii, astfel că înlănţuirile de fapte a tuturor acestor naţii se asamănă.[2])

II. *Faptele statistice.* In sfîrşit statistica ne procură dovedile cele mai puternice despre existenţa fatalităţii în domeniul fenomenelor sociale.

---

acelaş mediu găsim astăzi două naţiuni de rasă deosebită, asta dovedeşte că amêndouă, sau macar una din ele, este produsul originar a unui alt mediu şi că numai în urma unei emigraţiuni întâmplate cândva a venit de s'a statornicit in mediul actual.

[2]) Vedi pentru detailurile acestor întrebări: *Comte*, Philosophie positive; *Buckle's* History of civilisation.

www.dacoromanica.ro

Este recunoscut astăḑĭ că toate faptele sociale culese până acum de statistică, toate, până şi cele maĭ curioase, până şi cele maĭ indiferente, se găsesc în raporturĭ fixe şi necesare.

Fără a intra în detailurĭ care, de altmintrele, au fost tractate şi discutate pe larg de cătră alţiĭ, voiŭ lua numaĭ căte-va exemple din miile ce s'ar putea aduce.

Toate lucrurile fiind aceleaşĭ, s'a constatat că numĕrul căsătoriilor, a recunoaşterilor de copiĭ, a adopţiunilor, este totdeauna acelaş, în aceeaşĭ localitate şi în aceeaşĭ unitate de timp, de exemplu într'un an. Dacă se întĕmplă ca numĕrul căsătoriilor dintr'un an, să fie maĭ mare sau maĭ mic decăt acel dintr'un alt an, atuncĭ să fim siguri că situaţiunile sau împrejurările n'au fost aceleaşĭ într'amĕndoĭ aniĭ; şi într'adevĕr, dacă facem nouă cercetărĭ găsim numaĭ decît, că numerul căsătoriilor a variat în raport cu starea recolteĭ, cu suma şi cu repartiţiunea bogăţieĭ publice, şi aşa maĭ departe.

Acelaş lucru se întĕmplă cu falimentele, bancrutele, şi chiar cu crisele cele marĭ comerciale. S'a dovedit că crisele comerciale chiar, pentru acărora existenţă lumea are obiceiu să arunce vina asupra cutăreĭ sau cutăreĭ case comerciale imprudente sau doloase, nu pot fi evitate. S'a dovedit că ele sunt un rezultat necesar al ordineĭ actuale economice; că în suta de anĭ din urmă ele au sbucnit într'un mod *periodic*, după intervale de timp ce par a se succede şi a se repeta totdeauna într'aceeaşĭ ordine; că în

www.dacoromanica.ro

sfîrşit ele *revin* şi trebue să revie *poriodic*, intocmaĭ ca un efect ordinar al uneĭ cause permanente.[1])

Ast fel eată ce se întêmplă. Un comerciant sau un industrial îşĭ bate ḑi şi noapte capul pentru ca să facă pentru interprinderile luĭ cele mai bune combinaţiunĭ posibile, şi nu pune în lucrare un plan decât numaĭ după o deliberare matură. Şi cu toate aceste se găsesce la urma urmeĭ că, *libera sa determinare* n'a făcut decît tocmaĭ ceea ce trebuea pentru ca să se indeplinească cutare fenomen periodic, pentru ca cifra anuală a falimentelor, şi prin urmare a imprudenţelor, să fie aceeaşĭ, pentru ca numerul bancrutelor, şi prin urmare al frudelor, să păstreze raportul obicĭnuit, pentru ca cutare crisă să sbucnească, etc.

Acelaş lucru se întêmplă cu delictele. Numerul delictelor în genere, sau acel al fie-căreĭ speciĭ de delicte, este totdeauna într'un raport constant cu tóte lucrurile care exercitează oare-care înrîurile asupra populaţiuneĭ.

Ba ce e maĭ mult, delictele ca şi căsătoriile, ca şi toate fenomenele sociale, sunt maĭ numeroase într'un altul. Se pare că ele sunt înfluenţate atât de către starea atmosferică, cât şi de fasele luneĭ şi de posiţiunile soareluĭ pe orbită. Şi trebue să fie ast-fel; căcĭ căte-odată domnesce epidemic mania de a se căsători sau de a face cutare delict, intocmaĭ pre-

[1]) Vedĭ *Cl. Juglar*: Des Crises commerciales et de leur retour périodique.

www.dacoromanica.ro

cum domnește altă dată mania de a se sinucide, sau altă boală orĭ dispositie mentală. De altmintrele, acest fenomen nu ne va mai părea de loc extraordinar când ne vom aduce aminte despre marea înriurire ce exercitează starea atmosferică asupra moraluluĭ fie căruia, și când vom gândi că aceeașĭ stare atmosferică, întinzêndu-se asupra unuĭ mare numĕr de individe, va trebui, firește, să-ĭ influențeze maĭ mult sau maĭ puțin pe toțĭ cam într'acelaș fel.

Astfel dară, cineva comite un delict, sau se căsătorește pentru a se supune uneĭ impulsiunĭ care trebue să aibă neaparat efect. Și cu toate aceste, ce poate fi oare maĭ liber pe lumea aceasta decât hotărîrea de a se căsători sau acea de a înfrânge legea? Care alte acțiunĭ ale omuluĭ sunt precedate de maĭ multe deliberărĭ decât acestea?

Ceea ce s'a zis despre căsătoriĭ, falimente și de licte, se aplică la toate faptele sociale culese de către statistică.

Cu toate aceste poate că se vor găsi de aceĭ care să facă obiecțiunĭ în ceea ce privește rezultatele de maĭ sus, scoase din statistică. Se vor găsi poate care să zică, că fenomenele sociale nu sunt într'un raport matematicește constant și exact; că pretinsele legĭ care regulează aceste fenomene n'au drept temeiu decât niște aproximațiĭ; că prin urmare remâne destul loc liber și pentru acțiunile libere; și că, în toate casurile, este o profundă deosebire între aceste legĭ *aproximative* și *flexibile,* și între legile inflexibile și fatale ale lumeĭ fisice propriu zise.

www.dacoromanica.ro

Eu cred că aceste obiecțiuni nu ar putea fi făcute decât de aceĭ care judecă aceste chestiuni după aparență fără a le aprofunda. In sfîrșit cred că nu există cea mai mică deosebire între legile fenomenelor sociale și între acele ale lumeĭ fisice, propriu zise: și unele și altele sunt *exacte*, *inflecsibile* și prin urmare fatale. Pentru a demonstra aceasta voiu lua un exemplu. In cutare oraș, la suta de locuitoriĭ, se contractează x căsătoriĭ pe an, în mijlocie. Insă se întîmplă ca acolo să se contracteze într'un an $x+a$ căsătoriĭ și într'un alt an $x-a$. Pentru ce această deosebire? Pentru că situațiunea populațiuneĭ n'a fost identic aceeași în amêndoĭ aniĭ. Insă asupra populațiuneĭ s'au exercitat într'un mod deosebit în aceștĭ doĭ aniĭ, nu una, dar o mulțime de înrîuririĭ exterioare care au contribuit la modificarea numĕruluĭ căsătoriilor. Și în adevăr, dacă observăm bine, vedem că numĕrul căsătoriilor variază într'un raport determinat și cu starea recolteĭ, și cu starea legislațiuneĭ. După cum se vede de aiciĭ, căsătoriile ca și oriĭ ce alt fenomen social, sunt efectul unuĭ mare numĕr de cause. Ele sunt resultanta unică a maĭ multor puteriĭ.

De aceea dacă cine-va examinează o singură causă generală în legătura sa cu un singur fenomen social, nu trebue să se aștepte a găsi între aceștĭ doĭ termeniĭ un raport care să fie exprimat totdeauna prin acelaș nume. De exemplu, se știe că cantitatea recolteĭ stă într'un raport drept cu numĕrul căsătoriilor. Insă dacă cea de'ntĕĭ a crescut cu $10^0/_0$, nu

www.dacoromanica.ro

trebue să ne aşteptăm ca şi cel de al doile să crească cu 10%. Căci dacă înmulţirea recolteĭ a mărit cu 10% impulsiunea de a se căsători, acea impulsiune a putut fi micşurată prin alte înrîuririĭ exterioare ce au un efect contrar. Insă toate aceste nu împedică de loc ca raportul particular între fie care forţă sau înrîurirĭ de o parte, şi între rezultatul sau efectul său de altă parte, să fie totdeauna *matematiceşte fix.*

Când într'un viitor îndepărtat, statistica va ave informaţiĭ numeroase şi exacte asupra *tuturor* causelor exterioare care exercitează oare care înrîurire asupra societăţiĭ, atunciĭ, după calcule şi încercăriĭ repetate, se va pute ţine samă în rezultatele generale de efectele particulare a fie căreĭ înrîuririĭ; şi astfel atunciĭ se va ave proba de-a dreptul că nu există nicĭ o deosebire între legile fisice propriu zise şi între acele sociale.

Noĭ însă nu avem trebuinţă să aşteptăm acel viitor îndepărtat, spre a ne încredinţa de adevĕr. Căciĭ cred că argumentaţiile de maĭ sus vor fi de ajuns spre a forma convingerea că, *fatalitatea domneşte asupra fenomenelor sociale întocmaĭ ca şi asupra fenomenelor fisiologice.*

CAPITOLUL III

Fenomenele psicologice.

Fără a intra în cercetăriĭ şi esplicaţiunĭ ulterioare, aş pute să conchid numaĭ curat din cele zise maĭ sus că, toate facultăţile sufleteştĭ, cuprinse fiind în

www.dacoromanica.ro

ele şi voinţa, sunt supuse la legĭ fatale. In adevăr, dacă e constatat că complexul acţiunilor a uneĭ mulţimĭ de indivizĭ constituiţĭ în societate este supus la necesităţĭ fatale, apoĭ oare fie care acţiune individuală, considerată în parte, maĭ pute-va fi liberă? Fi-va cu putinţă ca cine-va să-şĭ închipuească că aceeaşĭ acţiune individuală este supusă liberuluĭ arbitru sau fatalităţiĭ, după cum ea este considerată în sine sau este privită ca făcênd parte din complexu-acţiunilor societăţiĭ?

Pentru orĭ cine nu este prevenit în această materie, eu cred că sunt de ajuns consideraţiunile de maĭ sus pentru a-ĭ forma convicţiunea că, *lumea întreagă, sub orĭ ce faţă ar fi privită, este guvernată de legĭ fatale şi naturale.* Numaĭ după admiterea acestuĭ adevĕr fundamental se poate esplica armonia permanentă care există între lumea fisică de-o parte şi lumea morală de altă parte, şi în genere între toate mişcările. Această armonie ar fi imposibilă dacă în lume ar exista, după cum se crede, un comerciu intim şi continuu între legĭ fixe de-o parte, şi între arbitriu şi capriciĭ de altă parte.

Dar ceea ce e curios este că sunt mulţĭ chiar printre materialiştĭ, care, de şi admit existenţa unor legĭ fixe care stăpânesc acţiunile exterioare ale omuluĭ, totuşĭ au credinţa că acesta are o oare care sferă, orĭ cât de mică ar fi ea, în care se poate mişca liber. Aceştia cred că omul este liber, macar după expresiunea luĭ Lavater, ca paserea în cuşca sa.

Indoelile în chestiunea aceasta provin maĭ cu sa-

www.dacoromanica.ro

mă din aceea că filosofia materialistă ca şi cea spiritualistă n'a ajuns încă la o esplicaţiune mai satisfăcătoare fenomenelor sufleteşti. E adevărat că cu progresul ştiinţelor positive în genere şi al fisiologiei în special vom ajunge, într'o zi, să avem esplicaţiunea naturală, prin jocul legilor naturale, a tuturor manifestaţiunilor sufletului. Dar până atunci, spiritualiştii profită de ignoranţa comună pentru ca să tragă din ea argumente numai contra materialismului. S'au scris o mulţime de cărţi contra materialismului, şi în toate, autorii lor ajung cam la conclusiunea următoare:

«Materialiştii vor pute în viitor să înmulţască din «ce în ce mai mult dovezile despre înrîurirea lumei «materiale asupra celei morale. Ei vor izbuti poate «să convingă pe toţi că nu există nici o manifesta«ţiune a sufletului care să nu se resimtă calitativ şi «cantitativ de înrîurirea materiei. Dar putem asi«gura a priori că nici odată nu vor fi în stare a es«plica facultăţile sufletului omului, prin jocul numai «al forţelor fisice şi fisiologice.» [1])

Această asigurare din partea spiritualiştilor este

*) Chiar H. Spencer, reprezentantul actual al Esperimentalismului ştiinţific în Anglia, după ce face distincţiunea fundamentală între subiect şi obiect, apoi zice că nu e cu putinţă a da fenomenelor sufletului o explicaţiune materialistă, căci această explicaţiune ar însemna că mintea sau subiectul se poate înterpreta cu termeni de materie sau obiect. Vezi: *Herbert Spencer's Principles of Psychology* § 63.

www.dacoromanica.ro

o sfidare din partea materialiştilor; şi pe această sfidare îndrăsnesc a o rîdica.

Nu voiu cerca, şi nicĭ aşĭ putea, să esplic în detaliu *cum efectiv* se produce fie-care fenomen psicologic, prin funcţionarea cutăreĭ fibre nervoase sau cutăruĭ grup de fibre nervoase. Această explicaţiune este rezervată fisiologieĭ sistemuluĭ nervos într'un viitor îndepartat. — Dar voiu cerca să esplic numaĭ prin jocul forţelor mecanice, fisice şi fisiologice toate facultăţile sufleteşti, chiar *conştiinţa eului*. Mĕ voiu servi şi de ipotese. Insă în toate cazurile sperez să dovedesc că pe calea materialistă se pot imagina ipotese şi explicaţiunĭ mult maĭ plausibile şi maĭ verosimile decât acele ale sistemelor spiritualiste.

Teoria şi explicaţiunile ce urmează vor părea poate la mulţĭ bizare. Sperez însă că ele vor fi apreţuite, dacă nu pentru altă-ceva, macar pentru noutatea lor.

SECŢIUNEA I.

Ce este sufletul şi unde stă el?

In starea actuală a ştiinţelor positive se dovedeşte până la evidenţă că nu există în univers altă *substanţă* decât materia. De altă parte experienţa ne arată că nu există lucru în lume care să nu aibă însuşirĭ sau proprietăţĭ. Proprietăţile sau însuşirile materieĭ iau denominaţiunea generică de puterĭ (forces). Astfel nu e materie fără forţă, nicĭ forţă fără materie. In virtutea chiar a propietăţilor sale, materia este într'o mişcare continuă şi vecinică. Această mişcare nu este uniformă; ea urmează între altele le-

www.dacoromanica.ro

gea *ondulațiuneĭ universale*, despre care voiu vorbi aiure, și dă loc la metamorfoza materieĭ care îmbracă în spațiu și în timp o infinitate de *forme trecătoare*. Sub fie-care formă nouă, materia are o nouă constituțiune; și prin urmare proprietățĭ nouĕ. Căcĭ materia și forța fiind inseparabile (pentru că în definitiv ele nu constituesc decât unul și acelaș lucrŭ considerat sub două puncte de vedere deosebite), urmează că una nu poate să se schimbe fără ceelaltă. La o nouă formă a materieĭ corespunde totdeauna o nouă formă, adică un nou mod de lucrare a forțeĭ, și vice-versa. Astfel, forțele curat mecanice, fisice și chimice care mișcă materia sub forma neorganică, se transformează în forțe fisiologice când materia însăș a luat forma organică.

Forțele fisiologice la rêndul lor se diversifică în acelaș timp ca și materiele a căror proprietățĭ ele sunt. Astfel, forța de asimilațiune și disimilațiune este proprietatea caracteristică a organilor de nutrițiune în genere; în timp ce, puterea de a simți, de a gândi și de a voi, caracterizază crieriĭ animalelor.

Sufletul decĭ nu e altă-ceva decât proprietatea crierilor: cu alte cuvinte, nu e decât o nouă formă a forțeĭ corespunzênd la o nouă formă a materieĭ. Și precum jocul facultăților sufletuluĭ este foarte subtil și complicat, tot așa și materia care-ĭ servește de bază are o structură și o organizațiune de cea maĭ mare delicateță și perfecțiune.

Așa dar, scaunul tuturor facultăților sensitive, intelectuale și volitive este în crier și în dependențele

www.dacoromanica.ro

sale. Anatomia şi fisiologia determinează în parte, şi, într'un viitor îndepărtat, vor determina mai exact, care este subdiviziunea organului corespunzătoare la cutare subdiviziune a facultăţilor sufletului. Aceste sunt detailuri interesante, dar în care nu putem şi nici nu avem nevoe să intrăm. Pentru subiectul nostru e destul să dovedim deocamdată că sufletul stă în creer şi în dependenţele sale. Pentru a sprijini această aserţiune nu voiu face alta decât să reamintesc dovezile următoare: [1])

1°. Anatomia comparată ne arată că, pe toată scara animalelor, de la punctul cel mai de jos până la om, energia inteligenţei este în raport statornicit şi ascendent cu dimensiunea şi greutatea mai întâi, şi apoi cu constituţiunea şi forma creerilor. Animalele ocupă cea mai inferioară schiţă a scării, n'au în genere decât ganglioane sau rudimente de creeri. Suind scara găsim că animalele cele mai inteligente sunt tocmai acele care au creerii cei mai desvoltaţi, precum sunt: elefantul, delfinul, momiţa, câinele etc. In sfârşit vine omul care absolut şi relativ are cel mai mare creer. Dacă observăm omul în timpul cursului vieţii sale, vedem, că inteligenţa creşte cu desvoltarea succesivă şi materială a creerului; pentru a slăbi şi a descreşte pe urmă cu cât acest organ se slăbeşte şi se deformează din causa bătrâneţelor.

[1]) Pentru detailurile acestor dovezi, vezi: *Büchner*: Force et Matière; Chapitre, Cerveau et âme.

www.dacoromanica.ro

2°. Patologia ne învaţă că, dacă acele părţi ale creeruluĭ care presidează la funcţiunile intelectuale sunt atăcate de o boală grea, atuncĭ din aceasta se nasc perturbaţiunĭ analoage în spirit. Nu există boală mentală care să nu aibă causa sa în o perturbaţiune a creeruluĭ. Şi dacă în cazurĭ escepţionale nu s'au putut găsi urmele boaleĭ pe creer, causa este că mijloacele noastre diagnostice sunt prea imperfecte în comparaţie cu extrema delicateţă şi complicaţie a părţilor din care se compune acest organ. De altă parte se ştie că slăbiciunea congenitală a spiritului, precum este imbecilitatea, idiotismul, cretinismul (care se observă la guşeţiĭ de la munte), este totdeauna unită cu o deformaţiune congenitală a creeruluĭ.

3° Vivisecţiunile şi experimentele făcute de Flourens sunt poate cele maĭ concludente din toate dovezile. Flourens a supus experimentelor sale deosebite animale, de la care el a scos, de vĭĭ, creerĭ, însă păturĭ, păturĭ şi succesiv, începênd de la părţile superioare. El a constatat că în timpul experimentărilor, facultăţile intelectuale scădeau treptat la fie-care pătură de creerĭ luată, până când în sfârşit dispăreau cu totul.

Şi cu toate aceste se maĭ găsesc încă învĕţaţĭ care persistă a crede că sufletul este o substanţă care are existenţa sa proprie, şi care a venit numaĭ să locuiască pentru cât-va timp în corpul nostru întocmaĭ ca un simplu chiriaş de casă.

Ăm vĕzut că în raport cu materia, sufletul nu

www.dacoromanica.ro

este decât o proprietate, o forță. Să vedem acum ce este el în raport cu corpul animaluluĭ. Vogt a zis că între cugetare și creerĭ este acelaș raport ca între fiere și maiu, sau între urină și rărunchĭ. Toțĭ materialiștiĭ recunosc în unanimitate că această comparațiune nu e de loc justă. Sufletul nu este o secrețiune, ci este *o funcțiune*; și tocmaĭ pentru aceea el este *material*. Precum organele circulătoare și respirătoare servesc pentru funcțiunile circulațiuneĭ și respirațiuneĭ, tot așa și creerul cu dependențele sale indeplinește funcțiunea de *relațiune* a animaluluĭ.

In adevĕr, sistemul nervos în general n'are în definitiv altă funcțiune decât aceea de a pune în legătură animalul cu lumea exterioară. Prin intermediarul acestuĭ sistem nervos, agențiĭ exterioriĭ ne determină cutare sau cutare mișcare. Insă dacă înrîurirea agenților exterioriĭ trebue să urmeze o cale complicată până ajunge ca să ne determine a face cutare mișcare, această din urmă nu e maĭ puțin necesară și fatală decât aceea pe care o execută un corp neînsuflețit sub înrîurirea directă a agenților exterioriĭ. Așa de exemplu agențiĭ exterioriĭ exercitează *direct* înrîurirea lor asupra uneĭ petre și o fac să-și schimbe starea sau forma. Aceiașĭ agențĭ constrîng pe om ca să facă cutare mișcare, pe care el o execută, după împrejurărĭ, într'un mod *instinctual* sau *voluntar*. Insă în acest de pe urmă cas agențiĭ exterioriĭ tot au ajuns scopul lor pe o cale *indirectă* sau *mediată*. Acțiunea lor a intrat în om prin nerviĭ senzitivĭ, a mers la creerĭ; de acolo, prin nerviĭ

www.dacoromanica.ro

care transmit ordinile acestuĭ organ, ea s'a dus în mușchiĭ motorĭ care au esecutat mișcarea *necesară*. Dar fie asupra petrelor, fie asupra oamenilor, înrîuririle exterioare ajung totdeauna scopul lor; și dacă căile prin care ele se exercitează nu sunt identice, acesta e un detail foarte secundar pentru natura considerată dintr'un punct de vedere maĭ înalt.

Să studiem maĭ în detail mecanismul funcțiunilor de relațiune al animaluluĭ și îndeosebĭ al omuluĭ.

SECȚIUNEA II.

Facultățile intelectuale.

§ *1. Percepțiunea de întâiul grad.*

De la creerĭ pleacă, sau direct sau prin intermediarul măduveĭ spinăreĭ, o sumă nenumĕrată de fibre nervoase care se sfîrșesc sau pe la suprafața corpuluĭ, sau prin mijlocul țesăturelor deosebitelor organe; astfel încăt, în fie-care părticică a corpuluĭ animal, de la suprafață până în fundul organelor interne, se găsesc fibre și capetele de fibre nervoase. Acum dacă un corp material vine în contact cu un capăt de fibră nervoasă, atuncĭ acest capĕt primește o sguduitură care se transmite prin fibra nervoasă ca printr'un tub conducĕtor până la creerĭ. Creeriĭ resimt și eĭ sguduitura transmisă de fibra nervoasă, și ast-fel *simțesc* ceea ce se petrece în capĕtul aceleĭ fibre ce

www.dacoromanica.ro

le-a trimis impresiunea. Calitatea sguduiturei nervoase nu este totdeauna aceeași. Ea se deosebește mai întâi după natura fibrei nervoase sguduite și apoi după natura contactului ce se stabilește între obiectul material de o parte și între capătul fibrei de altă parte. Astfel, același corp material poate să ne procure sau să ne ocasioneze și simțirea culorei lui, și acea a durității lui, și acea a mirosului ce ne produce, după cum el se va pune în contact cu un nerv sau cu un altul. De altă parte, același corp sonor poate să ne ocasioneze și simțirea unui son muzical ascuțit sau grav și simțirea unui vuet displăcut.

Facultatea ce au fibrele nervoase de a transmite la creeri sguduiturile primite se numește simț sau simțire. Fibrele nervoase sau nervii care primesc și transmit sguduiturile se numesc organe ale simțurilor. Iată o clasificație a simțurilor ce se poate face în raport cu organele lor.

In întâiul ordin putem pune cele cinci simțuri admise de filosofia veche, adică: vederea, auzul, pipăirea, gustul și mirosul. Aceste sunt caracterizate prin aceea că, fibrele nervoase vin de se sfîrșesc la suprafața corpului, încât capetele lor vin în contact direct cu corpurile externe: astfel, lumina cade de-adreptul pe retină, adică pe capătul nervului optic; vibrațiunile corpurilor materiale lovesc de-adreptul capătul nervului auditiv; papilele nervoase ale pipăirei, sunt apasate de către pele îndată ce această din urmă este apasate de un corp oare care; și așa mai departe cu mirosul și cu gustul.

www.dacoromanica.ro

Prin aceste simţurĭ căpătăm imaginele şi ideile celemaĭ clare despre lucrurĭ.

In al doile ordin vin aşa numitele simţurĭ ale vieţeĭ organice. Aceste sunt în serviciul funcţiunilor organice şi, prin urmare, în al conservaţiuneĭ corpuluĭ. Ele se subimpart în atâte grupurĭ câte sunt funcţiunile organice. Astfel între simţurile canaluluĭ alimentar se numeră: foamea, greaţa şi desgustul, sîmţirea alimentelor şi a digestiuneĭ lor sănătoase, acea a smintireĭ organuluĭ digestiv etc. In privinţa respiraţiuneĭ avem: simţirea aeruluĭ curat sau proaspăt, aceea a aeruluĭ necurat, şi în sfârşit aceea a sufocaţiuneĭ. Setea şi inaniţiunea sunt simţirĭ ale funcţiilor de circulaţie şi nutriţiune. Simţirile musculare sunt acele prin care căpătăm cunoştinţă despre repegiunea mişcărilor ce facem cu membrele corpuluĭ nostru, despre puterea întrebuinţată şi despre împotrivirea întimpinată, prin urmare asemine despre greutatea corpurilor exterioare, despre osteneală etc. Simţirea friguluĭ şi a căldureĭ se rapoartă la corpul întreg al animaluluĭ şi maĭ cu samă la părţile exterioare. Durerile ce suferim în timpul boalelor sau al torturelor se rapoartă asemine la organul vatamat în particular şi la corpul întreg în general. Curentele puternice de electricitate trecênd prin noĭ ne fac să avem o simţire particulară. Asemine sistemul nervos, organele generaţiuneĭ şi în genere toate funcţiunile vieţeĭ animale şi organele lor dau loc la simţirĭ particulare sau generale. De şi simţurile vieţeĭ organice se deosebesc mult între dênsele calitativ şi

www.dacoromanica.ro

cantitativ, cu toate acestea se poate zice în genere că: în totdeauna când o funcţiune organică este contrariată, împedecată în acţiunea sa, atunci simţim o neliniște, o suferinţă, o durere care ne înștiinţază despre starea anormală în care suntem; eară dacă suferinţele, durerile încetează, sau dacă funcţiunile organice sunt favorizate în acţiunea lor, atunci simţim satisfacţiune sau plăcere. Simţurile vieţei organice în genere ne procură senzaţii mult mai confuze decât cele cinci simţiri. Cele d'intâi se mai deosebesc apoi de cele de al doile prin aceea că ele sunt interne. Cu toate că în multe cazuri se poate zice că sunt provocate tot prin contactul *direct* al nervilor cu obiectele introduse în corpul nostru. Ast-fel, aerul intrând în plămâni se pune în contact direct cu fibrele nervoase ale organelor respirătoare pentru a da loc la simţirele respective; asemine mâncarea consistă din obiecte exterioare care trecând prin canalul alimentar apasă direct asupra ţeseturelor, şi prin urmare asupra fibrelor nervoase ce se găsesc prin ele, şi dă astfel loc la simţirile canalului digestiv. *)

In al treile ordin putem pune emoţiunile. Sub acest titlu se înţeleg toate plăcerile şi displăcerile noastre sufleteşti. Se ştie că ori ce contact al unui corp material cu un capăt de fibră nervoasă dă loc la o sguduitură nervoasă. Această sguduitură pe lângă că procură simţirea particulară a contactului

*) Pentru esplicarea pe larg a acestor simţuri, vezi: *The Senses and The Intellect, by Bain.*

www.dacoromanica.ro

material, apoĭ maĭ produce, ca să zic aşa, o sguduitură reflexă în tot sistemul nervos, care dă loc la o modificare a întregeĭ stărĭ organice a animaluluĭ. Această modificare trebuind să consiste în o adevărată schimbare materială a organismuluĭ, afectează într'un mod deosebit toate capetele fibrelor nervoase ce se află răspândite în corp; căcĭ fie-care din aceste capete de fibre se pune într'un nou contact cu un corp nou, adică modificat. De aicĭ urmează că toate fibrele nervoase din corp primesc o sguduitură de aceeaşĭ natură care, transmiţându-se la creerĭ, dă loc la o *simţire generală* plăcută sau neplăcută, adică la o emoţiune. Cum că în timpul emoţiunilor toate funcţiunile organice sunt modificate, aceasta nu poate fi pusă în îndoială de nimine; căcĭ, toată lumea ştie că frica, bucuria, uimirea, ruşinarea, etc. fac ca să se modifice coloarea obrazuluĭ, menţinerea corpuluĭ, timbrul glasuluĭ, bataea inimeĭ şi prin urmare circulaţia, respirarea, limpezimea sau confusia minţiĭ etc. Emoţiunile nu sunt produse numaĭ de simţurile din întĕiul şi al doile ordin; ci ele sunt produse asemine prin redeşteptarea senzaţiunilor de către imaginaţie, după cum vom vedea maĭ departe. Este de observat că emoţiunile ca şi simţirile de întĕiul şi de al doile ordin, se deosebesc foarte mult între ele în privinţa intensităţiĭ: de la cel maĭ înalt grad de intensitate ele se pot cobori până la un grad infinit de mic.

Despre conştiinţa *euluĭ*, întru cât aceasta se asa-

www.dacoromanica.ro

mână cu simțirea unei emoțiuni, voiu vorbi mai departe.

Am vĕzut până aicĭ că îndată ce un corp material vine în contact cu un nerv, atunci se produce la acesta o modificare pe care am numit-o sguduitură, și pe care el o comunică creerilor. Dar pentru ce oare este așa mare deosebire calitativă între diversele sguduiturĭ? Incât privește deosebirea între simțirile câștigate prin deosebite organe, de exemplu, între vedere și auz, lucrul se poate esplica mai ușor; căcĭ se poate zice că nervii deosebiți unul de altul sunt sguduiți în deosebite chipurĭ fiind-că, după cum e probabil, constituțiunea materială a acestor nervĭ e deosebită una de alta. Mai greu se esplică deosebirea simțirilor ce se efectuează prin acelaș nerv, de exemplu, simțirea sonuluĭ grav și acea a sonuluĭ ascuțit.

H. Spencer crede că în ultima analisă toate simțurile se compun din ciocniturĭ sau sguduiturĭ nervoase simple și identice între ele; și că deosebirea lor calitativă rezultă numaĭ din gruparea unuĭ numĕr mai mare sau mai mic de acele ciocniturĭ în unitatea de timp. Eată în felul acesta explicarea auzuluĭ care ne poate servi de tip:

« Sunetul muzical se consideră a fi o simțire sim-
« plă. Cu toate aceste el se poate resolvi în alte
« simțirĭ mai simple. Experimente bine cunoscute
« dovedesc că dacă facem ca niște ciocniturĭ egale
« de corpurĭ să se succedeze la intervale egale, și

www.dacoromanica.ro

« să nu excedeze 60 pe secundă, atunci efectul fie
« căreĭ ciocnituriĭ este simţit ca un vuet deose-
« bit. Dar dacă ciocniturile succedează cu o repegiu-
« ne maĭ mare decât aceasta, atunci vuetele nu maĭ
« constituesc atâte deosebite simţuriĭ, ci în locul lor
« avem o singură simţire continuă numită son. Dacă
« repegiunea ciocniturilor se măreşte, atunci sonul
« sufere o schimbare de calitate care se numeşte ri-
« dicare de ton; şi astfel el continuă a deveni din
« ce în ce maĭ ascuţit, după cum şi repegiunea cioc-
« nitorului devine din ce în ce maĭ mare, până când
« ajunge la o ascuţime, dincolo de care el nu maĭ
« poate fi priceput ca son. Astfel încât din unităţiĭ
« de simţire de acelaşĭ fel, rezultă multe simţiriĭ de-
« osebite una de alta în calitate, după cum unităţile
« sunt maĭ mult sau maĭ puţin integrate. Maĭ mult
« decât atât. Cercetările profesoruluĭ Helmholtz au
« probat că, dacă împreună cu o serie de aceste
« vuete repetate răpede se maĭ generează o altă
« serie în care vuetele nu sunt maĭ repeziĭ dar maĭ
« încete, atunci sonul sufere o schimbare de cali-
« tate care se numeşte *timbru*. După cum ne-o a-
« rată diversele instrumente muzicale, sonurile care
« sunt egale în ton şi în forţă sunt cu toate aste
« deosebite unele de altele prin duritatea sau dul-
« ceaţa lor, prin asprimea sau licuiditatea lor; şi toa-
« te particularităţile lor specifice se nasc numaĭ din
« combinarea a una, două, treĭ sau maĭ multe seriĭ
« suplimentare de vuete repetate cu principala serie
« de vuete repetate.... Şi ast-fel un număr nemăr-

www.dacoromanica.ro

« ginit de felurĭ de simţirĭ, care se deosebesc prin « calitatea lor şi care samănă a fi elementare, nu « sunt în definitiv compuse decât din un singur fel « de simţirĭ, combinat şi recombinat cu sine însuşĭ « în diferite moduriĭ.»*)

După cum se vede percepţiunea sonuluĭ nu se face decât prin o disturbare intermitentă a nervuluĭ auditiv. Sunt de altă parte dovezĭ că toţĭ nerviĭ în genere nu sunt capabilĭ de o stimulaţie continuă, şi că nu pot împlini funcţiunea lor decât numaĭ fiind disturbaţĭ sau ciocniţĭ într'un mod intermitent. Astfel, de exemplu, dacă un nerv care e în legătură cu un muşchiu oare-care este disecat sau tăet în două, atunciĭ, dacă partea expusă a nervuluĭ este de odată apăsată cu degetul, muşchiul de odată se contractează. Dar dacă ţinem degetul necontenit pe nerv, prin asta nu vom face ca muşchiul să fie în stare de contracţiune. Pentru a face ca muşchiul să stee într'o contracţiune persistentă, trebue ca nervul să fie apasat şi lasat în linişte alternativ şi cu o foarte mare repegiune.

Considerând acest fapt împreună cu explicarea percepţiuneĭ sonuluĭ; considerând în sfîrşit natura combinaţiilor chimice ale materieĭ, care cu câte-va elemente simple produce o infinitate de felurĭ de corpurĭ, filosoful englez conchide prin analogie că toate simţirile sunt compuse din ciocnituriĭ nervoase simple şi identice maĭ mult sau maĭ puţin integrate.

Insă din aceea că nerviĭ sunt disturbaţĭ într'un

*) Vezĭ: *The principles of ppsycology* v. I. pag. 149.

www.dacoromanica.ro

mod intermitent urmează că, moleculele din care se compun corpurile materiale ce vin în contact cu simţirile noastre sunt într'o mişcare ondulativă mai mult sau mai puţin intensă, dar continuă. Sau, dacă această mişcare nu este absolut continuă, cel puţin când există, ea nu se poate manifesta în alt mod şi sub altă formă decât acea a valurilor unei ape, sau acea a vibraţiunei unor coarde. De altmintrele, mişcarea ondulativă şi intermitentă a moleculelor se mai dovedeşte şi prin alte fapte.

Originea tuturor cunoştinţelor noastre este în simţuri. Nu pot exista idei şi cugetări fără simţuri. Surdo-mutul n'are nici o idee despre son. Orbul din naştere nu va şti nici odată ce este lumina şi coloarea. Dacă s'ar naşte (ceea ce nu e cu neputinţa) un om fără nici un simţ, el nu s'ar deosebi de loc de un vegetal sub raportul inteligenţei. Dar dacă e adevărat că toate ideile noastre au punctul lor de plecare în simţuri, asta nu vra să zică că gradul de perfecţiune al acestora este în raport direct cu forţa şi intensitatea inteligenţei. Senzualiştii din secolul trecut credeau în realitatea acestui raport. Astfel erau de acei care ziceau că dacă mânile şi degetele noastre ar ave închecturi mai numeroase şi mai dese, astfel încât să se aplice mai bine pe corpurile ce atingem şi să simţim de odată toate inegalităţile de suprafaţă ce s'ar găsi pe acele corpuri, atunci noi am ave mai multe idei. Aceasta nu este adevărat. Astfel vedem multe animale care au unul sau mai multe simţuri cu mult mai fine şi mai

www.dacoromanica.ro

perfecte decât noĭ, fără ca pentru aceasta ele să fie maĭ inteligente decât noĭ. E destul ca un simţ să existe şi să transmită la creerĭ o impresiune sau o sguduitură orĭ cât de slabă pentru ca prin aceasta să se pună în mişcare cu eficacitate întregul mecanism intelectual. Organul care formează ideile, care judecă, care gândeşte, este creerul. El este care elaborează impresiunile simţurilor. De aceea gradul de inteligenţă este în raport direct cu desvoltarea şi cu perfecţiunea creeruluĭ, eară nicĭ de cum cu aceea a organelor şi tocmaĭ de aceea omul este celĭ maĭ inteligent printre animale, şi vede unele lucrurĭ cu inteligenţa sa maĭ bine decât vulturul, de ex., care are ochĭ de o putere şi o pătrundere extraordinară.—De altă parte se ştie că impresia obiectelor exterioare este percepută de către crierĭ eară nu de către organele simţurilor. Când mĕ taiu la deget, percepţiunea durereĭ se face în creerĭ, deşi îmĭ pare că o simţesc la deget. Pentru acest motiv acela căruia i s'a tăiat un picior, simţeşte durerile reumatismale provocate de vremea rea, la piciorul tăiat pe care nu-l maĭ are, în loc de ale simţi în capul seu.

Organele simţurilor nu sunt decĭ decât simpli conductorĭ intermediarĭ între creerĭ şi între lumea externă. Obiectele din lumea externă venind în contact cu capetele nervilor, imprimă acestora o sguduitură. Această sguduitură, după cum am vĕzut, este o mişcare vibrătoare a moleculelor nervoase, o mişcare compusă din una sau maĭ multe seriĭ de va-

www.dacoromanica.ro

lurĭ, ce se succedează cu o repegiune maĭ mare sau maĭ mică. Această mișcare ajungênd la creer, produce de sigur asupra uneĭ părțĭ a acestuĭ organ o modificare maĭ mult sau maĭ puțin durabilă. Acum, dacă această modificare consistă într'o umflătură sau o depresiune de suprafață, într'o contorsiune de fibre, sau în orĭ ce altă schimbare, aceasta nu putem să o precisăm deocamdată. Insă în orĭ-ce cas, trebue să admitem că există o modificare materială în masa creerilor. Această modificare o voiu numi *intipărire*. Și pentru a o distinge de alte modificărĭ asemănătoare ce vom vede maĭ departe, o voiu numi *intipărire de întĕiul grad.*

Existența *intipărireĭ de întĕiul grad* nu este o pură suposiție a mea. Ea este un adevĕr ce decurge cu necesitate din o sumă de fapte bine stabilite :

In adevĕr, creerul ca organ material, și întocmaĭ ca celelalte organe ale animaluluĭ, nu poate funcționa fără o mișcare a materieĭ din care se compune. Dovadă la aceasta este că, în timpul activităţiĭ intelectualc, sângele se duce la creerĭ, în maĭ mare cantitate, pentru că metamorfoza substanțelor se face acolo în acel timp maĭ răpede. De aceea cugetarea multă și, în genere, lucrul intelectual contribue nu numaĭ a aţiţa pofta de mâncare, dar încă și a înmulți căldura animală. Pe urmă, funcțiunea creerilor nu poate susține activitatea sa decât un oarecare timp : lipsa repaosuluĭ și a somnuluĭ o face să slăbească și chiar să se stingă. In privința aceasta creerii și nervii samănă cu mușchiĭ. Toate aceste

www.dacoromanica.ro

organe au trebuință de repaos spre a repara perderile ocasionate de mișcare și funcționarea lor. Insă spre a fi nevoe de reparare trebue să existe perderĭ. Prin urmare, în toate casurile este dovedit că activitatea intelectuală este strîns legată cu o mișcare de materie. Apoĭ mișcarea în materie implică și modificare ; și nimic nu împedică ca această modificare să fie maĭ mult sau maĭ puțin profundă și *durabilă*. Din contra, din simplul fapt al mișcăreĭ resultă probabilitatea că ea va lăsa urme despre existența sa.—Dar ceea ce dovedește într'un mod *direct* existența *intipăriturilor de întĭiul grad* este chiar existența memorieĭ, prin care noĭ conservăm mult timp impresiunea primită într'un singur moment. In adevĕr, ar fi absurd de a admite că în sufletul nostru se găsește facultatea de a *conserva* prin *un organ material* (care este instrumentul facultățiĭ) impresiile primite chiar numaĭ odată de acest organ, fără ca să existe sau să remână din aceste vre o *urmă materială*. In timp ce totul se esplică dacă admitem intipăririle materiale pe creer. Astfel, toțĭ știm că, cu cât timpul trece, cu atât aducerea aminte a lucrurilor se slăbește și se întunecă puțin câte puțin, până ce dispare cu totul. Și aceasta se întâmplă pentru raționea foarte simplă că, materia organică modificată prin sguduitura primită, *se restabilește* (*se redresse*) și revine la starea sa normală, în virtutea puteriĭ organice reparatoriĭ : întocmaĭ precum o tăetură, o sfășietură, o rană, se cicatrisază și dispare puțin câte puțin. — Asemine se știe că în toate boalele de creerĭ, me-

www.dacoromanica.ro

moria este aceea dintre facultăţile intelectuale care sufere mai mult; şi adese ea este singura care e lovită. Aceasta se întâmplă din causă că, ori ce inflamaţiune sau sgârcire a materiei sau a fibrelor nervoase din creerĭ face să dispară, în totul sau în parte, *intipăririle* de pe acea materie. Şi aceasta trebue să se întâmple ori-care ar fi natura intipăririlor, fie că aceste ar consista din micĭ depresiunĭ de suprafaţă, fie că ele ar fi nişte inflamaţiunĭ orĭ nişte contorsiunĭ de fibre, fie că ar consista din orĭ ce altă modificare.

Decĭ, *intipăririle obiectelor exterioare* există.

Care este însă natura acestor întipăririĭ, şi pe care părţĭ ale creeruluĭ sunt ele gravate? Starea actuală a anatomieĭ fisiologieĭ creeruluĭ nu ne permite a precisa nimica în privinţa aceasta.

Frenologiĭ au crezut că diversele facultăţĭ şi dispoşiţiunĭ ale sufletuluĭ sunt localizate în diversele protuberanţe ce creerul are pe suprafaţa sa. Eĭ chiar au stabilit anume care protuberanţă corespunde la cutare sau cutare facultate. Insă experienţele luĭ Flourens*) au dovedit până la evidenţă că aceste localizaţiunĭ nu erau conforme cu adevĕrul; fără ca prin aceasta principiul pus de Gall să fie atins, — E probabil că Frenologiĭ să se fi întemeeat pe un fapt de foarte mare importanţă, şi anume: că cu cât cine-va are mai multe anfractuozităţĭ pe suprafaţa creeruluĭ, cu atâta e mai inteligent. «De mult

*) Vezĭ *Flourens*: de la *Phrénologie* et des études vraies sur le cĕrveau.

www.dacoromanica.ro

« timp, zice Bühner, anfractuositățile suprafeței ce-
« rebrale au atras atențiunea lumei învețate, care a
« căutat, în mai multe rênduri, să descopere în ele
« un raport cu activitatea creerului și a sufletului.
« Acest raport a fost demonstrat de curênd și până
« la evidență prin cercetările profesorului Huschke:
« Huschke a aflat că o specie animală este cu atât
« mai superioară și mai inteligentă, cu cât anfractu-
« ositățile creerului prezentează mai multe sinuosități,
« mai multă adîncime în crăpături, mai multe săpă-
« turi și ramificațiuni, mai multă asimetrie și nere-
« gularitate ».*) Insă aceasta nu vra să zică că facul-
tățile intelectuale se găsesc în totul sau în cea mai
mare parte în protuberanțele creerilor. Eată cum
cred eu că ar trebui să se interpreteze faptul de
mai sus.

Se știe că, cu cât masa creerului se pare mai o-
mogenă, cu atât animalul este mai puțin inteligent.
Ast-fel substanța cerebrală a copilului este mai fluidă
decât acea a omului adult; consistența ei samănă
mai mult cu acea a unei ferturi gelatinoase; în ea
mai că nu se deosebesc și nu se zăresc fășiile de
fibre care se disting așa de bine la o vrăstă mai îna-
intată; și toate aceste coincidează cu împrejurarea
că anfractuositățile sunt mai puțin ridicate. In tim-
pul pruncieî și a primeî copilării, organele deose-
bitelor facultățî intelectuale sunt, ca să zic așa, în

**) Vezî *Büchner: Force eatièt Mre*, Chapitre, Cerveau et âme.

www.dacoromanica.ro

starea lor embrionară, şi prin urmare incapabile, în totul sau în parte, de a funcţiona. Care sunt însă acele organe? Din deosebirea de consistenţă şi de omogenitate a substanţeĭ cerebrale la deosebitele vrăste, în sfîrşit, din constituţiunea însăşĭ a creeruluĭ decurge probabilitatea că organele facultăţilor intelectuale nu sunt protuberanţele, dar sunt fibrele şi făşiile de fibre care cutrieră şi alcătuesc intreaga masă a creeruluĭ, şi care singure prin încrucişarea, încălcirea şi complicaţiunea lor corespund cu mecanismul sufletuluĭ. Cu cât aceste făşii de fibre se desvoltează, cu atât ele se separează de masa cerebrală pentru a avea o existenţă şi o funcţionare organic deosebite; şi cu cât ele vor fi maĭ desvoltate în volum şi maĭ separate între dĕnsele, cu atâta ele vor forma la suprafaţa creeruluĭ anfranctuosităţĭ maĭ ridicate şi sinuosităţĭ maĭ adîncĭ. Căcĭ, de-o parte e natural ca creşterea de volum a făşiilor să se denoteze maĭ cu samă la suprafaţa creeruluĭ, unde ele pot să se desvolte mai liber fără să împingă unele în altele; şi de altă parte fie care făşie, avĕnd o existenţă organic deosebită, se desvoltează deosebit, când găseşte spaţiu neocupat de celelalte; şi tocmaĭ de aceea fie care făşie îşĭ croeşte ridicăturele ceĭ propriĭ pe suprafaţa creeruluĭ. De aicĭ urmează că, cu cât sunt anfractuosităţĭ şi sinuosităţĭ, cu atât organele deosebitelor facultăţĭ ale sufletuluĭ sunt mai desvoltate şi, prin urmare, maĭ propriĭ de a funcţiona. Neregularitatea mai mare sau mai mică a suprafeţeĭ creeruluĭ ne dovedeşte deci perfecţiunea maĭ mare sau mai mică

www.dacoromanica.ro

a organuluĭ, eară nicĭ cum că facultăţile şi dispoziţiunile sufletuluĭ au şederea lor în protuberanţe. Cu tóte aceste, fiindcă gradul de desvoltare al uneĭ făşiĭ de fibre corespunde cu gradul de desvoltare al protuberanţeĭ respective, urmează de acolo că frenologia este adevĕrată în principiul sĕu, şi că nu ar fi *absolut* imposibil de a cunoaşte gradul de putere al *fie-căreĭ* facultăţiĭ a sufletuluĭ, prin simpla inspecţiune a suprafeţeĭ creeruluĭ. Ceea ce ne împedică însă de a putea face aceasta în starea actuală a ştinţeĭ este că, noĭ nu cunoaştem încă nicĭ care sunt făşiile de fibre care corespund la fie-care facultate sau dispoziţiune a sufletuluĭ, nicĭ dacă o făşie dată produce una sau maĭ multe protuberanţe; căcĭ o făşie de fibre, în urma maĭ multor circumvoluţiunĭ prin masa creeruluĭ, poate foarte bine să aibă şi maĭ multe reapariţiunĭ pe suprafaţa acestuĭ organ.

Din cele maĭ de sus rezultă probabilitatea că activitatea sufletuluĭ este rezultatul activităţiĭ fibrelor din care se compune creerul. De altă parte e foarte probabil că *întipăririle de întĕiul grad*, a cărora existenţă nu mai poate fi pusă în îndoeală, consistă din modificaţiunĭ temporarie produse la suprafaţă sau în constituţiunea însăşĭ a fibrelor conţinute în una sau maĭ multe făşiĭ determinate.

Întipăririle de întĕiul grad constituesc ceea ce am numit *percepţiunea de întâiul grad*. Această percepţiune, după cum lesne se înţelege, este absolut neatărnată în existenţă şi calitatea sa de orĭ ce altă facultate a sufletuluĭ. Ea se face într'un mod *fatal*.

www.dacoromanica.ro

Căcĭ, odată ce un obiect exterior a fost pus, printr'o causă oare-care, în contact cu un capĕt de nerv, atunceĭ se produce neapărat o sguduitură nervoasă care produce întipărirea de întĕiul grad. Insă intensitatea acesteĭ percepţiunĭ, adică gradul de profunditate a întipăririlor, poate fi modificat prin alte facultăţĭ ale sufletuluĭ. Vom vedea însă maĭ departe că şĭ aceste facultăţĭ iau naştere şi funcţionează tot după legĭ fatale.

Intipăririle de întĕiul grad corespund la acea ce se numeşte în limba filosofieĭ ordinare *senzaţiunĭ*. Atăt numaĭ că o întipărire de întĕiul grad reprezintă o formă materială sapată într'un corp material; în timp ce o senzaţiune reprezintă ceva vag şi immaterial, care în limba materialistă s'ar putea numi: o *formă determinată a forţeĭ* care emanează de la o formă corespondentă a materieĭ.

Intipăririle de întĕiul grad sunt în sfîrşit, imaginile lucrurilor din lumea externă sapate pe creer.

§ 2. *Percepţiunea de al doilea grad.*

Intipăririle de întĕiul grad servesc la rĕndul lor de *obiecte de perceput* pentru organul percepţiunĭ de al doilea grad; întocmaĭ precum lucrurile din lumea exterioară au servit pentru organul perceptiunĭ de întĕiul grad spre a forma acele întipăririĭ.

Pentru ca esplicaţiunea ce voiŭ da să fie maĭ clară, să presupunem că organul percepţiunii de întĕiul grad prosentează o suprafaţă pe care sunt gravate imaginile obiectelor exterioare, şi pe care le-am numit întipăririĭ de întĕiul grad. Să presupunem apoĭ că

www.dacoromanica.ro

înfaţa acesteĭ suprafeţe se găseşte organul percepţiuniĭ de al doile grad, întocmaĭ precum ochiul se află în faţa lucrurilor ce el priveşte. Această supoziţiune nu poate să micşureze valoarea cercetărilor şi a explicaţiunilor ce urmează; căcĭ, orĭ cum s'ar face percepţiunea intipăririlor de întĕiul grad de către organul inteligenţeĭ, va trebui în ori-ce cas să existe între ambele organe percepĕtoare o comunicaţiune oare-care, ale căreia efecte nu pot de loc să se deosebească de acele ale comunicaţiuniĭ închipuite maĭ sus.

Aceasta fiind stabilit, să luăm exemple:

Imĭ închipuesc că până acuma nu am absolut nicĭ o experienţă, şi că pentru întĕia oară în viaţa mea deschid ochiĭ şi privesc un arbor. Mĕ uit la toate părţile din care el se compune. Imaginea sa este reprodusă prin o întipărire de întĕiul grad. Această întipărire este un complex de maĭ multe *trăsĕturĭ* care represintă părţile din care se compune arborul. Trăsĕtura *a* represintă mărimea *A* a arboruluĭ, trăsĕtura *b* închipueşte forma *B* a frunzelor, *c* închipueşte tulpina lemnoasă *C*, *d* împrejurarea *D* că tulpina este fixată în pămênt, şi în sfîrşit *e* represintează împrejurarea *E* că arborul este o fiinţă organică ca şi mine. Să se noteze că toate aceste trăsĕturĭ au o adîncime egală pe suprafaţa care le primeşte, pentru că toate părţile arboruluĭ au exercitat firesce o egală presiune asupra organuluĭ. De altă parte toate aceste trăsĕturĭ sunt atât de strîns legate între sine, încât ele constituesc pe creerul meu

www.dacoromanica.ro

o singură imagine nedivisă încă. — In faţa acestuĭ tablou se găseşte organul percepţiuniĭ de al doile grad, care este pus în mişcare şi modificat de către intipările de întĕiul grad întocmaĭ precum organul percepţiuniĭ de întĕiul grad este modificat de către prima sguduitură nervoasă dată de obiectele exterioare. Aceste modificăriĭ ale organuluĭ percepţiuniĭ de al doile grad le voiu numi *intipăririĭ de al doile grad.* In exemplul luat maĭ sus, organul inteligenţeĭ mele simte sau percepe figura de întĕiul grad care represintă arborele ; însă fiind-că această figură este unică şi nedivisă, de aceea ea nu dă loc decât la formarea uneĭ singure intipăririĭ de al doile grad, care reproduce întocmaĭ figura de întĕiul grad. De acolo urmează că inteligenţa mea nu percepe încă trăsĕturile *a, b, c, d, e.* Despre aceste nu voiu ave conştiinţă decât după ce voiu fi văzut maĭ mulţĭ arborĭ. Aceasta se va înţelege maĭ bine după ce voiu vorbi despre facultatea abstractivă a minţiĭ noastre.

Intipăririle de al doile grad nu se formează şi nu există decât numaĭ pentru timpul în care organul percepţiuniĭ de al doile grad are, ca să zic aşa, obiectivul îndreptat spre intipăririle respective de întĕiul grad. Indată ce comunicaţiunea dintre una din aceste din urmă intipăririĭ şi organul percepţiuniĭ de al doile grad încetează, tot în acel moment se şterge şi intipărirea respectivă de al doile grad. Aşa d. e., dacă în acest moment eu gândesc la lucrul *a*, adică, dacă organul inteligenţeĭ mele are obiectivul îndreptat spre intipărirea de întĕiul grad *a*,

www.dacoromanica.ro

apoĭ nu pot tot într'acest moment să gândesc şi şi să am conştiinşă despre lucrul *b* care mi-a ocupat mintea şi maĭ adineoarea. Aceasta însemnează că organul percepţiuniĭ de al doile grad nu poate simţi de odată un numĕr mare de imagini de întĕiul grad, ci trebue să le perceapă pe rând, pe rând. Vom vede maĭ jos ce însemnătate are această particularitate a percepţiuniĭ de al doile grad. Cât despre intipăririle de întĕiul grad, ştim că ele sunt maĭ mult sau maĭ puţin durabile. Aşa, se ştie că organul inteligenţeĭ percepe sau simţeşte imaginea unuĭ lucru chiar când acel lucru nu se maĭ află la obiectivul organuluĭ simţuluĭ respectiv.

I. Generalizaţiunea.

Dar să continuăm cu exemplul de maĭ sus. Vĕd un al doile arbore pe care earăşĭ îl privesc în toate părţile sale, şi a căruĭ imagine este asemene reprodusă de o intipărire de întĕiul grad. Atât numaĭ că trăsĕturile care compun această nouă intipărire, nu sunt toate identice cu acele care compun intipărirea întĕiuluĭ arbore. Mărimea A^1 a arboruluĭ al doile este representată prin trăsĕtura a^1, şi forma B^1 a frunzelor prin trăsĕtura b^1. Aceste două părţĭ ale arboruluĭ fiind obiecte nouĕ pentru mine, trebue asemene să se afecteze într'un chip nou organul percepţiuniĭ mele de întĕiul grad. De acolo urmează că acele două modificaţiuniĭ ale organuluĭ trebue să fie representate prin două trăsĕturĭ nouĕ a^1, b^1. Cât despre celelalte părţĭ ale arboruluĭ al doile, ele sunt identice cu acele ale arboruluĭ întĕiu, şi prin urmare

www.dacoromanica.ro

vor fi representate prin aceleaşĭ trăsĕturĭ *c*, *d*, *e*. Zic prin *aceleaşĭ trăsăturĭ* pentru că, obiecte identice, lucrând ca nişte cause identice, nu pot modifica organul percepţiunĭĭ de întĕiul grad decât într'un singur chip, care nu va fi representat prin aceleaşĭ trăsĕturĭ. Trăsĕturile *c*, *d*, *e*, repetându-se de-a doua oară pe acelaş loc, se vor îngropa maĭ mult şi vor deveni maĭ marcate. Mĕ uit la un al treile, un al sutăle arbore. Mărimile arborilor şi formele frunzelor ne maĭ aseménându-se între dênsele, vor deveni succesiv representate pe creerul meu prin a^2, b^2; a^3, b^3; etc. In timp ce părtile *C*, *D*, *E*, a tuturor arborilor vĕzuţĭ, fiind identice, vor repeta de o sută de orĭ aceeaşĭ presiune asupra organuluĭ meu, şi trăsĕturile *c*, *d*, *e*, vor deveni de o sută de orĭ maĭ marcate decât trăsăturile *a*, *b*; a^1, b^1; etc.

Lucrurile fiind astfel, organul percepţiunĭĭ de al doile grad funcţionează pentru a percepe, adică a reproduce figurile formate de trăsăturile intipăririlor de întĕiul grad. Şi chiar de la întĕia dată i se impune percepţiunĭĭ sale un complex de trăsĕturĭ *c*, *d*, *e* care sunt, de-o parte, atât de nedeslipite între sine şi de o forţă atăt de egală, încât ele formează o singură figură; şi care, de altă parte, sunt atăt de adîncĭ şi de bine marcate, încât ele formează lucrurĭ cu totul deosebite de trăsĕturile abia perceptibile *a*, *b*; a^1, b^1, a^2, b^2; etc. Această figură distinctă se reproduce într'o *intipărire de al doile grad* ca percepţiune separată. Cu alte cuvinte, eu, prin organul percepţiunĭĭ mele de al doile grad, şimţesc această figură

www.dacoromanica.ro

ce se găseşte la obiectivul acestuĭ organ; şi astfel am imaginea unui lucru care nu există în natură, şi care cu toate aceste reproduce deodată toţĭ arboriĭ ce am vĕzut. In adevĕr, această imagine cuprinde în sine, o tulpină lemnoasă *(c)*, care este fixată în pămĕnt *(d)*, şi care este o fiinţă organică *(e)*; nicĭ maĭ mult, nicĭ maĭ puţin. Prin această operaţiune am căştigat noţiunea arboruluĭ, care nu e alt-ceva decăt o *idee generală* ce cuprinde în sine maĭ mulţi individiĭ; şi care, la urma urmeĭ, nu e al-ceva decît *o intipărire de al doile grad*, adică o modificare cu totul materială a unuĭ organ cerebral.

Se ştie, şi vom vedea şi maĭ departe, că inteligenţa noastră percepe separat nu numaĭ ideile generale, ci şi imaginile individuale acăror acumulare a fost causa formăriĭ acelor ideĭ generale. Ceea ce însemnează că, fie-care intipărire de întĕiul grad urmează a exista separat şi după formarea ideilor generale; ast-fel încăt, ea nu se contopeşte in nouele figurĭ ce se formează pe organ în urmarea acumulaţiuneĭ. De aceea e probabil că în realitate lucrurile se vor fi petrecênd ast-fel: Intipăririle de întĕiul grad, trăsĕturile identice ce am zis maĭ sus că se superpun, vor fi consistând din modificaţiunĭ materiale identice, care se vor fi înşirând de-a lungul uneia şi aceleiaşĭ fibre nervoase; ast-fel încăt, fie-care trăsătură particulară ar fi urmând a exista ca atare, spre a putea fi percepută în unire cu celelalte trăsăturĭ particulare de pe fibrele megieşite, şi cu care formează imaginea unuĭ obiect individual din lumea

www.dacoromanica.ro

externă și totodată, acumularea trăsăturilor particulare ar fi constituind o trăsătură generală, care ar fi devenind mai adîncă și mai marcată prin aceea chiar că ar fi ocupând un mai mare spațiu de-a lungul unei fibre, adecă, ar fi constituind un mai lung șirag de modificațiuni. E posibil ca lucrurile să se fi petrecând și altfel. Tot ce am voit însă să probez prin această observațiune este că: Dacă inteligența noastră percepe și imaginile obiectelor individuale și ideile generale, aceasta se poate împaca foarte bine cu suposițiunea de mai sus că, adică intipăririle de întâiul grad ar fi consistând din figuri gravate, acăror trăsături s'ar fi adîncind prin acumulațiune sau experiență. Căci, nu avem decât să ne închipuim că privim în față sectiunea unei fâșii de fibre nervoase: și în acest cas, fie-care trăsătură a intipăririlor ce ar exista pe fața aceleĭ secțiunĭ ar putea să se adîncească ori cât în fundul fibreĭ respective. Astfel încât acumularea trăsăturilor este o adîncire sau o înșirare, după cum ne vom închipui că privim fibra, paralel, sau perpendicular. Această observațiune va ave valoare și pentru ceea ce privește ideile abstracte în genere despre care se va vorbi mai jos.

Acum, să continuăm cu exemplul de mai sus:

După ce am căștigat noțiunea arboruluĭ, vĕd o buruiană care este îndată reprodusă de o întipărire de întâiul grad. Pricipalele trăsaturi care compun această întipărire, și care reproduce principalele calităților ale buruenei sunt: c^1 o tulpină nelemnoasă, *d*

www.dacoromanica.ro

fixată în pământ, *e* care constitue o ființă organică. Trăsătura c^1, fiind formată pentru întâia oară pe creerul meu, va fi foarte slabă; în timp ce trăsăturele *d*, *e*, fiind încă mai adîncite prin vederea buruenei, vor deveni și mai marcate decât înainte, și vor forma ele singure o figură distinctă, care va fi percepută de organul percepțiunii de al doile grad. Inteligența mea va simți astfel noțiunea *plantei*, care, după elementele luate mai sus, nu e altă ceva decât o ființă organică (*e*) fixată la pământ (*d*).

După aceea văd un animal care are drept caractere distinctive că el este o ființă organică, și că nu e fixat la pământ. Prin operațiunea generalisațiunii câștig o întipărire de al doile grad compusă din o singură trăsătură *e*, și care nu e altă ceva decât noțiunea *ființei organice* în general.

Operațiunea descrisă până aicî se numește *generalisațiune*; și întipăririle de al doile grad care represintează mai mulți indivizi prin o singură figură se numesc *idei generale*. Ideile generale sunt de două feluri: *de lucruri* sau *de calități*. Se numesc *idei generale de lucruri* acele care resumează in sine un număr mai mult sau mai puțin mare de intipărituri de întâiul grad *în toată întregimea lor*; cu alte cuvinte, care resumează un număr mai mult sau mai puțin mare de indivizi ce există în realitate, în lumea exterioară. Astfel sunt: ideea generală a arborului, aceea a frunzei, a tulpinei, a omului etc.; fiind-că fie-care din indivizii arbori, frunze, tulpine, oameni a produs pe creerii noștri câte o intipărire de ânte-

www.dacoromanica.ro

iul grad, întreagă, separată şi proprie a sa; ceea ce însemnează pentru conştiinţa noastră, că fie-care are o existenţă proprie în natură. Se numesc *idei generale de calităţi* acele care resumă, nu imaginile întregi ale obiectelor exterioare, ci numaĭ trăsăturile aseměnătoare între dênsele, care s'au deslipit din diferitele imaginĭ în urmarea acumulaţiuniĭ acestora. Aceasta se va înţelege maĭ bine după ce se va vorbi despre abstracţiune. In exemplele de maĭ sus am vĕzut că: întĕiul arbore ce am privit avea mărimea A, al doile A^1, al treile A^2, şi aşa maĭ departe. Aceste calităţĭ au modificat creerul meu în modul următor: întĕiul arbore a produs impresiunea mărimiĭ representate prin trăsĕtura x, şi impresiunea cantităţiĭ mărimiĭ representate prin trăsĕtura a; al doile arbore a produs impresiunea mărimiĭ representate tot prin trĕsătura x, şi impresiunea cantităţiĭ mărimiĭ represintate prin a^1; al treile arbore va produce asemene trăsĕturile x şi a^2; şi aşa maĭ departe. In acest mod trăsĕtura x devenind maĭ adîncă decât celelalte, se impune cu o figură deosebită la percepţiunea organuluĭ inteligenţeĭ noastre; şi astfel avem ideea generală a *mărimiĭ*, care cuprinde în sine toate mărimile particulare. Insă este de observat că nicĭ una din aceste mărimĭ particulare n'are o existenţă proprie în natură: Toate sunt *trăsĕturĭ* particulare deslipite numaĭ în mintea noastră din figurĭ întregĭ, şi care prin urmare representează numaĭ calităţile particulare ale lucrurilor; calităţĭ care sunt nedeslipibile de acele lucrurĭ. Pentru a-

www.dacoromanica.ro

ceste considerațiunĭ, ideile care resumă aceste calităţĭ le-am numit *ideĭ generale de calităţĭ.*

II. Abstracțiunea.

Imĭ închipuesc că în toată viaţa mea *n'am vĕzut decât un singur obiect*, şi că acest obiect este un băţ roş în formă şi dimensiunĭ determinate. In acest cas intipărirea de întĕiul grad şi acea de al doile grad sunt identice, şi una şi alta închipuesc pe creerul meu o unitate *indivisă.* Din causa aceasta eu concep că băţul meu e un lucru *indivisibil* şi fisic şi intelectual. Dar băţul se rupe în două. Astă dată amêndouĕ bucăţile vor fi reproduse ca două lucrurĭ distincte, atât de intipărirea de întĕiul grad cât şi cea de al doile grad. De aceea concep că băţul întreg este *divisibil* atât fisic cât şi intelectual. Cât despre calităţĭ, ele sunt pentru mine inseparabile de băţ. Astfel, băţul este roş. Eĭ bine, imĭ este imposibil a concepe roşul fără băţ, sau băţul fără roş; pentru că amêndouĕ formează în capul meu o intipărire nedivisă vre-odată, şi de aceea le concep ca o unitate indivisibilă. Dar presupun că, după aceea vĕd un bĕţ alb. care în toate celelalte privinţe este egal cu cel de'ntĕiu, De astă dată intipăririle de întĕiul grad ale amênduror beţelor, acumulându-se, fac ca *trăsĕtura* care representează forma beţelor să fie de două orĭ maĭ profundă şi maĭ marcată, decât celelalte două *trăsĕturĭ* care representează respectiv coloarea roşă şi albă. De aceea aceste treĭ trăsĕturĭ se impun ca figurĭ distincte organuluĭ percepţiunĭĭ

www.dacoromanica.ro

de al doile grad; și aceasta face din ele trei intipăriri de al doile grad, chiamate respectiv: *ideea generală a bățului, ideea roșului și a albului.* Cu modul acesta bățul, presupunênd că are numaĭ calitățile de care am vorbit, este conceput de mine ca lucru *indivisibil fisic* (pe cât timp n'am vĕzut beţe rupte în bucăţĭ) și *divisibil intelectual.*

Presupun că în toată viața mea n'am vĕzut decât un singur om, care a fost și este totdeauna bun cu mine. Pe cât timp aceasta durează, nu pot să concep omul fără bunătate. Âmêndouĕ lucrurile se confundă pentru mine și nu fac decât unul singur. Dar dacă intâlnesc și un om rĕu care mĕ face să sufĕr, atunciĭ îndată se formează în sufletul meu ideea *bunătățiĭ,* ideea *rĕutățiĭ,* și ideea generală a *omuluĭ.*

In chipul acesta se formează toate ideile noastre abstracte, precum frumusețea, adevĕrul, coloarea, mărimea, intinderea etc. etc.. Și cu cât sunt maĭ numeroase obiectele care ne impresionează prin simțurile noastre, cu alte cuvinte, cu cât avem mai multă experiență, cu atâta câștigăm ideĭ maĭ multe, maĭ variate și maĭ clare. In adevĕr, dacă percepem lucruriĭ *deosebite* unele de altele, intipăririle lor de âncĕiul grad, acumulându-se, dau loc la *trăsăturiĭ* atât comune cât și particulare foarte deosebite între dĕnsele în privința adîncimiĭ; aceste la rĕndul lor produc fie care câte o intipărire de al doile grad, adică câte o idee abstractă. De altă parte, dacă numerul lucrurilor despre care avem experiență este considerabil, toate trăsăturile intipăririlor de âncĕiul grad,

www.dacoromanica.ro

ori cât de deosebite ar fi unele de altele, devin mai adîncĭ, mai marcate, din causa uneĭ repetiţiuni maĭ marĭ; şi prin urmare ideile noastre devin maĭ clare. Ideile cele indubitabile şi maĭ solide sunt tocmaĭ acele care fac parte, sau sunt abstrase, dintr'un foarte mare număr de lucruri. Astfel sunt ideile de spaţiu, timp, causalitate, materie, etc. In imaginile maĭ a tuturor lucrurilor exterioare se găseşte trăsătura dimensiuniĭ, care s'a adîncit pe creerul meu şi se adînceşte la fie-care percepţiune a acelor lucruri. Astă trăsătură e percepută ca ideea spaţiuluĭ. De altă parte întreaga mea experienţă mi-a arătat că lucrurile din lumea externă îşĭ schimbă necontenit forma şi locul. Insă între o schimbare şi alta este o durată de repaos, de fixitate, care nu este aceeaşĭ pentru toate lucrurile şi pentru toate formele lor. De aicĭ resultă că prin acumularea tuturor întipăririlor de âncĕiul grad al lucrurilor, se desemnează în chipul cel maĭ marcat trăsătura durateĭ şi trăsătura împrejurăriĭ că o formă nu începe decât după extincţiunea uneĭ alteia. Aceste trăsăturĭ sunt ideile de timp şi causalitate. Tot ast-fel se formează ideea de materie.

După cum se vede, ideile de spaţiu, timp, causalitate şi materie sunt deslipite din imaginile tuturor lucrurilor care cad sub simţurile noastre; ceea ce însemnează că avem în privinţa lor cea maĭ mare experienţă. De aceea ele fac parte din ideile noastre cele maĭ clare; şi în privinţa lor avem cel maĭ mare grad de certitudine. De aceea trebue un lung exer-

www.dacoromanica.ro

ciţiu, şi o mare sforţare de inteligenţă pentru a ne putea închipui, pentru un moment macar, că nu există materie, causalitate şi mai cu samă spaţiu şi timp.

Operaţiunea prin care se produc toate ideile de care am vorbit mai sus se numeşte *abstracţiune*. Eară intipăririle de al doile grad care reprezentează trăsăturile singuratice sau grupurile de trăsături ce se desemnează aparte pe organul percepţiunii de întâiul grad în urma acumulaţiunii imaginilor de întâiul grad se numesc *idei abstracte*. Prin urmare toate figurile câte există pe crcerul nostru se împart în două mari clase; 1) imaginile care reprezintează lucrurile externe individual şi în întregul lor, cu alte cuvinte, intipăririle de întâiul grad ce se formează în momentul când lucrurile exterioare se află la obiectivul simţurilor noastre; 2) ideile abstracte. Aceste nu corespund unor realităţi individualizate în natură.

Se înţelege că ideile generale despre care am vorbit mai sus sunt asemene idei abstracte. Prin urmare *generalisaţiunea* nu este decât un mod particular al *funcţiunii abstractive* a creerilor noştri.

Clasificaţiunea ideilor. Ideile abstracte se împart în *generale şi particulare*. Ideile generale le-am studiat mai sus, şi am văzut că sunt de două feluri, adică, idei generale de lucruri şi idei generale de calităţi. Ideile abstracte particulare se sub împart la rândul lor în idei abstracte *particulare propriu zise* şi în *legi*. Idea abstractă particulară propriu zisă este aceea

www.dacoromanica.ro

care representează o calitate particulară ce *variază în cantitate* de la individ la individ; astfel este: bunătatea, frumusețea, lungimea, verdeața, etc. Legea este acea idee abstractă care representează o calitate care aparține la un număr nemărginit sau nesfârșit de indivizi, și care totodată se află absolut *în aceiași cantitate* la toți acei indivizi. Ea represintă prin urmare o calitate care cantitativ este absolut invariabilă. Această calitate face asemene parte integrantă și constitutivă din ideile generale care representează grupurile de indivizi din care se abstrage ideea legii. Eată un exemplu: Toate corpurile cad. Căderea este o calitate sau o proprietate. Insă experiența mă învață că această calitate aparține într'aceeași măsură și fără distincțiune la toate corpurile. Dacă unele corpuri cad mai încet și altele mai repede, aceasta va da loc la formarea ideilor abstracte a forței, a răpegiunei etc.; dar faptul căderii este unul și acelaș pentru toate corpurile. Abstracțiunea acestei calități numită lege, unită cu *Percepțiunea de raporturi*, despre care voi vorbi mai departe, ne face să putem cugeta că: *toate corpurile cad unele pe altele, adică se atrag.* Tot astfel este cu concepțiunea tuturor legilor. Se știe că legile nu se pot descoperi nici concepe decât în urma unui studiu lung, adică a unei experiențe întinse. Aceasta provine tocmai din causă că legea represintă o calitate ce nu variază de la individ la individ spre a putea fi ușor semnalată și care face parte integrantă din ideile generale; as-fel în-

www.dacoromanica.ro

cât, pentru a o putea deslipi din alte ideĭ şi a o concepe, trebuesc experienţe foarte variate şi totodată multă perspicacitate, adică, multă sensibilitate a organuluĭ de percepţiune de al doile grad. In clasificaţiunea stabilită aicĭ am zis că legea este o idee abstractă particulară. Am zis particulară pentru că legea nu resumează în sine o sumă de indiviziĭ după cum fac ideile generale; ci ea representează o calitate unică, simplă, care se găseşte la maĭ mulţĭ indiviziĭ; însă care e totdeauna identică cu sine însăşĭ.

Ideile abstracte se maĭ împart şi în alte două clase: în *absolute* şi *relative*. Absolute propriu zise sunt acele care nu admit gradaţiune cantitativă. Intr'această clasă intră numaĭ legile. Relative sunt toate celelalte. Ideile abstracte relative se subîmpart în *sfîrşite* şi *nesfîrşite*. Nesfîrşite sunt acele care se combină cu ideea nesfîrşituluĭ despre acăreia formare voiu vorbi aici maĭ jos. Ideile nesfîrşite, după cum se vede, nu se pot forma decît din ideile relative susceptibile de a varia în maĭ mult sau maĭ puţin. Când însă aceste din urmă sunt concepute ca *nesfîrşite*, atuncĭ ele se asamănă mult cu ideile absolute; şiĭ chiar de aceea în filosofia ordinară ele se şi numesc ideĭ absolute; de exemplu: binele absolut, frumosul absolut, adevĕrul absolut, etc. Cu toate aceste este o mare deosebire între ideile *absolute* propriu zise, şi între acele *nesfîrşite*. Ideea absolută, adică legea este absolut indivisibilă: nu se poate concepe o parte dintr'ênsa, adică, o cantitate maĭ mare sau mică din ea. Când zic: *corpurile cad*, a-

www.dacoromanica.ro

tunci nu pot să mai concep decât una din două: sau că corpurile cad, sau că ele nu cad. Gradațiune intermediară nu se mai încape. Cu totul altfel se petrec lucrurile cu ideile nesfîrșite. Aceste, cât sunt ele de nesfîrșite, dar în esența lor rămân tot relative. Când zic: *frumosul nesfîrșit* (sau *absolut* impropriamente zis), atunci, pe de o parte, îmi închipuesc că acesta întrece în grad sau în cantitate toate frumusețele imaginabile; eară pe altă parte, concep că fie-care frumuseță sfîrșită din lume este un grad sau o cantitate cuprinsă în frumusețea nesfîrșită. Va să zică și într'un cas și în altul e vorba de comparațiune, de gradațiune, de relativitate.

Despre așa numitele forme ale cugetării. Filosofii au recunoscut de mult timp că este imposibil de a concepe un lucru accesibil simțirilor noastre fără a fi unit cu ideile de spațiu și timp. Ori-ce obiect exterior, se zice, trebue să aibă o dimensiune și o durată. De acolo unii au conchis că aceste idei necesare corespund unor realități obiective, iară alții — cea mai mare parte din filosofii timpurilor moderne, cu Kant în capul lor—au susținut, că aceste idei sunt pure forme subiective în care noi îmbrăcăm, ca să zic așa, lucrurile ce percepem. Aceasta, după cum vom vede, nu ne pare a fi adevărat.

După cum observă Spencer, viciile filosofiei lui Kant care au indus în eroare pe adepții săi sunt: I) că ea de ordinar nu ia în considerație decât numai starea conștiinței oamenilor adulți, fără a ține samă de evoluțiunea prin care trece copilul până

www.dacoromanica.ro

devine adult; şi al II) că în exposiţiunea ipotesei formelor cugetării, nu se citează exemple din toate ordinele de intuiţiuni; ci numai din acele cu care conştiinţa spaţiului este mai direct legată în timpul experienţei. «Dar să ne închipuim, zice Spencer, o « fiinţă omenească absolut fără experienţă, şi, prin « urmare, fără vre-o cunoştinţă nici chiar despre cor- « pul seu. Este admis de Kant că spaţiul fiind numai « o formă de intuiţiune, nu poate exista înaintea in- « tuiţiunei—nu poate fi cunoscut în sine însuşi, îna- « intea experienţei, dar că este descoperit în actul « primirii experienţelor. Doctrina sa este că materia « percepţiunii fiind dată de către *non-ego*, şi forma de « către *ego*, forma şi materia întră deodată în con- « ştiinţă. Cu toate aceste, în casul presupus mai sus « nu există încă nici o noţiune de spaţiu. Să presu- « punem că cele ântêi impresiuni primite sunt acele « ale sunetului. Nimeni nu va pute zice că sunetul, « ca afecţiune a conştiinţei, are vre-unul din atribu- « tele spaţiului. Şi chiar acei care s'au ocupat puţin « de astfel de chestiuni vor admite că, cunoştinţa « noastră despre sunet, ca venind din cutare sau « cutare punct al spaţiului, este o cunoştinţă câş- « tigată prin experienţă, este o cunoştinţă nu *dată* « odată cu sunetul, ci dedusă din oare-care modifi- « caţiuni ale sunetului. Când, fiind amăgiţi de un « ventrilochi, stsuntem conduşi atrage conclusiuni « falşe, sau când, în privinţa loculuî unde bâzie un « ţinţar noaptea, nu putem trage nici o conclusiune, « atunci câştigăm convingerea că în principiu sune-

www.dacoromanica.ro

« tul este cunoscut numaĭ ca pură sensaţiune. Pe « urmă să fie bine observat că sensaţiunea sunetu- « luĭ este din felul acelora care nu ne face să avem « conştiinţă despre existenţa organismuluĭ nostru ca « fiind afectat într'un mod oare-care. Numaĭ prin ex- « perienţă aflăm că noĭ auzim cu urechile. Impre- « siunile auditoare sunt localisate într'un mod astfel « de instinct, încât cu toate asociaţiunile lor, mare « parte din oameniĭ adulţĭ vor pute concepe că, în « absenţa uneĭ cunoştinţĭ câştigate, ei nu ar fi în sta- « re să ştie prin care parte a corpuluĭ au simţit. « Prin urmare, în starea presupusă de o inteligen- « ţă născêndă, sensaţiunile sunetuluĭ, neavênd în- « tr'ênsele vre o implicaţiune de spaţiu, şi nedesco- « perind prin ele inşele partea afectată a organis- « muluĭ, nu pot fi nimic altă decât simple afecţiuni « ale conştiinţeĭ, care pot să fie păstrate în memo- « rie şi comparate între dênsele, fără a amesteca « prin ele vre o noţiune de extensiune. După ce va « fi contemplat cum se cade acest cas presentat alt- « fel într'un mod obiectiv, orĭ ce om dotat cu ima- « ginaţiune chiar ordinară, va putea, cred, după ce « va fi închis ochiĭ şi-şĭ va fi aşezat trupul astfel ca să « primească cât se poate maĭ puţine sensaţiunĭ su- « pĕrătoare, şi după ce va fi alungat cât se poate « maĭ departe orĭ-ce aducere aminte despre lucruri- « le ce-l încunjură, va pute, zic, să conceapă o sta- « re în care o serie de sunete cunoscute separat ca « egale sau inegale, şi o cugetare privitoare numaĭ

www.dacoromanica.ro

« la relaţiunile lor mutuale, ar pute fi întregul con-
« ţinut al conştiinţeĭ» *).

Aceea ce s'a zis despre simţul auzuluĭ se aplică în mare parte şi la simţurile mirosuluĭ şi gustuluĭ.

Pe lângă aceste juste observaţiunĭ ale luĭ Spencer, eu îmĭ voiu permite a maĭ adăogi încă douĕ altele.

Întĕiu. Dacă spaţiul şi timpul ar fi adevĕrate forme ale instituţiuniĭ, atuncĭ aceste forme ar îmbrăca *toate* imaginile şi ideile formate în capul nostru, din causa contactuluĭ ce se stabileşte între lucrurile externe şi între simţurile noastre. Insă în fapt nu este aşa: căcĭ sunt simţurĭ care ne procură, şi altele care nu ne procură sensaţiunĭ ce implică ideea spaţiuluĭ; ear pe de altă parte sunt ideĭ care implică ideea timpuluĭ şi care sunt incompatibile cu aceea a spaţiuluĭ. Să examinăm pe rând aceste anomaliĭ.

Lucrurile din lumea externă nu îmbracă forma spaţiuluĭ decât numaĭ când intră în creerĭ prin a-nume câteva simţirĭ. In adevĕr, afară de ceea ce s'a zis maĭ sus despre auzire, miros şi gust, se poate observa că maĭ sunt încă douĕ ordine de simţurĭ, după clasificaţiunea admisă maĭ sus, care în genere n'au nimica a face cu spaţiul. Astfel simţirile vieţiĭ organice (foamea, setea, etc.) şi acele ale emoţiunilor ne fac să concepem stărĭ determinate a unor obiecte materiale care s'au pus în comunicaţie cu nerviĭ noştri; şi cu toate aceste nu cuprind de loc ideea de spaţiu. E adevĕrat că prin experienţa capatată

*) Vezĭ *Spencer's of Principles Psychology*, § 330.

www.dacoromanica.ro

în cursul vieţiĭ la simţirile vederiĭ şi pipăiriĭ, aflu că stomahul, gâtul şi în sfîrşit toate părţile corpuluĭ unde simţesc foamea, setea, etc. sunt corpurĭ cu dimensiunĭ ca toate corpurile. Dar e lesne de înţeles că un om care ar fi lipsit de simţirile vederiĭ şi pipăiriĭ nu ar pute asocia în mintea sa simţirile vieţeĭ organice cu un scop material. Tot astfel trebue să se petreacă lucrurile şi în mintea pruncilor care abia încep experienţa. Cât despre emoţiunĭ, ele ne procură nişte sensaţiunĭ âncă şi maĭ obscure; căcĭ deşi sunt manifestaţiunĭ a unor modificărĭ materiale, totuşĭ ele nu ne revelează existenţa corpurilor modificate. Numaĭ după o foarte lungă experienţă, adecă, după un lung studiu ştiinţific căpătăm ceva cunoştinţĭ despre natura emoţiunilor şi despre raportul în care stau ele cu modificaţiunile materiale respective.—Nu mi se va putea zice că impresiunile primite prin cele din urmă două ordine de simţurĭ nu provin din lumea exterioară; căcĭ, corpul nostru întreg, cu tot organismul seu animal, face parte din lumea externă, din aceea ce Kant a numit *non-ego*. A susţine contrariul ar fi a nu înţelege de loc distincţiunea între subiectul şi obiectul cugetăriĭ.

Se ştie că noi nu putem să ne închipuim planta, omul, materia, fără spaţiu; pe când, pe de altă parte, n'avem nevoe de el spre a concepe bunătatea, rĕutatea, culoarea, forţa, etc. Aceasta este o anomalie din punctul de vedere al teorieĭ luĭ Kant. Sunt sigur că se vor găsi de aceĭ care să-mĭ zică că nu

www.dacoromanica.ro

este anomalie; căcĭ în casul de'ntĕĭ e vorba de lucrurĭ care există în lumea exterioară şi care trebue să îmbrace formele necesare spre a ajunge la spiritul nostru; în timp ce, in al doilea cas, e vorba de ideĭ abstracte, care au luat naştere chiar în spiritul nostru. Prin urmare nu ar trebui confundate unele cu altele. Voiu respunde maĭ întĕĭ că acest raţionament, dacă ar fi just, ar trebui să se aplice şi in ceea ce priveşte ideea timpuluĭ. Pe urmă voiu face observaţiunea că, ideile de plantă, om, materie, sunt tot atât de abstracte ca şi acele de bunătate, coloare, forţă. Atât cele de'ntĕĭ, cât şi cele de al doilea corespund la elemente ce există în lucrurile din lumea exterioară; şi de altă parte, nicĭ cele de'ntĕĭ nicĭ cele de al doile, nu există realizate, incorporate şi individualizate în natură.

In sfîrşit este de observat că toate sensaţiunile şi ideile care nu cuprind ideea spaţiului, implică cu toate aceste ideea timpului. Astfel, sunetul, foamea, setea, durerea, plăcerea, intristarea, bunătatea, coloarea, forţa, etc., n'au dimensiunĭ, dar cu toate acestea *durează* maĭ mult sau maĭ puţin timp. După cum vom vedea maĭ jos, ideea timpuluĭ se naşte din experienţa schimbărĭĭ ce se vede în natură; de aceea ea se uneşte cu toate imaginile şi ideile acele care represintă lucrurĭ sau calităţĭ schimbabile.

Prin urmare, sunt ideĭ şi sensaţiunĭ care se unesc numaĭ cu timpul, fără a se uni cu spaţiul. Cum se poate explica faptul că unele lucrurĭ îmbracă o haină pentru a intra în mintea omuluĭ, şi alte lu-

www.dacoromanica.ro

crurĭ altă haină? Apoĭ, dacă hainele variază după lucrurĭ, aceasta probează că ele fac parte din calităţile acestor din urmă, ear nu din formele minţiĭ. Căcĭ variaţiunea hainelor concordă cu natura variată a lucrurilor din lumea externă; în timp ce, cu unitatea conştiinţeĭ noastre nu ar putea concorda decât o unitate de forme a cugetăriĭ aplicabile indistinct şi într'acelaş grad la tot ce intră în mintea noastră: ceea ce nu există.

Al doilea. Dacă spaţiul şi timpul ar fi adevărate forme de intuiţiune, atuncĭ ele ar trebui să fie nu numaĭ *necesare*, dar încă necesare în acelaş grad. Căcĭ, când e vorba de forme ale cugetăriĭ, atuncĭ ele trebue să existe sau să nu existe: una din două. Nu se pot face gradaţiunĭ cantitative în lucrurĭ care prin natura lor nu pot fi decât absolute. Insă în fapt lucrurile se petrec altfel cu închipuitele forme ale intuiţiuniĭ. Să luăm un exemplu:

Presupunem că nu am absolut nicĭ o experienţă şi că pentru prima oară în viaţa mea, după ce am fost aşezat cu faţa în sus pe o mare înălţime, deschid ochiĭ şi privesc într'o noapte senină cerul plin de stele. Din causa posiţiuniĭ în care stau, eu nu văd decât cerul; cu toate aceste ideea spaţiuluĭ s'a format imediat în creeriĭ meĭ, din causa neegalităţiĭ absolute a bolţeĭ cereştĭ, adică din causă că pe cer se găsesc maĭ multe lucrurĭ şi puncte deosebite, încât acumularea intipăririlor lor de întâiul grad face

www.dacoromanica.ro

ca să se desemneze deosebit *trăsătura* dimensiuniĭ *). Dar altmintrele pot să mĕ uit ceasurĭ întregĭ la cer, fără nicĭ macar să-mĭ treacă prin minte existenţa timpuluĭ. Pentru a concepe astă din urmă idee, trebue să observez pe bolta cerească o mişcare oarecare, precum ar fi mutarea relativă a uneĭ stele, resăritul soareluĭ, etc. După cum se vede de aicĭ, închipuitele forme de intuiţiune nu sunt tot una de necesare, şi nu se stabilesc *într'acelaş moment* în concepţiunea unuĭ lucru. Imaginea unuĭ lucru intră în capul nostru într'un singur moment. De aceea ar trebui ca în acelaş moment ea să îmbrace *toate* formele, care ar fi puse, ca să zic aşa, la uşa minţiĭ, şi fără de care nu ar putea intra în lăuntru. Dar imaginile lucrurilor exterioare, când intră în creeriĭ noştri, nu se grăbesc cu aceeaşĭ repegiune să îmbrace haina cutăreĭ forme de intuiţiune. S'ar părea că ele au maĭ multă predilecţiune pentru o formă decât pentru alta. Apoĭ causa relativităţiĭ aceştia nu poate să existe decât în însuşĭ lucrurile din lumea exterioară care sunt esenţial relative ; iar nicĭ decum în *eul* nostru care este absolut.

*) Orĭ ce sensaţiune capatată prin simţul vederiĭ, este însoţită de ideea spaţiuluĭ, fiindcă de fapt în tot cursul experienţiĭ noastre nu se întâmplă să vedem tablouri de acele care să fie atât de uniforme şi egale, încât să nu existe pe dênsele macar două puncte deosebite pentru acumularea intipăririlor lor de âncĕiul grad, să nu dea loc la deslipirea trăsăturеĭ spaţiuluĭ. Dar să presupun că în exemplul din text, deschizênd ochiĭ privesc un cer fără soare, fără nourĭ, fără stele, fără vre un punct macar care ar a-

www.dacoromanica.ro

Sperez că considerațiunile de mai sus vor fi de ajuns a dovedi că teoria Kantiană a formelor de intuițiune nu poate fi neadmisibilă, și că spațiul și timpul există în realitate în lumea externă.

Am văzut mai sus că, din punctul de vedere al teoriei lui Kant, ideile de spațiu și timp presintă o mulțime de contradicțiuni și de dificultăți inexplicabile. Ei bine, toate aceste dificultăți se explică de minune după teoria desvoltată în acest studiu.

Să reluăm un exemplu al nostru de mai sus: văd un arbore. Intipărirea sa de întâiul grad e compusă din trăsăturile *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, corespunzând la calitățile enunciate mai sus, și pe urmă din trăsătura *f*, care represintă dimensiunile, spațiul ocupat de individ. După aceea văd, doi, trei, o sută de arbori

---

vea o nuanță deosebită de restul cerului. In acest cas nu aș ave decât sensațiunea luminei care colorează cerul; dar ideea dimensiunei lui mi-ar fi necunoscută. Pentru a-și da cineva mai bine samă despre efectul tabloului închipuit de mine, n'are decât să închidă ochii și să întoarcă fața spre o lumină potrivit de intensă. In această posițiune el va vedea prin pleope o lumină vagă și cu totul omogenă. Dacă el va reuși să facă pentru un moment abstracțiune de ideile câștigate prin lunga-i experiență, se va convinge că nu e cu putință a-și închipui spațiul când privește numai prin pleope. Tot astfel ar fi și cu privirea unui cer uniform și omogen. Vederea este simțul prin excelență a spațiului. De aceea Kantiștii cu multă tragere de inimă citează, în susținerea ipotesei lor, tot exemple din acest simț. Și cu toate aceste exemplul de mai sus probează că chiar acest simț, ne-ar putea procura imagini lipsite de spațiu.

www.dacoromanica.ro

şi prin operaţiunea ce cunoaştem deja, câştig o întipărire de al doile grad, compusă din trăsăturile *c, d, e, f.* care constituesc noţiunea arboruluĭ. Eĭ bine, nu pot să-mĭ închipuesc arborul fără spaţiu, după cum nu pot să-mi-l închipuesc fără o tulpină lemnoasă; şi aceasta pentru raţiunea foarte simplă ca, trăsătura *f* face parte *constitutivă* din intipărirea respectivă, întocmaĭ ca şi trăsătura *c.* După ce am vĕzut şi alte vegetale, se formează în capul meu noţiunea planteĭ compusă din trăsăturile *d, e, f*; şi după ce am vĕzut şi animale, căştig ideea generală a fiinţeĭ organice compusă din trăsĕturile *e, f.* După cum se vede trăsătura *f* a spaţiuluĭ intră în constituţiunea tuturor acestor concepţiunĭ. Aceasta se repetează cu concepţiunile tuturor lucrurilor externe. Munţiĭ, atmosfera, pămêntul, astrele, golul chiar care se găseşte între corpurĭ, au dimensiunĭ; şi intipăririle lor de al doile grad trebue să conţină trăsătura generică *f,* unită într'un chip indisolubil cu trăsăturile specifice respective.

Am zis că chiar golul are dimensiunĭ. Este de observat că concepţiunea goluluĭ există la copiĭ cu mult înaintea concepţiuniĭ ideiĭ abstracte a spaţiuluĭ. Eată cum se naşte acea concepţiune: In tot cursul experienţeĭ noastre, în urma mişcărilor executate de corpul nostru sau de corpurile exterioare, noĭ întâlnim sau nu întâlnim resistenţă înaintea noastră. Când întâlnim resistenţa, atunci zicem că un corp material s'a pus în contact cu unul din simţurile noastre. Când organul vre-unuĭ simţ, după ce a sim-

www.dacoromanica.ro

ţit un corp material, *continuă a executa mişcarea începută*, fără a mai întâlni vre o resistenţă, atunci noi simţim continuarea mişcării organului nostru fără a simţi resistenţa unui corp; şi aceasta ne dă concepţiunea lipsei de corpuri sau a golului. De exemplu, dacă eu pipăind, cu mâna, o serie de obiecte, încep mişcarea organului de la un capăt al seriei şi o continuez înainte, atunci se întâmplă că mâna mea simţeşte diferite soiuri de resistenţe, unele mai aspre, altele mai dulci; dar sunt intervale în care nu simţeşte nimica; şi apoi când seria este terminată, mişcarea mânei continuă fără a mai întâlni resistenţă. In acest cas lipsa de resistenţă îmi va da ideea golului; eară continuarea mişcărei organului îmi va da ideea *dimensiunii* percurse în acel gol. Dar, din toate simţurile, vederea este aceea care contribue mai mult, atât la conceperea golului cât şi la acea a spaţiului. Se ştie că un corp ni se pare că este cu atât mai mic, cu cât ne depărtăm de dênsul. Dacă continuăm a ne departa mereu, ajungem a nu mai zări corpul de loc. Această împrejurare capitală, unită cu puterea ochilor de a îmbrăţoşa *deodată* mai multe obiecte şi intervale goale, pe o foarte mare întindere, contribue mai mult decât toate, ca golul să fie conceput în spaţiu, întocmai precum se urmează cu corpurile. Prin urmare, pentru a concepe ideea abstractă a spaţiului, trebue s'o atragem din imaginile tuturor obiectelor din lumea exterioară, cuprinzêndu-se între aceste din urmă şi golul.

www.dacoromanica.ro

In resumat, toate noţiunile care cuprind în sine *indivizi* sau *complexuri de indivizi* existând în lumea exterioară, sunt indisolubil unite cu trăsătura spaţiului ca cu o parte constitutivă; pentru că spaţiul este o idee generală care cuprinde în sine toate dimensiunile obiectelor exterioare.

Acuma e uşor de a înţelege pentru ce trăsătura spaţiului nu face parte din ideile abstracte particulare şi nici din ideile generale de calităţi. Nu pot să dic: o bunătate de trei metri, o culoare mare, o forţă groasă, etc, pentru că bunătatea, culoarea, forţa, sunt calităţi *particulare* lasate de oparte în operaţiunea *generalizaţiunii individilor*, şi apoi pe urmă percepute ca idei abstracte. Astfel generalizând mai mulţi oameni ce am vĕdut, din care unii sunt buni ear alţii rĕi, prin procedarea ce cunoaştem, se vor forma pe crierii mei trei intipăriri distincte. Una va fi percepută de organul inteligenţei ca ideea generală a omului; ear celelalte două vor representa respectiv bunătatea şi rĕutatea. Trăsătura spaţiului se va găsi în intipărirea generală a omului; şi va continua a se găsi în toate ideile încă şi mai generale în care se va cuprinde omul, precum: ideile de fiinţă organică, de obiect material, etc.: dar ea nu se va găsi cuprinsă în intipăririle particulare ale bunătăţii şi ale rĕutăţii.

Pentru acelaş motiv trăsătura spaţiului nu face parte din ideile generale de calităţi. Astfel ideea generală a culorii conţine în sine ideile abstracte a tuturor colorilor; ideea caracterului moral a omului

www.dacoromanica.ro

conține în sine bunătatea, rĕutatea, predispositiunea la veselie, etc. Dar spațiul negăsindu-se în părți, nu poate să se găsească nici în întreg.

Voiu face o observațiune pentru cei nedeprinși cu abstracțiunile. Eu pot zice: o verdeață care se întinde trei poște; sau: o albăstrime care acopere tot cerul. Insă în casurile aceste, și în altele de asemenea, nu se poate zice că, ideea spațiului este implicată în acea a verdeții sau în acea a albăstrimii. Căci în expresiunile de mai sus se subînțelege, și eu am numai decât în mintea mea, imaginea unui corp material colorat verde sau albastru, și care se întinde pe pămĕnt sau pe bolta ceruluĭ.

Să vedem acum, cum se formează ideile timpului și ale causalității.

Toate lucrurile din lumea externă pe care le percepem își schimbă necontenit forma și locul. Insă între o schimbare și alta este totdeauna o durată de repaos, de fixitate, care nu este aceeași pentru tóte lucrurile și pentru toate formele lor. Această diferință de durată este percepută de spiritul nostru, atunci când se presentează la obiectivul simțurilor noastre, două sau mai multe obiecte din care unul ne pare fix, în timp ce celalalt ni se presentează sub mai multe forme sau positiuni succesive; așa ar fi când am privi schimbările numeroase ce fac căte-va grupuri de nouri împrejurul soareluĭ care ne pare fix. Dacă toate duratele particulare ar fi egale, și dacă n'ar fi pe lume mișcare și prin urmare schimbare, atunci de sigur că ideile timpului și ale cau-

www.dacoromanica.ro

salităţiĭ n'ar exista nicĭ ele. Insă, fiind că lucrurile se petrec din contra, de aceea prin acumulaţiunea intipăririlor de ântĕiul grăd, remăn distincte *trăsĕtura* durateĭ, şi acea a împrejurăriĭ că o formă nouă nu începe decât după extincţiunea uneĭ alte forme. Aceste trăsĕturĭ sunt simţite de organul percepţiuniĭ de al doile grad ca ideĭ generale numite timp şi causalitate.

Spaţiul, timpul şi causalitatea nu sunt tot una de necesare în concepţiunea unuĭ corp material. Eată causa acesteĭ deosebiriĭ: Dimensiunea este concepută chiar din momentul în care imagina unuĭ corp material s'a format pe creeriĭ noştri; căcĭ e destul să existe două puncte diferite pe acel corp spre a da loc îndată, după cum ştim, la formarea ideiĭ de dimensiune. Insă fiind că de fapt simţurile vederiĭ şi pipăiriĭ, prin care căpătăm cea maĭ mare sumă de experienţă, nu ne procurează nicĭ odată imaginĭ care să representeze un *singur* obiect absolut *uniform* şi *egal*; de aceea noĭ nu putem să ne inchipuim, nicĭ un singur moment, că cerul, de exemplu, n'ar avea dimensiunĭ; căcĭ, ideea dimensiuniĭ ceruluĭ s'a format în primul moment în care imaginea ceruluĭ a întrat în capul nostru, şi este abstrasă prin acumulaţiune din chiar acea imagine. Cât despre ideea durateĭ unuĭ lucru, aceasta nu se formează de loc la primul moment al percepţiuniĭ acestuĭ lucru. Trebue ca macar o singură schimbare de formă sau de spaţiu să se facă în lucru pentru ca acea idee să ia naştere. Ceea ce însemnează că de la percepţiunea dimensi-

www.dacoromanica.ro

unuĭ lucruluĭ până la acea a durateĭ lui trebue să treacă câteva momente, fie aceste macar nesfîrșit de mici. Dar pentru ca ideea causalității să ia naștere nu e destul să percepem o singură schimbare în lucru. O singură schimbare ne-ar face cunoscute numai două forme succesive ale lucruluĭ; și dacă pentru forma de pe urmă percepem o causă, asta nu ne îndeamnă numai decât ca să concepem una și pentru forma anterioară. De aceea trebue să percepem o sumă mare de schimbări succesive pentru a capata prin inducțiune ideea causalității. De aceea această idee e foarte slabă la copii. Și dacă la adulți ea devine o idee așa de clară, aceasta se întîmplă din causă că, întreaga experiență a omului, adecă, percepțiunea tuturor lucrurilor, a contribuit a adînci din ce în ce trăsătura causalității. Vra să zică, chiar după formarea ideiĭ de durată, trebue să treacă cătva timp până la formarea ideiĭ de causalitate.

Despre ideile nesfîrșite. Spațiul, timpul și causalitatea sunt *nesfîrșite*. Eată acum cum se naște ideea nesfîrșituluĭ:

Pe când eram copilaș mic, deși aveam o idee cam confusă despre spațiu, dar de sigur nicĭ nu-mĭ trecea prin minte că există un spațiu nesfîrșit. Credeam că satul în care mĕ născusem era lumea întreagă bine închisă de către bolta cerească, care se sprijinea pe dealurile ce vedeam împrejur. Dar foarte sigur nu gândeam, și nicĭ nu puteam să gândesc, la ceea ce ar fi maĭ putut să se găsească dincolo de

www.dacoromanica.ro

marginile lumeĭ concepute de mine. Tocmaĭ târziu, şi încă după o mulţime de stăruinţĭ ale mameĭ, am putut să-mĭ închipuesc deasupra bolţeĭ cereştĭ o locuinţă mare, dar tot limitată, pentru sfântul Dumnezeu. Dar pe zi ce mergea, eu vedeam lucrurĭ nouĕ şi lumea mea se lărgea: După ce m'am suit pe dealurile de'mprejur, am vĕzut maĭ departe alte dealurĭ şi alte cămpiĭ, pe care asemenea se găseau locuinţĭ, oamenĭ, animale şi plante. Pe urmă oamenii care veneau de departe îmĭ spuneau că lucrurĭ asemănate cu ale noastre sau deosebite de ele se găsec încă şi maĭ departe. Şi cu cât înaintam în viaţă, cu cât căutam şi studiam, cu cât însfârşit experienţa mea creştea, cu cât cercul în care se găseau lucrurile percepute de mine se mărea necontenit, până a ajuns să cuprindă în sine cele mai îndepartate stele fixe visibile numaĭ cu telescopul. Cu modul acesta ideea spaţiuluĭ se adîncea şi se întărea din ce în ce maĭ mult.—Către începutul acesteĭ experienţe, mintea mea percepe împrejurarea că descoperirile vin unele după altele, şi că ele nu încetează de a se succeda şi a se înmulţi pe cât timp eu urmez căutările. Cu alte cuvinte, prin acumulaţiunea întipăririlor de ântĕiul grad, se dislipeşte o *trăsĕtură* representând *legătura de serie* care uneşte fie care întipărire atât cu antecedenta cât şi cu subsequenta sa. Această trăsĕtură dă loc la perceperea uneĭ ideĭ de urmărire, a uneĭ ideĭ pe care aş pute-o compara cu un *fir ce trece prin un şirag de mărgele întins în linie dreaptă, şi la care ne aşteaptă totdeauna să adăogim o nouă mărgică.*

www.dacoromanica.ro

Acum, ori cât de numeroase şi ori cât de îndepartate ar fi corpurile cereşti pe care le percep, nu aş puté niciodată să mé conving că am ajuns la marginile spaţiuluí; pentrucă, cel din urmă corp pe care îl voiu fi perceput va grava pe crierul meu linia sau legătura care îl uneşte cu un corp subsecuent, adicé cú o nouĕ mărgică. Această covincţiune absolută despre existenţa succesiuniĭ uneĭ nouĕ şi eară a unei nouă mărgele provine din aceea că *trăsĕtura* succesiuniĭ în chestiune a fost şi este adîncită pe organul percepţiuniĭ de ântĕiul grad de către *întreaga* mea experienţă. Deaceea ideea spaţiuluí nefirşit face parte din adevĕrurile cele maĭ solide. In adevĕr, când voiu vorbi despre inducţiune, singura cale în principiu prin care căpătăm convincţiunĭ, vom vedé că o idee are în capul nostru un grad de evidenţă cu atât maĭ mare, cu cât acea idee este abstrasă din o maĭ mare sumă de experienţă. Aşa dar, departe de a mé face să găsesc marginile spaţiuluí, experienţa nu face decât să consolideze ideea spaţiuluí ne sfirşit.

Ideile nesfîrşite sunt croite de experienţă şi inducţiune, dar maĭ târziu ele sunt consolidate şi fixate însfîrşit în fundul convicţiuniĭ noastre de a concepe nimicul. Zic că această consolidare se face maĭ târziu, fiindcă copilul maĭ ântĕĭ capătă ideea uneĭ succesiunĭ ce se tot urmează, şi apoĭ tocmaĭ maĭ târziu începe a gândi asupra posibilităţiĭ întreruperiĭ aceleĭ succesiunĭ şi asupra posibilităţiĭ existenteĭ nimiculuĭ absolut.

www.dacoromanica.ro

Am zis mai sus că spațiul nesfîrșit cu corpurile ce cuprinde este conceput de mine mai întîi ca o idee de continuitate ce se poate compara cu un *fir ce trece prin un șirag de mărgele întins în linie dreaptă și la care ne așteptăm totdeauna să adăogim o mărgică.* Să-mi închipuesc că firul în chestiune are o lungime sfîrșită care conține în el atâte mărgele câte corpuri am perceput eu în viața mea de lângă mine și până la stelele telescopice. In suposițiunea aceasta nu ar fi mai nimica dincolo de capetele acestui fir, nici materia, nici chiar spațiul. Voesc însă să-mi figurez, adică să concep suposițiunea de mai sus. Pentru acest scop încep a călători pe șiragul de mărgele concepênd în imaginațiune pe fie care din aceste. Dacă după ce am ajuns la capătul șiraguluĭ și al firuluĭ voesc să păsesc înainte, adică să concep ceea ce este mai încolo, atunci mintea mea se perde și, negăsind o mărgică sau un fir pe care să se sprijine, cade în neant. Deaceea, când caut să concep nimicul absolut, sunt sprijinit de un sentiment penibil de gol, care mă obosește cumplit și în sfîrșit mă face de amețesc. Fisiologica aceasta se poate ușor explica. In adevĕr presupun că pe creerul meu se află intipărirea de întĕiul grad al șiraguluĭ de mărgele sfîrșit. Organul inteligențiĭ mele percepe tot șiragul până la un capĕt. Eu îl sforțez prin voința mea să urmeze drumul și să perceapă ceee ce este șirag. Insă dincolo de acesta nu mai este nici o intipărire. A-mi figura deci nimicul ar fi a-mi figura lipsa de intipăririĭ, ceea ce este imposi-

www.dacoromanica.ro

bil material. Prin persistența și puterea voinței eu excitez cumplit organul percepțiunii de al doile grad. Acesta intrând într'o activitate sau frământare extraordinară pe care n'o poate potoli percepțiunea căutata și negăsită, atrage în sine o cantitate extraordinară de sânge pentru serviciul asimilațiunii și disimilațiunii organice. Cantitatea de sânge apoi, fiind prea mare, ea pricinuește congestiunea organului și prin urmare amețeala minții. Am zis că este imposibil material a-mi figura nimicul absolut, adică, a percepe lipsa absolută de întipăriri de întâiul grad. In adevăr organul percepțiunii de al doile grad este modificat, adică impresionat numai de către intipăririle de întâiul grad. Când aceste lipsesc, sau când comunicațiunea dintre aceste și organul în chestiune încetează, atunci nu mai există nici o concepțiune în capul meu.

Din causa imposibilității de a-mi figura neantul, mintea mea, prin funcțiunea imaginațiunii, creează mărgele noue pe care le tot adaoge la șiragul pe care călătorește către nesfîrșit. Cu modul acesta mintea are de ce se sprijini și are pe ce pași fără a cădè în neant. Se înțelege că mintea poate călători ceasuri întregi tot adăogind câte o mărgică la fie-care pas, dar de la un timp ostenește și se perde sau adoarme.

Tot ce s'a zis în privirea spațiului se aplică la timp, la causalitate și la toate ideile nesfîrșite. Din acumulațiunea intipăririlor de întâiul grad al acestora se desemnează aparte trăsătura nesfîrșitului.

www.dacoromanica.ro

Nesfirşitul decĭ este o idee şi maĭ generală decât spaţiul, timpul, etc.; pentrucă le conţine pe toate aceste idei.

Spaţiul, timpul, causalitatea şi nesfirşitul sunt ideĭ universale concepute maĭ mult sau maĭ puţin bine chiar de oameniĭ care n'au instrucţiune propriu zisă. Dar cu cât experienţa umanităţeĭ creşte, adecă cu cât ştiinţele positive fac progrese, cu atât acele ideĭ devin maĭ clare, şi totodată cu atâta ideile generale se inmulţesc in capul nostru. De altă parte aceste din urmă lărgesc din ce în ce cercul lor, astfel încât unele din ele ajung până a conţine într'ênsele toate lucrurile exterioare. Astfel, era un timp când ideea materieĭ nu era decât o simplă idee generală care conţinea numaĭ o parte din lucrurile exterioare; pentrucă pe atunciĭ se credea că focul, lumina, aurora boreală, atmosfera etc.; nu aveau a face cu materia; şi pentru că se admitea existenţa a o mulţime de fiinţĭ imateriale, precum îngerĭ, strigoĭ, stafiĭ, etc. Cu progresul ştiinţelor positive, ideea materieĭ s'a ridicat la gradul de ideĭ universale ca şi timpul şi causalitatea. Tot astfel este şi cu ideea forţeĭ.

După cum se vede, ideea spaţiuluĭ este cea maĭ *necesară* şi în acelaş timp *cea ântêĭ* pe care o căştigăm; ideea timpuluĭ vine în al doile rang în amândouĕ privinţele; pe urmă vine causalitatea; apoĭ urmează nesfirşitul; după aceea vin ideile de materie şi forţă; etc. Ideea de materie este deja la un grad atât de jos, încât pot cu oare-care uşurinţă să-mi inchipuesc un înger de exemplu care ar trăi în spaţiu

www.dacoromanica.ro

și timp, fără a fi material. După ideile generale universale vin ideile generale de la cele care conțin cel mai mic număr de lucruri individuale. In sfîrșit urmează imaginile lucrurilor considerate individual. Așa dar, de la imaginea individului până la ideea spațiului este o gradațiune neîntreruptă.

De aici urmează că partisanii așa ziselor forme de intuițiune n'au nici o rațiune plausibilă, nici de a alege pentru teoria lor numai câteva pintre primele idei universale, nici de a considera pe toate câte le-au ales ca având aceeași forță și valoare.

Mai este un alt ordin de idei care, deși nu sunt universale, în acest sens că ele nu conțin în sine toate lucrurile, sunt cu toate aceste unite cu ideea nesfîrșitului. Aceste sunt ideile nesfîrșite formate din unele idei abstracte particulare care admit o gradațiune cantitativă.

Astfel, prin procedura ce cunoaștem, capăt ideea răpegiuni care reprezintează calitățile particulare ale lucrurilor. Dar în cursul experienței mele percep nenumărate grade de răpegiune; astfel încât, dacă iau ca punct de plecare rapiditatea mișcării unui lucru determinat, voiu avea o gradațiune ascendentă către vîrful căreia se vor găsi mișcările cele mai răpezi pe care le-am văzut vrodată. Insă fiindcă creerul meu s'a deprins a întâlni necontenit răpegiuni noue de toate gradele și prin urmare asemene de grade tot mai superioare decât acele deja percepute; de aceea se va forma pe organul meu o intipărire de întâiul grad representând o linie de succesiune, de

www.dacoromanica.ro

care se înșiră gradele întocmaĭ ca mărgelile, și care așteaptă necontenit să fie prelungită. Organul percepțiuniĭ de al doile grad, prin funcțiunea imaginațiuniĭ creatoare, va putea face să se prelungească acea linie de succesiune ori cât până la oboseală și astfel va percepe ideea răpegiunniĭ nesfîrșite. Ideĭ nesfîrșite de felul acesta putem forma și concepe orĭ cât de multe.

După cum se știe toate percepțiunile produc modificărĭ maĭ mult sau maĭ puțin marĭ în statul moral, adecă în statul nervos. Aceste modificărĭ sunt percepute sub numele de emoțiunĭ. Presupun acum că oare-care percepțiunĭ produc în mine impresiunĭ plăcute. Fiindcă forța acestor impresiunĭ este de diferite grade, de aceea concep ideile nesfîrșite (sau absolute impropriu zise) de frumos, de fericire, etc. după nuanțe. Pentru aceleași rațiunĭ, calitățile ce unele lucrurĭ au de a favorisa conservarea și desvoltarea ființeĭ mele dau naștere la ideea binelui absolut sau nesfîrșit. Calitățile contrare dau loc la ideea rĕuluĭ absolut.

Cu cât creerul se desvoltează, și cu cât cercetările științifice, instrucțiunea și prin urmare experiența crește, cu cât noĭ concepem ideĭ maĭ clare, și care în totul sau în parte, nu maĭ seamănă cu ele înșile astfel precum erau concepute maĭ înainte. Astfel, ideile de suflet, de viață, de animal, etc. sunt înțelese într'un mod deosebit de cătră aceeaș persoană, după cum ea se găsește în copilărie, în vrîsta matură, înainte sau după studiul științelor. De ordi-

www.dacoromanica.ro

nar fiecare crede că este adevărată ideea concepută actual și astfel precum ea este concepută actual; pentru că creerul nu poate să simțească decât aceea ce se găsește intipărit în masa sa. Dar fiincă progresul și experiența acumulată a individului și a umanității fac ca ideile să se schimbe necontenit; de aceea ajungem ca să ne îndoim despre adevĕrul ideilor chiar actuale, și să compunem o gradațiune care începe de la concepțiunile cele mai vicioase a organelor noastre și se sfîrșește cu concepțiunile cele mai perfecte. Raportul acestor din urmă concepțiuni cu organele respective se numește adevĕrul absolut.

Ideea justiției se formează ca toate celelalte idei absolute sau nesfîrșite. Dar fiindcă această idee este mai complicată decât celelalte, de aceea vom vorbi despre dênsa în detail mai departe.

Să se noteze că ideile nesfîrșite universale despre care vorbim, mai întĕi nu se basează de loc pe imposibilitatea de a concepe neantul. De aceea ele nu sunt concepțiuni necesare ca ideile universale, ci mai mult niște creațiuni facultative ale imaginațiuniĭ.

Ideile nesfîrșite neuniversale precum și ideile generale universale presentează toate o calitate comună, adecă că sunt nesfîrșite. In urma acumulațiuniĭ intipăririlor acestor idei, și prin trebuința și proprietatea ce are creerul nostru de a generaliza, se formează id ca cea mai generală din toate. adecă nesfîrșitul. Acest nesfîrșit general a fost personificat sub numele de Dumnezeu.

www.dacoromanica.ro

III. Percepțiunea raporturilor

Am vĕzut mai sus că o întipărire de ântĕiul grad este în principiu indivisă; și numai în urma acumulațiuniĭ a două sau mai multe întipăririĭ asemĕnătoare, se stabilește o deosebire de adîncime între diferitele trăsĕturi care le compun și care dau loc la percepțiunea ideilor abstracte. Dară două sau mai multe trăsĕturi care intră în spiritul nostru împreună, ca făcĕnd parte din imaginea unuia și aceluiași lucru, adică atăt de strins unite între dănsele încăt constituesc o singură figură indivisă, deși pe urmă pot să se deesebească între dênsele în privința adîncimiĭ, deși prin urmare ele pot pe urmă să fie percepute separat, totuși acele trăsături nu remân mai puțin unite între dănsele prin legătura care a făcut și face din ele imaginea unuĭ singur lucru exterior. Această legătură este sapată pe receptaculul întipăririlor de ântĕiul grad, și se impune la percepțiunea organuluĭ percepțiuneĭ de al doilea grad. Ea va avè cu atăt mai multă adîncime, și va fi cu atăt mai evidentă, cu căt ea va fi fost mai des imprimată pe organul percepțiuniĭ de ântĕiul grad. Dar în general intipărirea legăturiĭ este cu mult mai puțin profundă decăt aceea a trăsĕturilor; pentrucă aceste din urmă sunt imprimate și percepute de un numĕr de orĭ cu mult mai mare. Astfel, dacă vĕd niște flori roșe, atuncĭ se vor grava pe creerul meu trăsătura floarei (adică a formeĭ), aceea a roșuluĭ, precum și legătura care face din ele o unitate; și

www.dacoromanica.ro

adîncimea tuturor acestora va fi egală. Dar dacă după aceea vĕd, pe de-o parte, florĭ albe, albastre, galbene, etc.; şi pe de altĕ parte, iau cunoştinţă de un baston roş, de un mineral roş, de un lichid roş, etc.; atuncĭ trĕsătura roşuluĭ şi acea a floareĭ vor căştiga o adîncime proporţională cu numĕrul de orĭ a impresiunilor şi percepţiunilor lor; în timp ce legătura dintre aceste douĕ trăsăturĭ nefiind imprimată şi percepută decăt o singură dată, va avè o adîncime relativ foarte mică. Dacă pe lângă aceasta maĭ adăogim şi împrejurarea că intipăririle în genere se întunecă şi se şterg cu timpul, atuncĭ vom înţelege uşor pentru ce percepţiunea legăturilor, adicĕ judecata, este cu mult maĭ grea şi maĭ puţin sigură decăt percepţiunea trăsăturilor care constituesc ideile.

Operaţiunea prin care organul percepţiuniĭ de al doile grad percepe legăturile ce el găseşte pe receptaculul intipăririlor de întâiul grad între diferitele trăsăturĭ, se numeşte *Percepţiunea raporturilor dintre ideĭ.* Eară intipăririle de al doile grad care reproduc acele legături se numesc *judecăţĭ* sau *combinaţiunĭ*, după nuanţe.

Vom vedea maĭ departe că organul percepţiuniĭ de al doile grad este astfel constituit, încăt el nu poate percepe într'un mod *clar* maĭ mult decăt o singură imagine s'au o singură idee deodată. Din această imposibilitate de a percepe deodată şi separat maĭ multe lucrurĭ resultă că, dacă noĭ medităm, adicĕ, dacă organul inteligenţeĭ noastre se pune s

www.dacoromanica.ro

revadă, să reperceapă, toate sau macar parte din nenumăratele întipăriri de întâiul grad, atunci el este pus în absoluta necesitate de a usa de următoarele două mijloace: 1° de a percepe imaginile și ideile pe rând, una câte una; 2° de a condensa, de a contopi, de a întruni într'un singur mănunchiu un număr de imagini sau idei și apoi a le percepe pe toate ca constituind o singură unitate. Mijlocul întâiu dă loc la ceea ce se numește *asociațiunea* și *succesiunea ideilor*. Mijlocul al doile dă naștere *generalisațiunii* și *percepțiunii raporturilor*.

Am văzut că prin calea generalisațiunii, organul percepțiunii de al doile grad nu face alta în difinitiv decât că percepe toate întipăririle *identice* de întâiul grad ca pe o singură întipărire îngroșată. De exemplu, dacă în viața mea am văzut o sută de arbori, și dacă caracterele distinctive ale arboruluĭ sunt trăsăturile *c*, *d*, *e*, despre care am vorbit mai sus *c*, tulpina lemnoasă; *d*, fixată în pământ; *e*, constituind o ființă organică), atunci grupul acestor trăsături, repetându-se de o sută de ori, formează o sută de întipăriri identice care sunt percepute la un loc ca o singură întipărire îngroșată, numită ideea generală a arboruluĭ. In percepțiunea raporturilor lucrul se petrece într'un chip analog. Organul inteligenței noastre, neputând percepe deodată și separat două sau mai multe idei, el percepe legătura din ele dênsele, și astfel le are pe toate strînse într'un mănunchiu având centru și simbol de unitate este tocmaĭ legătura. Apoĭ fiindcă mintea noastră, după

www.dacoromanica.ro

cum am vĕzut nu poate să-şĭ îndrepte toată activitatea sa decât asupra unuĭ singur punte deodată," deaceea în percepţiunile raporturilor toată atenţiunea noastră este fixată la *legătură* în timp ce *membriĭ legaţĭ* sunt numaĭ întrevĕzuţĭ. Prin urmare atât generalisaţiunea, cât şi percepţiunea raporturilor sunt o necesitate a spiritului nostru *de a reduce la unitate* împresiunile şi cunoştinţele noastre.

Percepţiunea raporturilor este deşteptată de cătră asociaţiunea sau succesiunea ideilor şi vice-versa. Eată cum se face aceasta:

Incât timp creerul nostru este în stare de a funcţiona şi nu este cufundat într'un somn complect, organul percepţiuniĭ noastre de al doile grad nu încetează nicĭ un moment de a percepe. In momentul în care simţim lucrurile exterioare şi în care prin urmare se formează întipăririle respective de ântĕiul grad, atenţiunea organuluĭ inteligenţeĭ este de ordinar atrasă cu putere cătră acele intipăririĭ. Eară când nu simţim nimic sau aproape nimica din lumea exterioară, atuncĭ organul în chestiune îndreptează obiectivul seu cătră intipăririle de ântĕiul grad conservate de memorie; şi fiindcă aceste intipăririĭ sunt nenumĕrate, de aceea şi inteligenţa noastră percepĕndu-le pe rând se poate cufunda într'o meditaţiune foarte prelungită. Vra să zică, atât în momentele în care simţim lucrurile exterioare, cât şi în acele ce nu le simţim, mintea noastră lucrează necontenit. Să vedem acuma cum lucrează. — Presupun că într'un moment dat organul percepţiuniĭ de

www.dacoromanica.ro

al doile grad are obiectivul îndreptat spre trăsătura sau ideea *a*. Insă trăsătura *a* nu a intrat singură în capul meu. Ea a intrat cu alte trăsături cu care este legată prin aceea că au făcut împreună parte integrantă dintr'o singură imagine, sau prin aceea că s'au succedat unele după altele în aceeaşi ocasiune. Să presupun că *b* este ideea care e în mai strînsă legătură cu *a*. Pe când obiectivul organului meu este îndreptat spre ideea *a*, eu am, după cum ştim, în această idee punctul cel mai clar al percepţiunii mele; cu toate aceste, nu e mai puţin adevărat că eu întrevăd mai mult sau mai puţin ideile ce stau împrejurul ideei *a* şi care sunt legate cu dênsa. Fiindcă mintea se oboseşte a fixa o singură idee (variaţiunea fiind o lege universală a materiei), deaceea ea lunecă pe legătura care le uneşte de la *a* la *b*. Această din urmă idee la rândul seu va fi în legătură mai strînsă cu *c*. Pentru acelaş motiv organul percepţiunii de al doile grad îşi va purta obiectivul seu de la *c* la *d*, de la *d* la *e*, de la *e* la *f*, şi aşa mai departe. — Dar în acelaş timp în care inteligenţa noastră trece de la o idee la alta, ea percepe şi legătura dintre aceste idei; căci numai legătura şi percepţiunea legăturei este acea care rechiamă ideea subsequentă la care trece atenţiunea noastră. — Aşa dară, pe cât timp creerii noştri vor fi trezi şi în stare de a funcţiona, pe cât timp asimilaţiunea şi disimilaţiunea vor continua în ei, pe cât timp prin urmare va exista o mişcare materială într'ênşii, pe atât timp şi mintea noastră nu poate sta fixată asu

www.dacoromanica.ro

pra unei idei. In casul nostru fixarea minții este o imposibilitate materială absolută. Aceasta este causa pentru care nu putem să gândim necontenit numai la un singur lucru, ci suntem împinși fără voea noastră de la o idee la alta, după cum și moleculele materiale din creerii noștri sunt împinse și înlocuite unele prin altele. Se înțelege că în timpul somnului complect de exemplu, nu este așa. Dar atunci organul percepțiunii de al doile grad este lipsit cu totul de simțire și nu funcționează de loc. Prin succesiunea ideilor și a cugetărilor în modul și cu formele mai sus expuse este o necesitate care decurge de-o parte din neputința noastră de a cugeta separat și deodată la mai multe lucruri, și de altă parte din necontenita metamorfozare a materiei care constitue corpul nostru.

Raporturile între idei sunt de diferite specii. Mai ântâi ele se împart în raporturi de compatibilitate și în acele de incompatibilitate. De exemplu, dacă înaintea obiectivului organului inteligenței mele se presentează ideea luminei și acea a obscurității, ce concep că aceste două lucruri nu pot să coexiste în acelaș timp și în acelaș spațiu; prin urmare concep că în unitatea de timp și de spațiu ele sunt într'un raport de incompatibilitate. Pentru ce? Pentrucă lumina și obscuritatea nici-odată n'au intrat în mintea mea în condițiunile de unitate de mai sus; și deaceea nici nu există pe creerii mei intipărirea vreunei legături între trăsăturile respective. Așa dar percepțiunea raportului de incompatibilitate nu e

www.dacoromanica.ro

altă ceva decât perceperea că nu există nicĭ o legătură materială între ideile ce stau la obiectivul organuluĭ inteligenţeĭ. Tot pentru această causă concepem judecăţile următoare: existenţa şi neexistenţa se exclud; cercul nu poate fi patrat; două şi cu două nu pot face cincĭ sau şese sau ori ce alt număr afară de patru; etc... Eară dacă între două sau maĭ multe ideĭ există o legătură materială oare care sapată pe creerĭ, atuncĭ concepem că acele ideĭ sunt compatibile.

Raporturile de compatibilitate se subdivid în directe şi indirecte. De exemplu când zic: animalul este o fiinţă organică; atuncĭ percepem o legătură directă între ideea de animal şi acea de fiinţă organică; căcĭ trăsăturele ce zugrăvesc aceste ideĭ s'au sapat împreună şi deodată pe creeriĭ meĭ ca făcând parte din una şi aceeaşĭ imagine nedivisă; şi numaĭ pe urmă, târziu s'a putut stabili o deosebire între dânsele prin efectul acumulaţiuniĭ intipăririlor de întâiul grad, fără însă ca acea deosebire să poată şterge legătura primitivă. Asemene pot zice: omul este câte-odată bun şi câte-odată rău; rândunica sboară repede; calul este animal etc. In toate aceste exemple şi în alte de asemene, raportul de compatibilitate între ideĭ este direct. Raporturile directe se maĭ pot subdivide în strînse şi slabe. Ele sunt strînse în exemplele de maĭ sus. In genere ele sunt strînse între imaginele particulare şi ideile generale de lucruri de-o parte, şi între calităţile lor de altă parte. Raporturile directe sunt slabe între calităţile

www.dacoromanica.ro

particulare care s'au abstras din aceeaşĭ imagine, de exemplu: între curaj şi magnanimitate, între bunătate şi dulceaţă, între severitate şi maiestate, între frumuseţă şi malignitate, etc. Aceste ideĭ două câte două sunt într'un raport direct slab, fiindcă în operaţiunea generalisaţiunĭ, ele sunt lăsate la o parte una câte una, fără ca după înlăturarea lor să se unească între dênsele spre a forma unităţĭ nouĕ. Pe când raporturile dintre imaginile particulare şi ideile generale de lucrurĭ de-o parte, şi calităţile lor de altă parte, sunt strinse, fiindcă toate calităţile fac parte integrantă din imaginile primitive şi din ideile generale la care se raportează, şi prin urmare constituesc împreună unităţĭ.

Raporturile de compatibilitate indirecte se subdivid asemene în strinse şi slabe. Să luăm exemple:

Presupun că în capul meu percep ideea caluluĭ. Această idee îmĭ deşteaptă pe acea a animaluluĭ, şi percep totodată legătura dintre dênsele care este un raport *direct* strîns. Ideea animaluluĭ îmĭ deşteaptă pe acea a omuluĭ, şi percep totodată legătura dintre aceste din urmă ideĭ care sunt asemene un raport *direct* strins. Fiindcă inteligenţa mea poate să întrevadă deodată câteva lucrurĭ, ea nu perde din vedere întâĭa idee de la care a plecat, şi concepe că calul este în legătură indirectă cu omul prin intermediarul ideeĭ de animal. Prin urmare zic: omul este animal ca şi calul; sau, omul şi calul sunt animale. In acest exemplu raportul indirect este strins

www.dacoromanica.ro

Astfel raport există între speciile aceluiaș gen și în genere între toți membrii colaterali care se scoboară din aceiași idee generală, cu alte cuvinte, între toate gradele de subdivisiune a aceleiași idei generale. Astfel este în exemplele următoare: mamiferele și coleopterele sunt animale; vertebratele sunt animale ca și gândacul ce țin pe palmă, etc. Prin urmare percepțiunea raporturilor indirecte strînse nu este altă ceva decât analisa ideilor generale.

Raporturile indirecte slabe se mai numesc și raporturi de *analogie*. Eată câteva exemple din felul acesta: Văd un bloc de marmură acoperit în parte cu omăt, și zic: această marmoră este albă ca omătul. In acest cas ideea albului este în legătură *directă* de-o parte cu marmura și de altă parte cu omătul; și aceste din urmă două idei sunt legate *indirect* prin intermediarul ideei abstracte particulare a albului. Pentru acelaș motiv concep că: soarele produce lumină *ca și* focul; dar soarele luminează *mai tare* decât focul; viața noastră este *ca și* o lumînare aprinsă care mai tărziu sau mai curênd trebue să se stingă etc. După cum se vede raportul de analogie există numai între imagini particulare sau între idei generale care au în comun una sau mai multe calități particulare, dar care de altmintrele sunt străine unele de altele, adică nu sunt considerate ca făcênd parte din acelaș gen.

Analogia este cel mai important raport din câte concepem noi. Prin dênsa spiritul nostru setos de unitate găsește legături, mai mult sau mai puțin

www.dacoromanica.ro

slabe, între lucrurile cele mai deosebite și mai diverse din lumea asta. Prin ajutorul ei însfîrșit mintea noastră descopere între diferite lucruri legături din ce în ce mai strinse, până ajunge a concepe toate acele lucruri ca pe o singură unitate perfectă. In adevĕr, știm că raportul indirect strins există între membrii colaterali ce se scoboară din aceeași idee generală, și că această din urmă idee conține pe toți membrii sei într'o legătură atât de strinsă, încât cu toții constituesc o universitate perfectă. La aceasta tinde spiritul nostru să reducă toate cunoștințele sale. Deaceea în timpul meditațiunei sale el se silește să generaliseze tot, să conceapă idei din ce în ce mai generale până să ajungă la una singură care să îmbrățișeze întregul cunoștințelor. Punctul de plecare și calea chiar până la ajungerea acestor scopuri se face prin mijlocul analogiei. De exemplu cei vechi au descoperit că planetele se învĕrtesc împrejurul soarelui. In timpurile moderne s'a descoperit că și pămêntul nostru face tot asemene. La acest moment s'a conceput o asemĕnare adică o analogie între pămêntul nostru și între planete. Mai târziu se vede că planetele ca și pămêntul sunt corpuri stinse, fără lumină proprie. Mai pe urmă se descopere că cele de'nței ca și cele de al doile au atmosferă, poli turtiți și înghețați etc. Prin urmare, pe când la început cunoșteam că între planete și pămênt este o singură calitate comună, pe urmă am descoperit că este încă o a doua, o a treia, o a patra și așa mai departe. Cu modul acesta raportul slab devine din

www.dacoromanica.ro

ce în ce mai strins. Și la urmă, fiindcă spiritul este irresistibil împins spre unitate și fiindcă nici o percepțiune contrară nu vine să oprească această tendință, deaceea concep că planetele sunt pământuri ca al nostru, care trebue să aibă pe dênsele chiar ființi organice, fiindcă la temperatura în care se găsesc ele, materia trece prin faza de metamorfozare numită viața organică. Vra să zică pământul este o planetă, și acum în loc de a avea în mintea mea două feluri de corpuri deosebite, le-am întrunit pe amândouă într'o singură idee generală numită planetă.

Percepțiunea raporturilor de analogie și înlănțuirea sau asociațiunea ideilor și a judecăților pot da loc la cugetări și mai complicate. De exemplu:

Cuget la soare și simțesc trebuința de a ști ce lucru poate fi el. Caut să percep raporturile sale și găsesc mai ântâi că el produce căldură și lumină ca focul. Intre aceste două lucruri există deci un raport de analogie. Fiindcă descoperirea ori-căreĭ legături de analogie este o îndrumare către perceperea unui raport indirect strins, și fiindcă nici o percepțiune contrară nu oprește încă tendința spiritului meu către unitate, deaceea conchid că: soarele este un corp în combustiune ca și focul d'n vatră. Ânsă, mai târziu, când starea științelor îmi permite, găsesc prin calcul că cantitatea de căldură produsă de către soare este cu mult mai mare decât aceea pe care masa sa în combustiune ar puté-o produce. Eată dar o percepțiune contrară care împedecă ten

www.dacoromanica.ro

dința spiritului meu de a asimila soarele cu focul din vatră. Aceste două lucruri n'au poate în comun decât lumina și căldura. Speranța de a găsi o identitate de natură între aceste lucruri dispărând, las focul de-o parte, dau curs liber meditațiunei adică disfășurării ideilor, și mă pun să caut și să zăresc pe receptaculul întipăririlor de întâiul grad cu care causă ar pute să fie în legătură o producțiune așa de mare de căldură. Știu, în urma altor experiențe, că un corp în mișcare găsind resistență sau fiind oprit brusc, se încălzește ; și că căldura produsă este proporțională cu cantitatea mișcării dispărute sau mai bine, transformate în căldură. Deci, fiindcă producțiunea de căldură și lumină este un caracter comun atât corpului din casul presupus cât și soarelui ; fiindcă atât în unul cât și în altul cantitatea de lumină și căldură poate să întreacă sau întrece pe acea produsă de simpla combustiune, considerațiune care stringe mai mult legătura de analogie; fiindcă nu percep nimica contrar care să poată opri tendința spiritului meu către unitate, deaceea concep că : soarele este un corp a cărui cantitate enormă de căldură și lumină nu este altă ceva decât o cantitate enormă de forță mecanică transformată prin o causă oare-care. Cu modul acesta, din corpul observat de mine, acărui mișcare se preface prin resistență în căldură, și din soare am făcut o singură unitate, adică am conceput o singură idee generală care este acea a *corpurilor ce-și transformează forțele mecanice în forțe fisice.*

www.dacoromanica.ro

Până acum am luat exemple de acelc în care analogia reușește ca să se transformeze în raport indirect strîns, adică să conducă la conceperea unei *unități perfecte*. Dar de fapt aceasta nu se întâmplă totdeauna. In cele mai multe casuri când percepem o calitate comună între două lucruri, apoi percepem și calități opuse care opresc tendința spiritului nostru de-a ajunge la conceperea unității perfecte. De exemplu: cunoscênd caracterul leului și pe acel al amiculuĭ meu, zic: amicul meu este brav, curajos ca un leu. Aicĭ am perceput un raport de analogie; dar cunoștința deosebirii de conformațiune și constituțiune corporală, de calități intelectuale și morale etc., ce există între leu și amicul meu, mĕ oprește de a conchide că eĭ sunt egalĭ (afară numaĭ dacă nu i-aș considera din punctul de vedere al animalității, în care caș amêndoĭ sunt animale). Cu toate aceste, tendința spiritului meu de a face din toate o unitate cât se poate maĭ strînsă, mĕ face să concep comparațiunĭ ca aceste: amicul meu este un leu; el este leul resboaelor. Astfel se întâmplă cu toate judecățile ce cuprind terminĭ întrebuințațĭ în sens figurat, precum: el arde de o flacără secretă; am mers strună; etc. In toate aceste casurĭ și în altele de asemene, spiritul nostru reușește să facă din maĭ multe lucrurĭ numaĭ o *unitate imperfectă*. Unitățile imperfecte se numesc și *comparațiunĭ proprĭu zise*.

In regulele expuse până aicĭ intră toate judecățile noastre posibile, fie ele orĭ cât de complicate. Prin urmare nu fac excepțiune judecățile prin care eu

www.dacoromanica.ro

decid că acțiunea cutărui om este ori nu legală sau ilegală, morală sau imorală, prudentă sau imprudentă etc.; pentru că în toate aceste casuri eu nu fac decât să percep raporturile ce există între acțiunea și chestiune de-o parte și între textul legii, maximile de purtare, orî maximile de prudență, de altă parte. Cât despre formarea acestor maxime în capul nostru voiu vorbi pe larg aiure. Aicî atât voiu anticipa că ele se formează prin abstracțiune întocmaî ca ideile generale.

IV. Imaginațiunea.

Făcênd abstracțiune de resultatul acumulațiunii întipăririlor de âncêiul grad, apoî cel maî mare grad de adîncime al acestora se găsește în imaginile lucrurilor individuale din lumea externă, în momentul când aceste lucruri se află la obiectivul simțurilor noastre. Căcî în momentul în care sguduitura nervoasă împrimată de afară urmează, alternațiunea celebrară numită întipărire de âncêiul grad se găsește în maximul seu de adîncime, fiindcă reacțiunea forței reparatrice organice n'a avut încă timpul și putința de-a o micșura. Deaceea în acel moment întipărirea de âncêiul grad este percepută maî ușor și maî adînc de către organul inteligenței noastre. Dar actualitatea percepțiunii exterioare maî are și un alt efect. Formațiunea actuală a întipăririî de âncêiul grad, maî cu seamă când se face cu oare care violență, atrage la sine obiectivul organuluî percepțiuniî de al doile grad, chiar când acesta se găsea ocu-

www.dacoromanica.ro

pat cu percepereа altor întipăriri. Însă dacă obiectul exterior a încetat de a fi în contact cu simțurile noastre, atunci alterațiunea cerebrală produsă de dênsul începe a se tămădui ca să zic așa, de către puterea reparatrice organică; și ast-fel ea se micșurează încet, încet, până dispare cu totul, dacă nu este reinviată de către percepțiuni nouĕ sau de către imaginațiune. In tot timpul acestei tămăduiri. intipăririle de ântĕiul grad au firește o adâncime și o evidență cu mult mai mică decât în momentul percepțiuniĭ exterioare.

Când intipăririle de ântĕiul grad sunt slabe, și pe de altă parte organul percepțiuniĭ de al doile grad este lipsit de orĭ-ce energie, atunciĭ putem zice că mintea se află într'o stare așa dicênd pasivă. Asta se întâmplă atunci când nu gândim la nimica adică când gândim cu totul rece și indiferent. In acest cas ideile și judecățile tot continuă încetișor a se forma și a se succeda; dară noĭ abia le zărim, și câte o dată maĭ n'avem conștiință de dênsele. Această stare poate să meargă până la adormirea complectă a organelor cerebrale și la lipsa complectă de conștiință.

Dar organele cerebrale pot să fie excitate de diversele cause determinate și astfel să fie puse într'o stare activă. Causele determinante. deși iau diferite forme și diferite numiriĭ, după cum vom vedea aiure, nu sunt în definiv decât emoțiunile. Determinațiunea care resultă din aceste se numește voința sau instinct, după cum avem sau nu avem conștiință de dênsa.

www.dacoromanica.ro

Dar în regulă generală voința este acea care deșteaptă mintea și o determină să lucreze.

Starea activă propriu ḑisă a organelor cerebrale se arată sub treĭ forme:

1°. Organul percepțiuniĭ de al doile grad fiind excitat, primește o maĭ mare cantitate de sânge spre a servi la repararea unei desorganisăriĭ maĭ repeziĭ; prin asta capătă maĭ multă putere; devine maĭ simțitor, maĭ plastic, și prin urmare maĭ potrivit spre a primi întipăririĭ de gradul al doile la cea mai slabă influență a intipăririlor de gradul întâĭ. Această stare a organuluĭ se numește atențiune. Aceleași imagini deciĭ sunt percepute maĭ bine când organul este atentiv.

2° In acelaș timp în care organul inteligențeĭ este atent, organul percepțiuniĭ de întâiul grad este asemene în stare de tensiune pentru aceleașĭ motive și aceleașĭ efecte ca maĭ sus. De aceea, cu cât concentrăm maĭ mult atențiunea noastră asupra unuĭ obiect ce se află actual în contact cu simțurile noastre, cu atât întipărirea de întâiul grad a aceluĭ obiect se adâncește maĭ tare, devine maĭ clară pentru inteligență, și se conservă maĭ mult timp în memorie. De acea earăși când atențiunea este îndreptată asupra imaginiĭ unuĭ lucru ce nu se maĭ află la obiectivul simțurilor, încă și atunciĭ astă imagine se zugrăvește maĭ viu și devine maĭ clară. Maĭ mult decât atâta: Dacă la un lucru, pe care l'am văzut numaĭ odată poate în viața noastră. gândim de multe ori, și în intervale care se urmează într'o lungă curgere de

www.dacoromanica.ro

timp, atunci imaginea respectivă se adînceşte din ce în ce în memorie, întocmai ca imaginea unui lucru ce se pune de multe ori în contact cu simţurile noastre.

Eată cum se poate explica acest fenomen:

Ori ce lucru exterior punêndu-se în contact cu simţurile noastre produce o intipărire de gradul întêi: şi această din urmă la rêndul seu produce o emoţiune mai mult sau mai puţin puternică. Dar fiind că, după cum vom vedea mai departe, contactul lucrului exterior cu capetele fibrelor nervoase are numai decât de scop şi de efect producerea unei acţiuni reflexe, care în esenţa sa este una şi nedespărţită; de aceea, în realitate, intipărirea de gradul întêi şi emoţiunea determinătoare care resultă, sunt una şi aceeaşi modificaţiune a sistemului nervos, care modificaţiune însĕ îşi variază forma după deosebitele regiuni sau forme ale părţii afectate a sistemului nervos. De aici urmează că odată ce imaginea *a* a produs emoţiunea *A*, apoi mai târziu reaprinderea acesteĭ emoţiuni va rezugrăvi totdeauna în memorie imaginea *a*, întocmai după cum şi această imagine va deştepta totdeauna emoţiunea *A*. De altă parte este de observat că numĕrul emoţiunilor este cu mult mai restrîns decât acel al lucrurilor externe şi prin urmare al sensaţiunilor. De acolo urmează că aceeaşi emoţiune poate fi produsă de mai multe feluri de imagini. Să presupunem că fie-care din imaginele *a*, *b*, *c*, produce emoţiunea *A*. In acest cas e natural ca această emoţiune fiind odată deşteptată de către *a*, să deştepte şi ea la rêndul sĕu pe celelalte corela-

www.dacoromanica.ro

tive ale sale adică pe imaginea *b* sau *c*. Cu chipul acesta imaginele *b* și *c*, se reintipăresc pe organul percepțiunii de întâiul grad, fără ca obiectele exterioare corespunzătoare lor să se fi pus din nou în contact cu organele simțurilor. Imaginele *b* și *c* pot astfel să fie adîncite din ce în ce mai mult prin un fel de experiență internă, care are, într'un grad mai mic, aceleași resultate ca și experiența externă.

Puterea de-a reinvia astfel intipăririle de gradul întâi fără ajutorul experienței externe se numește *imaginațiune invigoritoare*. Acest fel de imaginațiune este necontenit în activitate; căci, în puterea legei succesiunii și asociațiunei ideilor, imaginile și emoțiunile necontenit se redeșteaptă unele pe altele.

Se înțelege că imaginile redeșteptate și invigorite de către imaginațiunea învigoritoare vor fi cu atât mai adînci, mai vii și mai clare, cu cât emoțiunile determinătoare vor fi mai violente, și prin urmare cu cît organele cerebrale vor fi într'un mai mare grad de tensiune sau atențiune.

3. Trecem la a treia formă de starea activă a organelor cerebrale.

Pe lângă puterea de a invigori intipăririle de întâiul grad în intinderea lor actuală, eu mai pot strînge sau întinde acele intipăriri într'un mod indefinit. Astfel sub impulsiunea voinței eu pot să-mi închipuesc un om mic cât un șoarece, cât un purice; sau mare cât un turn, cât un munte; și așa mai departe până la nesfîrșit. Asemene o serie sfîrșită de lucruri pot să mi-o închipuesc nesfîrșită. De altă parte, după

www.dacoromanica.ro

cum vom vedea când vom vorbi despre arta de-a ajunge un scop, aceste imagini strînse sau intinse se pot combina cu alte imagini spre a da loc la tot felul de figuri create ce nu corespund cu realitatea lucrurilor externe. Eată cum se poate explica acest fenomen:

Am văzut că mai multe feluri de imagini de ale lucrurilor exterioare pot să dea loc la una și aceeași emoțiune: astfel încât reaprinderea unei singure emoțiuni poate să dee loc la redeșteptarea mai multor imagini. De altă parte se știe, că o emoțiune poate să fie sau micșurată, înădușită; sau aprinsă, exagerată, exaltată, de cătră o mulțime de cause. Intre aceste cause putem numěra: împrejurările externe în care cine-va se află, temperamentul, și în genere toate stările fisiologice și mai cu samă cele patologice. Dintr'aceste urmează că emoțiunea *A* născută la început din imaginea *a*, poate fi mai pe urmă micșurată, mărită sau complicată de cătră diferite cause, astfel că devine $A+X$. Și fiind-că ea este în legătură de dependență cu imaginea a, apoi o face și pe aceasta să devină $a+x$.

Puterea de a croi astfel imagini ce nu corespund cu lucrurile externe se numește *imaginațiune creativă.*

Eară atențiunea, imaginațiunea invigoritoare și cea creativă, la un loc se numesc *imaginațiune* în înțeles larg.

Arta de-a ajunge un scop, sau imaginațiunea inventivă. Sub acest titlu nu voiu trata de o facultate deosebită a sufletului, ci de facultatea *percepțiuni rapor*

www.dacoromanica.ro

turilor ajutată de *imaginațiune* și aplicată la *ajungerea unuĭ scop.*

Instinctul, interesul sau pasiunile mĕ determină să fac tot ce este cu putință spre a ajunge la un scop oare-care. Din causa aceasta mintea mea se incordează și caută să găsească mijloacele. Cu ajutorul atențiunĭ și a imaginațiunĭ invigoritoare, mĕ uit neclintit și cu putere la ideea care ĭmĭ slujește de *scop* pentru a vede în ce legăturĭ se află cu celelalte nenumĕrate ideĭ. Și fiind-că acest scop ĭmĭ slujește necontenit ca punct de plecare și de comparațiune; de aceea diferitele imaginĭ nu maĭ sunt comparate douĕ câte douĕ pentru a percepe raporturile lor particulare; ci toate fiind comparate cu *scopul*, ele se grupează împrejurul unui centru. De aceea totdeauna când douĕ sau maĭ multe imagini sunt egale sub un punct de vedere oare-care în raport cu scopul, ele se grupează spre a constitui o singură imagine compusă, și spiritul să conceapă astfel un singur raport între astă din urmă imagine și între scop, cu alte cuvinte să facă o singură judecată. Aceasta se întâmplă tot din causa necesitățeĭ de a generaliza, care se arată în toate fenomenele intelectuale. Să luăm câte-va exemple:

Insstinctul conservator îndemnându-mĕ să fac ce voiŭ face ca să mĕ îmbogățesc, caut cu atențiune pe receptaculul intipărirĭlor de întĕiul grad pentru a vedea cu ce mijloace sau cause este în legătură directă producțiunea bogățieĭ. Combinațiunile sau

www.dacoromanica.ro

grupurile de imagini (mijloace) și raporturile lor cu scopul fiind percepute, cunosc calea ce trebue să urmez.

Fiind om de știință, îmi propun să descopĕr o *causă* necunoscută până acum, care să producă un *efect* dat; precum ar fi o mașină nouă, o nouă preparațiune chimică, etc. Pentru aceasta n'am decât să privesc cu atențiune în mintea mea imaginile *efectului* pentru a vedea cu ce alte imagini, cause, este ea în legătură. Și pentru a ușura totodată formarea și perceperea raporturilor noue pe care le caut, n'am decât să înmulțesc și să adîncesc în creerii mei imaginile lucrurilor respective prin experiența internă și mai cu samă prin cea externă.

După cum se știe, în literatură și în artele frumoase se numește imaginațiune, faculatea de a inventa, de a concepe, unită cu talentul de a zugrăvi concepțiunile sale foarte viu. Aceasta s'ar putea numi imaginațiune inventivă propriu zisă. Ea se deosebește de celelalte arte de a ajunge un scop prin aceea că ea operează mai mult cu sentimentele. De exemplu:

Fiind orator, îmi propun să fac să plângă de compătămire auditoriul meu, făcĕndu-i descrierea unei nenorociri. Pentru a ajunge acest scop, privesc în mine cu toată puterea întipărirea sentimentului de compătămire, pentru a vedea cu ce alte imagini este el în legătură. Odată ce imaginile căutate sunt găsite, le reînviez, le reaprind, le exagerez chiar prin puterea imaginațiunii învigoritoare, pentru a le fa-

www.dacoromanica.ro

ce să reproducă în mine compătimirea. In căldura acestuí sentiment artificial, fiind că toate întipăririle sunt mărite, vĕd mai bine deosebirile între legăturile care unesc diferitele cause cu efectul, adică, diferitele imagini cu sentimentul produs. Aleg imaginile care sunt causele cele mai directe şi le reproduc înaintea auditoriului meu. Efectul ce ele aŭ produs asupra mea îl vor produce şi asupra auditorului.

Fiind poet, îmi propun să încorporez şi să personific ideea morţiĭ; pe urmă să-ĭ fac o descriere astfel. încât cetitoriĭ sau auditorii închipuindu-şĭ-o, să simţă aceeaşi groază, deşi într'un grad maĭ slab, pe care aĭ simţi-o când s'ar afla în adevĕr amenintaţĭ de o moarte violentă, precum ar fi decapitarea de exemplu. Pentru-a-mi ajunge scopul, caut să percep raporturile directe şi indirecte care există între ideea morţiĭ şi celelalte ideĭ. Găsesc că imaginile care sunt legate mai strins cu moartea sunt acele a unui giulgiu, a unui sicriu, a unui schelet, a unui instrument care să poată ucide deodată o mulţime mare de fiinţe, precum ar fi o coasă; etc. Toate aste imagini sunt de-o potrivă în raport cu moartea, pentru că fie-care din ele îmi deşteaptă cu aceeaşi tărie ideea şi sentimentul morţiĭ. Fiind toate egale în această privinţă, eu le concep la un loc ca pe o singură figură care se găseşte astfel într'un singur raport cu ideea morţiĭ. Prin urmare voiu avea în mintea mea o fiinţă închipuită pe care o presupun că ar fi aşa: Un schelet ruginit care ese fără să se mai sfiească

www.dacoromanica.ro

din un sicriu deschis, care poartă un giulgiu pe umere în loc de manta, și o coasă lungă cu care trage brazdă printr'un fânaț de tot felul de vietăți. Pe lângă aceste pot să mai adaog și alte imagini care se află într'un raport îndepartat cu ideea morții și care nu sunt prin urmare tot așa de necesare ca imaginile de mai sus. Astfel pot să-mi închipuesc că scheletul de mai sus ese fără să se mai sfirșească dintr'un sicriu ce se află în fundul unei peșteri adînci, negre ca smoala, și prin crăpăturile căreia urlă crivățul și picură umezeala. Odată ce am ajuns la acest punct, am înaintea mea numai doi termeni: de-o parte ideea morții, și de altă parte figura creată. Percepênd legătura care le unește, voiu avea o *judecată generală*. In adevĕr, raportul general ce concep, conține în sine toate raporturile particulare care leagă ideea morții cu acea a scheletului, cu a sicriului cu a frigului, etc.; și pe urmă el este mai strins, mai direct și mai *tare* decât fie-care din raporturile particulare. In adevĕr, aceeași emoțiune fiind deșteptată de x imagini deșteptătoare, ea însăși va fi de x ori mai puternică. De aici resultă că dacă voiu face descripțiunea figurei create mai sus înaintea unui auditoriu, această figură va deștepta ideea morții și sentimentul relativ de groază, mai bine, mai răpede și cu mai multă putere decât figura ori căruĭ lucru existând în realitate în lumea exterioară. Odată descripțiunea făcută, figura morții va fi sapată și oare cum fixată de imaginațiune pe creerul auditoruluĭ, întocmai precum a fost fixată pe creerul meu. Ea

www.dacoromanica.ro

se va conserva de memorie ca orĭ ce altă imagine. Dar nu se va confunda niciodată cu realitatea, cel puţin în mintea oamenilor moderni şi adulţi, pentru motivele pe care le vom vide, aicĭ mai jos.

Astfel se întâmplă cu toate combinaţiunile şi creaţiunile literare, artistice şi chiar mitologice.

Despre gradele de intensitate şi despre calitatea puterĭ imaginative. Puterea imaginativă nu se află tot într'un grad la toţĭ oamenii. Ea variază cu etatea, cu sexul, cu constituţiunea sau temperamentul persoanei, cu punctul geografic al locuinţeĭ, cu naţionalitatea, cu gradul de civilisaţiune, etc. Eată cum se pot explica macar în parte aceste deosebirĭ:

Am văzut că puterea imaginativă atărnă de puterea causelor determinante în genere, şi de puterea voinţeĭ în specie. Însă gradul de tărie al acestia atărnă de gradul de tărie al motivelor care o determină. Motivele se împart în două clase; întâĭ emoţiunile propriu zise, adică sentimentele şi pasiunile; şi al doile motivele intelectuale, adică, maximile şi consideraţiunile de prudenţă, de utilitate sau de interes bine înţeles, etc. Aceste motive, după cum vom vedea, nu tind decât la procurarea unor emoţiunĭ deosebite şi plăcute într'un viitor îndepărtat; prin urmare, ele însele nu sunt la urma urmeĭ decât niște emoţiunĭ rafinate, reduse oare cum în stare latentă, dar care au în perspectivă niște emoţiunĭ mai înfocate. Şi apoĭ este cunoscut de toată lumea care ştie a judeca că, în acţiunile cele recĭ şi mai calculate

www.dacoromanica.ro

ale noastre, noĭ nu lucrăm decât numaĭ spre a ne asigura o satisfacţiune maĭ mult sau maĭ puţin de părtată şi durabilă, şi pe care o avem în perspectivă în momentul când lucrăm. Motivele intelectuale sunt capatate şi abstrase din experienţă. Cu cât experienţa va fi maĭ mare, cu atâta şi motivele intelectuale vor avea maĭ multă stăpânire asupra voinţeĭ. De aceea aceste motive sunt maĭ puternice la ceĭ culţĭ decât la ceĭ ignoranţĭ, la ceĭ bătrânĭ decât la ceĭ tineri, la oameniĭ ce fac parte din popoarele civilisate decât la ceĭ din popoarele barbare sau selbatice. Omul ce face parte dintr'un popor civilisat, maĭ cu samă dacă e şi cult, apoĭ profită atât de experienţa sa proprie, cât şi de acea a umanităţiĭ. Din contra, la copiĭ, la ignoranţĭ şi la popoarele selbatice, emoţiunile domnesc exclusiv, sau aproape exclusiv asupra voinţeĭ. Este de observat apoĭ că, la aceştĭ oamenĭ emoţiunele nefiind niciodată domolite, ele sunt de o putere şi o violenţă necunoscute la oameniĭ judicioşĭ. Deaceea la dânşiĭ determinarea poate să fie atât de bruscă şi de violentă, încât să facă ca să zic aşa, irupţiune în organele intelectuale şi să adîncească nişte imaginĭ redeşteptate sau create din închipuire, tot aşa de tare, şi poate maĭ mult decât imaginile lucrurilor reale, în momentul când aceste se află la obiectivul simţurilor. Nu este tot aşa la oameniĭ culţĭ, la bătrânĭ, şi la ceĭ care fac parte din popoarele civilisate. La aceştia emoţiunele sunt în luptă cu motivele intelectuale. Forţele acestor două grupurĭ rivale neutralizându-se în mare parte, resultă

www.dacoromanica.ro

că voința se determină de o mică cantitate de putere ce mai remîne liberă motivului triumfător. De altă parte, la acești oameni, emoțiunile nici nu sunt de felul lor prea tari și violente; căci în tot cursul experienței trecute ele au fost îmblânzite, înfrânate, paralizate încâtva, și oprite în desvoltarea lor de către motivele intelectuale. Cu alte cuvinte, partea respectivă a sistemului nervos, nefiind desvoltată prin exercițiu, prin gimnastică, s'a tocit și a devenit mai puțin simțitoare. Aceste considerațiuni explică, cred eu, pentru ce copiii, ignoranții și selbaticii au imaginațiune mai vie decât ceilalți oameni. Dar se înțelege că și printre ceilalți oameni poate să se găsească de aceĭ cu imaginațiune foarte vie. Aceasta poate fi datorită vre unei stări patologice. Dar în acest cas, fenomenul nu mai are nevoe de explicare.

Se știe că imaginile deșteptate de imaginațiunea învigoritoare precum și acele create de imaginațiunea creativă nu sunt confundate de noĭ cu imaginile formate actual de lucrurile ce se pun în contact cu simțurile. Aceasta provine de acolo că cele de pe urmă sunt mult mai adînc sapate pe creer decât cele de'ntâĭ. Așa este regula generală. Dar am văzut mai sus că, la unele naturi omenești, imaginațiunea poate să fie atât de aprinsă din causa emoțiunilor violente și puternice, încât să zugrăvească pe creer figuri tot atât de vii și de adînci ca și cele zugrăvite de experiența externă: In acest cas omul nu mai poate deosebi realitatea de ficțiune sau pă-

www.dacoromanica.ro

rere. Eată câte-va exemple la care se aplică această regulă:

Un copil fiind singur, vede în obscuritate un câne necunoscut care-ĭ trece pe dinainte cu fuga. Imaginea câneluĭ este atât de rĕu definită în capul copiluluĭ, şi de altă parte, groaza şi spaima care-l apucă sunt atât de puternice, încât deşteaptă, exagerează şi combină în mintea luĭ toate imaginile cele maĭ înfiorătoare; şi totodată figura compusă care resultă este sapată pe creer cu atâta violenţă, încât se adînceşte întocmaĭ ca o imagine a unuĭ lucru real. In acest cas copilul va crede şi va spune de bună credinţă că a vĕzut un bivol mare, negru, cu ochi de foc, cu aripĭ, cu ghiare ce erau să-l apuce, etc.

Un asasin, mustrat cumplit de conştiinţă, adică, schinjuit de o emoţiune posibilă şi puternică, vede, sau maĭ bine, i se pare că vede în realitate, fantoma victimeĭ sale.

Un pustnic care arde de dorinţa de a fi onorat cu vre-o arĕtare cerească, de a vedea, de exemplu, faţa Maiceĭ Domnuluĭ, vede în realitate o Maică Precistă şezênd cu copilul în braţe pe un tron înalt, întocmaĭ precum o vede pe icoane.

In evul mediu toată lumea vedea pe dracul sub toate tufele şi în toate ungherile, îndată ce era ceva întunerec. Astăzĭ chiar, acel care are *credinţa nestrămutată* că în cutare pivniţă se primblă noaptea o stafie, va vedea acea stafie negreşit îndată ce va intra noaptea în locaşul eĭ; care *credinţă* nu este altă ceva, decât un sentiment ajuns în stare cronică şi

www.dacoromanica.ro

fixă; adică care consistă într'o întipărire permanentă asupra sistemului nervos, și care deșteaptă pe creer imaginile relative la dênsa, ori de câte orĭ împrejurările sunt favorabile.

Toate aceste fenomene și altele de asemene se explică, mi se pare, destul de bine după teoria imaginațiuniĭ, stabilită de mine. Până acum, pentru a explica aceste fenomene, se admitea, pe cât știu, că persoanele visionare, în genere, aveau halucinațiune, adică, aveau smintite chiar *organele simțurilor*. Ânsă nu se poate admite că toțĭ oameniĭ din evul mediu aveau halucinațiune, fiindcă vedeau pe dracul. Nu se poate admite asemene că toțĭ copiiĭ au halucinațiune, fiindcă prin întuneric věd de frică tot felul de arětărĭ. Este de observat apoĭ că adevěrata halucinațiune dă loc la percepțiunĭ falșe în orice împrejurărĭ s'ar găsi bolnavul; pe când arětările de maĭ sus se produc de ordinar la întuneric, adică atuncĭ când nicĭ un lucru din lumea exterioară nu produce în creerĭ actualminte o imagine bine definită, care să ocupe mintea și să o scoată de sub stăpânirea imaginiĭ deșteptate de imaginațiune.

Tot după principiile stabilite maĭ sus, se poate explica cum, în toate timpurile, și maĭ cu samă pe timpul copilărieĭ umanităței și a popoarelor, s'au ivit poețĭ în adevěr inspiraț̆ĭ, care au crezut eĭ înșiĭ de bună credință în realitatea închipuirilor lor fantastice. In regulă generală, toțĭ fundatoriĭ de religiunĭ, toțĭ revelatoriĭ lucrurilor dumnezeeștĭ sau profețiĭ, au fost de bună credință, cu foarte puține excepțiunĭ.

www.dacoromanica.ro

Dar se înţelege că, cu cât lumea îmbătrâneşte, cu atâta capătă mai multă experienţă, cu atâta puterea şi rolul imaginaţiunii scade, şi numĕrul visătorilor de bună credinţă se împuţinează.

Din natura chiar a imaginaţiunei, după cum am explicat-o mai sus, resultă că aceasta este o facultate sufletească care foarte uşor poate să inducă în eroare pe om. Eată câteva exemple de fapte care se petrec în toate zilele.

Presupun că în tinereţele mele am fost jăfuit într'o pădure de doi hoţi. Însĕ, pentru a da o mai bună idee de voiniciea mea, spun la toată lumea că am fost nevoit să cedez la o bandă de şese hoţi. Spunênd şi respunênd aceasta în toată viaţa mea, se întâmplă că imaginea bandei reale de doi hoţi se şterge de la o vreme din memorie, din causa lipsei de reamintire sau readîncire; pe când imaginea croită care representează banda de şese hoţi este de atâte ori readîncită, încât de la o vreme, o iau eu însumĭ drept expresiunea realităţii. Dacă la bătrâneţe aş da peste o veche constatare autentică, că am fost jăfuit numai de doi hoţi, aş putea atunci să protestez din toate puterile, şi să susţin de foarte bună credinţă că, acei care au făcut constatarea au minţit. În chfpul acesta toţi minciunoşii ajung să creadă de la › vreme ei înşii totul, sau parte din minciunile lor.

Al doile exemplu de înşelăciune a imaginaţiunii îl iau din întroducţiunea făcută de Darwin la cartea sa «*Expresion of the emotions.*» După ce spune cât

www.dacoromanica.ro

e de greu studiul expresiunii, fiindcă mișcările feței sunt de ordinar foarte ușoare și fugitive; apoi Darwin zice că, imaginațiunea ne poate foarte ușor induce în eroare în asemenea studiuri; căci, dacă după natura împrejurărilor, noi ne așteptăm să vedem o expresiune oare care, apoi imaginăm în realitate presența ei. Mai departe spune că, văzând pentru întâia oară fotografiile lui Duchene, care exprimară diferite emoțiuni, acăror denominațiune era scrisă în josul fotografiilor, a remas uimit de admirațiune văzînd atâta adevăr în execuțiunea lor. Mai pe urmă a arătat acele fotografii la mai mulți amici, acoperind însă cu mâna ceea ce era scris de desuptul fotografiilor. Mirarea lui fu mare, când văzu atunci că amicii lui nu ghiceau de multe ori nici macar numele emoțiunilor exprimate, necum admirau asemănarea lor.

Precum la întuneric, imaginațiunile aprinse crează stafii, draci și alte arătări, din causă că obscuritatea împedecă simțul vederii de a trimite creerului imagini bine definite și statornicite care să fixeze și să ocupe atențiunea minții; tot așa imaginațiunea ne face să vedem aceea ce ne așteptăm să vedem, în toate ocasiunile și locurile unde lucrurile de perceput sunt confuse, fine, delicate și cu greu de prins. Astfel, de exemplu, dacă ni s'a spus că cutare persoană este atât de bolnavă și slabă, încât trebue să moară peste câteva zile; apoi ducându-ne la acea persoană, ni se pare că vedem în adevăr în expresiunea și atitudinea sa pecetea neîndurată și nere-

www.dacoromanica.ro

vocabilă a morţii. Causa este că încă de când am fost informaţi despre boala persoanei în chestiune, s'a format în capul nostru imaginea omului murind. Această imagine a deşteptat o emoţiune corespondentă. Această emoţiune s'a aprins, şi s'a umflat, s'a exagerat din causa a o mulţime de împrejurări, şi în specie din causa combinării sale cu alte emoţiuni, precum: cu dragostea ce avem pentru persoana bolnavă, cu teama de a nu auzi că a murit, cu nerăbdarea de a o vedea, cu îndoeala, etc. emoţiunea deşteptată la întâia înştiinţare de către imaginea omului murind, fiind astfel împuternicită, adîncește şi ea la rândul seu mai mult imaginea corelativă. Pe urmă, când ne aflăm în faţa bolnavului, imaginea stării lui e deja formată în capul nostru; şi percepţiunea directă, prin simţul vederii, nu face decât să corecteze imaginea cu care am venit de acasă. Însă fiindcă şi emoţiunea cu care am venit de acasă, are o parte activă la formarea întipăririi de întâiul grad, de acolo urmează că, cu cât această emoţiune va fi mai adîncă, cu atât ea va contraria perceperea justă prin simţul vederii; cu atât ea, cu alte cuvinte, va falsifica perceperea astă din urmă.

In genere se poate zice că, totdeauna când cineva e prevenit în privinţa unui lucru, are deja sapată în capul seu o imagine sau o idee, pe care niciodată sau foarte greu, o poate desrădăcina sau modifica în totul perceperea efectivă şi directă a acelui lucru. Pentru acest motiv, prevenţiunea e una din principalele cauze care fac ca teoriile şi ideile nouă, fie

www.dacoromanica.ro

ele cât de adevărate, să nu fie admise de către oamenii crescuți și nutriți deja cu credințele vechi. Deaceea ideile noue nu vor putea fi judecate și pricepute decât de o generațiune viitoare, care la intrarea sa în lume, va găsi ca hrană a inteligenței sale, atât ideile admise, cât și cele expuse și neadmise în timpul generațiunilor anterioare. Amêndouê aceste ordine de idei oferindu-se cu aceiași autoritate la spiritele neprevenite, vor putea fi apreciate mai bine. Este adevărat că chiar în generațiunea în care se propun ideile noue, sunt oameni care pot să le aprecieze și să facă abstracțiune de credințele vechi. Dar acești oameni sunt tot așa de rari și de superiori ca și inșii propunitorii și concepătorii ideilor noue.

V. *Memoria.*

Memoria este proprietatea ce are organul percepțiunii de întêiul grad de a conserva mai mult sau mai puțin timp întipăririle de întêiul grad. Aceste întipăriri, după cum știm, pot fi sau imagini de ale obiectelor externe, sau fracțiuni, adică, trăsături ce fac parte din acele imagini, sau legături dintre doue sau mai multe trăsături. Toate aceste întipăriri, consistând în adevărate alterațiuni organice, se tămăduesc, adică se șterg din memorie cu timpul. Dară ele pot fi nu numai menționate pentru un timp nesfîrșit, ci încă și învigorite prin doue mijloace: 1) prin repețirea experiențelor externe care le-au dat naștere; 2 prin adîncirea întipăririlor cu ajutorul

www.dacoromanica.ro

imaginațiuniĭ invigoritoare, ceea ce constitue experiența internă.

Prin imaginațiunea creativă mărim sau micșurăm extensiunea imaginilor; prin meditațiune descoperim raporturĭ nouĕ între lucrurĭ și idei; prin arta de a ajunge un scop, grupăm o sumă de ideĭ și de imaginĭ din care facem un mănunchiu, o figură complexă, dar unică. Toate aceste creațiunĭ sau descoperirĭ sunt fixate în memorie și încorporate, ca să zic așa, de către imaginațiunea învigoritoare. Cu chipul acesta, regăsim în memorie resultatul meditațiunilor și experiențelor noastre din trecut.

S'a făcut o obiecțiune copilărească la teoria materialistă a memorieĭ. S'a zis că dacă formațiunea și conservațiunea ideilor ar avea de bază niște modificațiunĭ materiale în creer, atuncĭ ar fi cu neputință ca ideile să fie pastrate de memorie maĭ mult decât un scurt moment; din causă că moleculele materiale ale creeruluĭ, ca și acele ale orĭ căruĭ alt organ se schimbă necontenit în urmarea funcțiuniĭ de asimilațiune și disimilațiune. Fără a intra în alte desvoltărĭ, voĭ respunde numaĭ că, întipăririle din memorie nu dispar sub influența schimbărĭĭ moleculilor decât puțin cîte puțin; întocmaĭ precum desvoltarea unuĭ mușchiu exercitat sau o rană dispare încet în cet, și numaĭ dacă causa care le-a produs a încetat și nu se maĭ repetează.

Numaĭ după teoria materialistă a memorieĭ se pot explica diversele fenomene ale boalelor mentale. In adevĕr, organul percepțiuniĭ de âutĕiul grad poa-

www.dacoromanica.ro

te să se bolnăvească ca orî ce alt organ. Să presupunem că el se înflamează. In acest cas întipăririle de întâiul grad se vor dilata. Şi dacă organul este înflamat uniform în toate părţile sale, atunci întipăririle vor fi asemene uniform dilatate, adică numaĭ exagerate; dar dacă inflamaţiunea afectează într'un mod deosebit diversele părţĭ ale organuluĭ, atunci întipăririle vor suferi o dilataţiune neregulată, neuniformă; cu alte cuvinte, părticelele din care se compun imaginile, adică trăsăturile, se vor găsi deslocuite, şi prin urmare în legăturĭ nouĕ la fie ce moment. Din această causă, organul percepţiunĭ de al doile grad, chiar sănătos fiind, nu poate percepe decât raporturĭ falşe, schimbătoare şi fugitive. Această stare a organelor dă loc la judecăţile falşe, la combinaţiunile şi creaţiunile nelogice şi bizare ale oamenilor nebunĭ sau cu delir. Se înţelege că această falşitate de percepţiune de care vorbim nu trebue a fi confundată cu acea care provine din halucinaţiune. Căc halucinaţiune este atunci când organele simţirilor fiind bolnave, trimit impresiunĭ falşe la celelalte organe ale sufletuluĭ.

Percepţiunile din timpul boalelor mentale dispar în genere cu 'totu' din memorie, îndată ce organele respective s'au însănătoşat. Dacă cu toate aceste sunt persone, care după ce s'au tămăduit, îşĭ aduc încă aminte de ceea ce au vĕzut şi făcut în timpul nebunieĭ sau al delirului, aceasta însemnează că boala a lăsat urme, cicatrice pe creer. Şi odată ce aceste urme au fost, după încetarea boaleĭ, repercepute şi

www.dacoromanica.ro

prin urmare readîncite prin imaginațiunea învigoritoare, ele se conservă în memorie ca orî ce altă percepțiune normală. Însă nu trebue a crede că aceste percepțiunî falșe sunt confundate cu realitatea. Percepțiunea actuală a lucrurilor și comparațiunea împedecă orî ce confusiune în privința aceasta.

E foarte probabil că organul memorieî ocupă cea mai mare parte a creerului cugetător. Căcî întipăririle conservate, fiind modificațiunî materiale, au nevoe de spațiu, și aceste întipăririî se găsesc într'un numĕr imens, mai cu samă în capul oamenilor eruditî. E probabil apoî că fie care fel de cunoștințî, și mai departe fie care cunoștință, sunt păstrate în subdivisiunî corespunzĕtoare de ale organuluî memorieî. Ceea ce ne face să admitem astă probabilitate este că, memoria nu e tot într'un fel de lovită de cătră toate lesiunile cerebrale. Astfel, sunt lesiunî care ne fac să perdem numaî aducerea aminte a lucrurilor concrete. S'au vĕzut chiar bolnavî care au uitat din limba sa toate substantivele, și numaî pe aceste.

Nu e imposibil ca lucrurile să se fi petrecênd după cum am presupus într'un loc mai sus, că adică fie care imagine primitivă s'ar întipări deodată pe mai multe fibre nervoase, și că în fie care din aceste fibre s'ar întipări câte o trăsĕtură sau părticică de imagine primitivă, și care ar representa o calitate particulară, adică o idee abstractă. Cu chipul acesta, fie care calitate, față sau părticică a lucrurilor externe, s'ar percepe de un organ special. Fie

www.dacoromanica.ro

care fibră ar acumula de-a lungul seu impresiuni identice cu atât mai numeroase, cu cât și experiența noastră este mai mare. In chipul acestă, ideile generale și funcțiunea generalisațiuniĭ ar câștiga cu atât mai mult, cu cât am poseda un deposit mai mare de cunoștințĭ. Căcĭ când pe o fibră s'ar înșira o mare cantitate de trasăturĭ identice, atunci ideea abstractă sapată în acea fibră ar ține în legătură toate imaginile particulare din care sunt abstrase și de care se țin încă trăsăturile identice; cu alte cuvinte, toate imaginile particulare în chestiune pot fi cuprinse de o singură idee, adică pot fi considerate sub un singur punct de vedere. Și când depositul cunoștințelor noastre ar fi atât de mare, încât fie care calitate particulară din lumea exterioară să fie de foarte multe orĭ repetată pe fibra respectivă, atunci am fi în stare ca, din *orĭ ce punct de vedere*, să putem considera un număr din ce în ce mai mare de lucrurĭ. Astfel s'ar explica pentru ce omul, cu cât câștigă cunoștințĭ, cu atât ideile luĭ generale se înmulțesc și se lărgesc. Dar orĭ care ar fi dispositiunea și natura suborganelor memorieĭ, e destul să constatăm probabilitatea existenței acestor suborgane.

Dacă în adevăr la fie care calitate a lucrurilor corespunde un suborgan special, care îĭ primește întipărirea, atunci numărul fețelor, sub care noĭ putem considera lucrurile, este limitat prin numărul suborganelor. Noĭ putem să considerăm un lucru sub x fețe, pentru că avem x suborgane care sunt a-

www.dacoromanica.ro

fectate într'un mod deosebit de acelaș lucru ; în timp ce un animal inferior nu poate concepe decât *x—a* calităţi, pentru că n'are decât *x—a* suborgane de percepţiune de gradul întâiu. In această ipotesă se esplică pentru ce, suind scara animală, înteligenţa creşte în raport direct cu masa cerebrală. Eară de altă parte se poate presupune că, dacă omul continuă progresul vieţeĭ organice pe pământ, el va câştiga, într'un viitor îndepărtat, un creer şi maĭ mare, că el va avea *x—a* suborgane de întâia percepţiune şi că va putea, prin urmare, concepe lucrurile sub *x—a* feţe. Gimnastica intelectuală a indivizilor şi transmiterea, prin ereditate, vor îndeplini acest progres organic.

VI. Conştiinţa despre sine. *)

Am ajuns la chestiunea cea maĭ dificilă. Nicĭ un sistem filosofic, pe cât ştiu, n'a putut, până acum, să se laude că ar fi putut da o esplicaţie plausibilă a conştiinţeĭ de sine. Deaceea, toată lumea s'a învoit să creadă şi să susţie că conştiinţa se simţeşte, dar nu se explică. Neaparat că noĭ nu avem altă pretenţiune decât acea a uneĭ modeste încercăriĭ.

Inainte de a întra în această chestiune, voiu constata încă odată o proprietate caracteristică a organuluĭ percepţiuniĭ de al doile grad.

Am zis că organul percepţiuniĭ de întâiul grad

*) Aicĭ nu e vorba de conştiinţa morală despre care vom trata maĭ departe.

www.dacoromanica.ro

trebue să ocupe cea mai mare parte din creerul cugetător, pentru că el conține în acelaș timp un număr imens de modificațiuni materiale, care trebue să se întindă în spațiu. Nu este tot așa cu organul percepțiuniĭ de al doile grad. Acesta nu conservă întipăriri. Și apoĭ chiar când percepe, el nu poate cuprinde, adică nu poate reproduce maĭ mult de o întipărire de întĕiul grad. Sunt persoane care se laudă că pot să gândească deodată la treĭ, patru lucruri. Dar chiar acele persoane mărturisesc că unul din acele lucruri este totdeauna vĕzut maĭ clar decât celelalte. Și apoĭ este de observat că succesiunea ideilor curge, câte-odată, atât de răpede, încât un rĕu observator ar putea să iee o percepțiune succesivă drept una simultană. Dacă organul percepțiuniĭ de al doile grad nu poate percepe maĭ mult de un lucru sau foarte puține lucruri deodată, e probabil că organul însuș ĭ este simplu, fără subdivisiuni și de un volum mic. Din imposibilitatea de a concepe maĭ multe lucruri deodată decurg două urmări: 1) Trebuința de a generaliza pentru a concepe maĭ multe lucruri sub o singură figură, de unde resultă funcțiunea generalizațieĭ și acea a percepției raporturilor; și 2) Trebuința de a percepe ideile unele după altele, de unde resultă asociațiunea, sau maĭ bine, succesiunea ideilor. Dar tot din această unitate simplă și nedivisă a organuluĭ și a funcțiuniĭ percepțieĭ de al doile grad poate că resultă unitatea și indivisibilitatea *eului* nostru.

Să revenim acum la chestiunea conștiinței despre

www.dacoromanica.ro

sine. Această conștiință se subdivide în două părți bine distincte, adică: concepția *eului* distins de celelalte lucruri; și al doile, conștiința funcționării diferitelor facultăți ale sufletului.

După cum vom vedea aiure, *ori ce impresiune*, și mai departe, *ori ce stare* a organelor perceptive, produce o impresie generală în întregul sistem nervos, adică în întregul stat moral; și această împresiune care ia numele generic de emoțiune, se traduce apoi prin o întipărire de întâiul grad. Organul percepțiuni de al doile grad nu face escepție la regulă. De acolo urmează că, ori ce grad de întensitate, ori ce modalitate, ori ce calitate a funcțiuni întelectuale, trebue să se oglindéscă pe receptaculul întipăririlor de întâiul grad. Tot de acolo urmează că, ori ce imagine a lucrurilor exterioare, este în principiu unită cu imagina emoțiuni actuale care provine din fucționarea actuală a minți. Cu alte cuvinte, percepțiunea fie căruí obiect exterior ne dă în principiu o imagine de întâiul grad, compusă din o mulțime de elemente sau trăsături, și printre aceste elemente, se găsesc și acele care reprezentează modalitățile percepției lucrului. Aceste fiind stabilite, să vedem ce se întâmplă atunci când avem o experiență mai întinsă. adică atunci când numărul imaginilor lucrurilor exterioare s'a înmulțit. Știm de mai sus că acumularea întipăririlor de întâiul grad dă loc la *abstracțiunea* trăsăturilor din care se compun acele întipăriri; și că astfel căpătăm ideile abstracte. Insă și modalitățile percepției nu sunt, în principiu, decât niște elemente din ima-

www.dacoromanica.ro

ginile lucrurilor percepute; prin urmare şi ele se vor abstrage. Se înţelege că, odată fiind abstrase, aceste elemente se supun la operaţia generalisaţiuniĭ. Toate cele identice sau aseměnătoare, constituesc o singură trăsătură, cu o singură denominaţiune. Cu chipul acesta, toate modalităţile activităţiĭ sufletuluĭ se reduc la un numěr oare care de grupurĭ, de felurĭ, pe care noi le numim facultăţĭ sufleteştĭ. Acum este uşor de înţěles că, dacă noĭ avem conştiinţă de facultăţile sufleteşt' şi de jocul lor, asta se întâmplă pentrucă pe creerul nostru se află nenumĕrate întipărirĭ de gradul âmtĕiu, generale şi particulare, care zugrăvesc în detail fazele aceluĭ joc. Să fie însě observat că în privinţa percepţieĭ nu este nicĭ o deosebire esenţială între imaginile lucrurilor exterioare şi între acele ale modalităţilor percepţiuniĭ. Deaceea, după cum avem cunoştinţă de lucrurile exterioare, care vin în contact cu simţurile noastre, tot pentru acelaş motiv avem conştiinţă şi de facultăţile noastre sufleteştĭ. Poate însě să fie o deosebire între aceste două felurĭ de conştiinţĭ, încât priveşte gradul de intensitate şi claritate. Astfel jocul facultăţilor intelectuale producênd nişte emoţiunĭ foarte slabe şi fine, nu poate da loc la nişte întipărirĭ respective de gradul âmtĕĭ, decât într'un creer foarte desvoltat, plastic, sensibil. Deaceea conştiinţa facultăţilor sufleteştĭ nu poate să se arăte decât la animalele superioare, şi în urma conştiinţeĭ lucrurilor percepute.

www.dacoromanica.ro

Să trecem acum la conștiința «eului.»

Am vĕzut mai sus că, cu cât omul are mai multă experiență, cu cât el se află pe un grad mai mare de progres, cu cât creerul seu a ajuns prin exercițiu a fi mai simțitor, cu atât el capătă din ce în ce mai multe idei generale care tind necontenit cătră o singură unitate. Tot acesta este motivul pentru care un creer foarte simțitor ajunge a abstrage din toate facultățile intelectuale ideea generală care le conține pe toate, și care nu este altă ceva decât ideea *personalității proprie* sau a *eului*. Eată procedura prin care se ajunge la acest resultat: Fie care facultate intelectuală imprimă pe receptaculul intipăririlor de gradul întĕiu, o trĕsătură comună representând faptul simplu al funcționării organului percepției de al doile grad, și apoi o mulțime de alte trăsĕturi, representând diferitele modalități ale funcționării și care variază cu diferitele facultăți și cu împrejurările în care aceste se află. Trăsĕtura comună de care este vorba, fiind mult mai subtilă decât acele care representează facultățile îndeosebit, nu poate fi formată decât pe un creer mai plastic decât acel care a ajuns mai la gradul de-a ave conștiință de facultățile intelectuale. Deaceea conștiința *eului* nu se poate forma decât în urma tuturor celorlalte conștiințĕ. Dovadă despre aceasta este că copilul mic vorbește de sine la a treia persoană, chiar atunci când el are o conștiință despre ceea ce simțește.

www.dacoromanica.ro

Ideea *eului* are câteva proprietăţi caracteristice care se înţeleg de minune când se ţine samă de ceea ce am zis asupra formaţiunii ideilor.

Pentru a explica *abstracţiunea,* am luat mai sus un exemplu, în care am presupus că toată viaţa mea nu percepusem alt obiect decât un băţ roş, cu formă şi dimensiuni determinate. Am văzut acolo că a trebuit să văd şi alte bastoane de coloare deosebită, pentru a pute separa *intelectual* bastonul meu de coloarea sa roşă. Asemenea a trebuit sa taiu băţul meu în mai multe bucăţi, şi să percep aceste bucăţi, pentru a putea concepe însfîrţit că băţul meu este divisibil nu numai *intelectual* dar *fisic.* In scurt, pentru ca noi să concepem că un lucru este divisibil, trebue numai decât să fi perceput în viaţa noastră macar âncă un alt lucru care să aibă *oare care caracter comun cu cel d'intâi.* Apoi ideea *eului* este *indivisibilă* pentrucă întipărirea sa de întâiul grad este singură de specia sa, şi nu are nici o cantitate comună cu celelalte lucruri. Şi ca este singură de specia sa, pentru că creerul nostru n'are decât un singur organ al percepţiei de al doile grad, cu o *singură funcţionare,* întocmai după cum are o singură funcţionare pentru simţul vederii, una pentru simţul auzului, şi aşa mai departe. Dar ceea ce face ca *eul* să se deosebiască esenţial de facultăţile sufletului considerate îndeosebi, este că aceste din urmă sunt susceptibile de a varia în mai mult sau mai puţin; cu alte cuvinte, aceste sunt divisibile în cantitatea puterii desfăşurătoare la funcţionare. *Eul*

www.dacoromanica.ro

din contra este *invariabil*, şi eată pentruce: Pe când funcţionează orgânul percepţieĭ de al doile grad, toate emoţiunile, facultăţile intelectuale, şi chiar voinţa, variază în gradul lor de intensitate; astfel încât ele pot trece de la maximul activităţiĭ până la un grad nesfîrşit de mic, şi în sfîrşit până la încetarea complectă a funcţionăriĭ lor. In tot timpul acesta o facultate, adică o modalitate a activităţiĭ intelectuale, poate înceta sau a se stinge, în timp ce altă modalitate poate lua naştere şi a se întări. Toate aceste varietăţĭ sunt zugrăvite prin tot atâte întipăririĭ deântĕiul grad. Dar în tot timpul acestor muririĭ şi învieriĭ, slăbiriĭ şi întăririĭ ale diferitelor modalităţĭ de activitate, *funcţionarea însăşĭ* a organuluĭ percepţiuniĭ de al doile grad nu încetează un singur moment; ea continuă a produce o întipărire de ântĕiul grad totdeauna identică cu sine însăşĭ, care este percepută drept *eul invariabil*. Prin urmare e destul ca o singură modalitate a activităţiĭ intelectuale să subsiste încă cu un oare care grad de putere, pentru ca ideea euluĭ să urmeze a se forma tot cu aceeaşĭ putere. Dar dacă toate modalităţile de activitate slăbesc la un loc şi tind a se stînge; cu alte cuvinte, dacă funcţionarea însăşĭ a inteligenţeĭ este slăbită de tot, atuncĭ se înţelege că această funcţionare nu poate sgudui destul de tare conducătoriĭ nervoşĭ, încât să formeze o întipărire de ântĕiul grad. Aşa dară, organul inteligenţeĭ funcţionează cu putere sau nu. In casul ântĕĭ el dă loc la formarea imaginiĭ invariabile a funcţionăriĭ sale; în al doile loc el nu

www.dacoromanica.ro

pă loc la nicĭ o imagine; astfel că *eul* este totdeauna identic cu sine însuşĭ.

Eul maĭ este *imaterial* şi fără *dimensiune,* pentrucă el nu este decât o funcţionare, o forţă în activitate. In aceste puncte el se asamănă cu toate facultăţile sufletuluĭ.

Insfîrşit, noĭ concepem *eul* nu numaĭ ca distinct, dar ca opoziţiune cu lumea externă. Aceasta se înţelege foarte bine când ne aducem aminte, de-o parte că întipărirea de întâiul grad a euluĭ n'are nimica comun cu celelalte întipăririĭ; şi că, de altă parte, atât cea de'ntâĭ cât şi celelalte de al doile se găsesc pe acelaş receptacul. Lipsa de legătură materială între aceste două feluriĭ de întipăririĭ se numeşte raport de incapabilitate, după cum ştim.

In scurt, eul este absolut indivisibil, fără dimensiuniĭ, imaterial, şi deosebit de toate lucrurile din lumea externă, cu care se găseşte în opoziţiune.

Este bine înţeles că noĭ nu avem conştiinţă clară, nicĭ de jocul facultăţilor intelectuale, nicĭ de personalitatea noastră, decât atuncĭ când considerăm cu atenţiune numaĭ şi numaĭ întipăririle de întâiul grad formate de către funcţionarea organelor intelectuale. Dar dacă mintea noastră este ocupată, de exemplu, cu imaginea unuĭ obiect exterior, atuncĭ facultăţile noastre funcţionează fără să avem conştiinţă de dênsele; întocmaĭ după cum nu avem conştiinţă de acest obĭect când gândim la facultăţile sufletuluĭ.

Aicĭ cred că este oportun să amintesc şi să combat o celebră opiniune a luĭ. August Comte asupra

www.dacoromanica.ro

metodeĭ după care sunt studiate facultăţile sufletuluĭ de către metafisicĭ.

După ce stabilesce că studiul facultăţilor intelectuale nu se poate face cu succes decât pe calea obiectivă, care este calea filosofieĭ positive, apoĭ A. Comte continuă precum urmează:

«Filosofia positivă, începênd de la Bacon, a devenit «din ce în ce maĭ preponderentă; ea a capatat a s- «tăzĭ, indirect, un ascendent aşa de mare chiar asu- «pra spiritelor celor care au rĕmas maĭ strĕine de «imensa sa desvoltare, încât metafisiciĭ dedaţĭ la stu «diul inteligenţeĭ noastre n'au putut spera să maĭ «oprească decadenţa pretinseĭ lor ştiinţĭ decât luân- «du-şĭ de samă să presenteze teoriile lor ca fiind şi «ele fondate pe observaţiunea faptelor. Pentru acest «scop, eĭ şi-au închipuit, în timpurile din urmă, că «trebue a deosebi prin o subtilitate foarte curioasă, «două felurĭ de observaţiĭ de o potrivă importante, «una exterioară, alta interioară, şi din care cea de «pe urmă este destinată numaĭ pentru studiul feno- «menelor intelectuale. Nu este locul aicĭ de a intra «în discuţiunea specială a acesteĭ sofisme fundamen- «tale. Trebue să mĕ mărginesc a arĕta consideraţiu- «nea principală care dovedeşte lămurit că această «pretinsă contemplaţiune directă a spiritului de că- «tră el însuşĭ este curat o ilusiune.

«Nu e mult timp de când unĭĭ credeau că au ex- «plicat visiunea zicênd că acţiunea lunoasă a cor- «purilor determinează pe retină tablouri care repre- «sintă forme şi colorĭ exterioare. La aceasta fisiolo-

www.dacoromanica.ro

»giştiĭ au respuns cu drept cuvênt că, dacă impre-«siunile luminoase şi-ar exercita acţiunea lor ca i-«maginĭ, atuncĭ ar trebui un alt ochiu ca să le pri-«vească. Nu s'ar putea zice tot aşa încă cu maĭ «multă dreptate şi despre casul present?

«In adevĕr, e uşor de înţeles că, prin o necesitate ‹invincibilă, spiritul omenesc poate observa direct «fenomenele, afară de ale sale propriĭ. Căcĭ de către «cine s'ar putea face astă observaţiune? Înţelegem «că, în privinţa fenomenelor morale, omul să se poată «observa pe sine însuşĭ încât priveşte pasiunile ca-‹re-l animează, pentru raţiunea anatomică, că orga-«nele care sunt locaşul pasiunilor sunt deosebite de «acele destinate la funcţiunile observatrice. Cu toate «aceste, deşi fie care a putut să facă asupraşĭ bă-‹gărĭ de samă de felul acesta, totuşĭ ele nu ar pu-«tea de sigur să aibă vre odată mare importanţă şti-«inţifică, din causă că mijlocul cel maĭ bun de a cu-‹noaşte pasiunile va fi totdeauna acela de a le ob-«serva pe din afară; căcĭ orĭ ce stare de pasiune «foarte aprinsă, adică tocmaĭ acea stare care ar fi «maĭ de trebuinţă ca să fie examinată, este necesar «incomptabilă cu starea de observaţie. Dar, cât pri-«veşte fenomenele intelectuale, este evident că nu e ‹cu putinţă să le observăm tot astfel, în timp ce ele ‹se esecută. Individul ce gândeşte nu ar putea să «se despartă în două, din care o parte să raţioneze, ‹în timp ce cealaltă parte ar privi cum cea de 'ntĕĭ ‹raţionează. Organul observat şi organul observator

www.dacoromanica.ro

‹fiind, în acest cas, identice, cum ar putea să aibă ‹loc observaţiunea?

«Această pretinsă metodă psicologică este deci ra-«dical nulă în principiul său. Deaceea să vedem la «ce procedări cu totul contradictorii conduce îndată! «De-o parte, ţi se recomandă să te isolezi, pe cât va «fi cu putinţă, de ori ce sensaţiune exterioară, şi «mai cu samă trebue să te abţii de la ori ce lucrare ‹intelectuală; căci, dacă ai fi ocupat să faci macar «calculul cel mai simplu, ce ar deveni observaţiunea «*interioară*? De altă parte, după ce, cu fel de fel de «preocupaţiuni, ai ajuns în sfîrşit la această stare ‹perfectă de somn intelectual, trebue acum să te pui «să contemplezi operaţiunile care se vor executa în »spiritul tău, atunci când în el nu se va mai petrece «nimica! Descendenţii noştri vor vedea fără îndo-«ială într'o zi aceste pretenţiuni transportate pe ‹scena teatrului.

‹Resultatele unei aşa de stranie manieri de a pro-«cede sunt în total conform cu principiul. De două «mii de ani decând metafisicii cultivă astfel psico-«logia, ei nu s'au putut încă înţelege ca să admită «cu toţii macar o singură propoşiţiune inteligibilă şi «stabilită cu soliditate. Chiar astăzi ei sunt împăr-‹ţiţi într'o multime de şcoli care se dispută fără în-«cetare pentru cele de 'ntâi elemente ale doctrine-«lor lor. *Observaţiunea interioară* dă naştere mai la «atâte opiniuni divergente câţi sunt şi indivizii care «cred că se dedau la acea observaţiune.»[1])

[1]) Vezi: *Cours de Philosophie positive* par *A. Comte*, troisième édition, tome, I p. 87.

www.dacoromanica.ro

A. Comte are dreptate când zice că ştiinţa sufletuluĭ nu poate să maĭ facă un progres ulterior decât pe calea obiectivă. Anatomia şi fisiologia comparată a creerilor de-o parte, de altă parte studiul comparativ a tuturor teoriilor ştiinţifice, considerate fiind ca atâte fapte logice ale sufletuluĭ, pot să deschidă pentru psicologie un câmp nesfîrşit, cu o perspectivă de progres nesfîrşit. Aug. Comte ar avea asemene dreptate când ar zice că *observaţiunea internă* este nesuficientă; fiindcă ea rîdică numaĭ un mic colţuşor al vĕluluĭ ce acopere misterele sufletuluĭ; şi astfel ne face să vedem în toate timpurile şi în toate locurile aceleaşĭ şi eară aceleaşĭ fapte într'un numĕr limitat, fără a ne lăsa speranţa că vom trece vre-odată dincolo de aceste limite. Dar marele filosof frances nu are dreptate să zică că observaţiunea internă este curat o ilusiune, şi că în realitate nu există de loc. Dacă aceasta ar fi adevĕrat, atunci nicĭ nu am avea idee despre ceea ce însemnează memorie, judecată, conştiinţă şi maĭ cu samă imaginaţiune. Metafisiciĭ deci, spun un adevĕr când afirmă că se petrec lucruriĭ în sufletul nostru pe care le simţim, dacă nu tot atât de lămurit, dar în privinţa existenţeĭ lor cu tot acelaş grad de certitudine cu care simţim lucrurile exterioare. Dar şi A. Comte spune un adevĕr când zice că spiritul nu poate să se observe pe sine în momentul când el funcţionează, şi cu atât maĭ puţin nu poate să se observe în momentul când el nu funcţionează de loc. Cum se împacă aceste două adevĕruriĭ expuse de doĭ adver-

www.dacoromanica.ro

sarĭ? Eu îmĭ permit a crede că, teoria expusă de mine maĭ sus poate să ne dee cheea acesteĭ contradicțiunĭ aparente și să ne dee explicațiunea observațiuniĭ interne.

In adevĕr, în momentul când eu percep lucrurile din lumea exterioară, sau speculez asupra lor, atențiunea mea este de ordinar toată îndreptată asupra acelor lucrurĭ; cu alte cuvinte, eu am atunci conștiință despre lucrurile percepute, dar nu și despre jocul facultăților mele intelectuale. Ânsĕ este de observat că lucrurile percepute se oglindesc în întipăririle de ântĕiul grad, nu numaĭ ele singure, ci însoțite de toate împrejurările percepțiuniĭ. Așa de exemplu: lucrul *a* poate fi maĭ perceput decât lucrul *b*; asupra unuia atențiunea a putut fi maĭ concentrată decât asupra celuilalt; pentru a înțĕlege pe unul am putut face maĭ multă sforțare întelectuală decât a înțelege pe celalalt; acelaș lucru poate fi perceput de maĭ multe orĭ, și totdeauna în legăturĭ deosebite cu diferite alte lucrurĭ cu care se presentează împreună la obiectivul simțurilor mele; și așa maĭ departe. Ce sunt aceste împrejurărĭ ale percepțiuniĭ care se oglindesc și ele cu lucrurile percepute pe receptaculul întipăririlor de ântĕiul grad? Sunt tocmaĭ sensațiunile emoțiunilor produse de cătră funcționarea organelor mințiĭ; sunt prin urmare imaginile sau întipăririle de ântĕiul grad care reprezentează diferitele forme, grade și calități, ale activitățiĭ intelectuale. Fiindcă sensațiunile lucrurilor exterioare se produc odată cu activitatea intelectuală, și

www.dacoromanica.ro

prin urmare cu sensațiunile acestei activități, de aceea e natural ca lucrurile percepute să se oglindească în mintea noastră deodată cu împrejurările percepțiunii. Ânsă, în urma unei lungi experiențe, prin efectul acumulațiunii întipăririlor de ântêiul grad, împrejurările percepțiunii se *abstrag* din imaginile ce le cuprind; formează *trăsături* aparte, și astfel, pot fi percepute și considerate *în sine* de către organul percepțiunii de al doile grad. Cu chipul acesta se află în memoria noostră atât întipăririle obiectelor exterioare și a legăturilor lor, cât și acele ale facultăților intelectuale.—Presupunem acum că, fiind isolat mai mult sau mai puțin de ori ce sensațiune exterioară, mĕ dedau cu totul la experiența internă, adicĕ la meditațiune. Ce fac eu când meditez? Reinviez câte una imaginile întrate deja în memoria mea, și le repercep mai în liniște și poate mai bine. Dacă meditez la unul sau mai multe lucruri exterioare, desigur că atențiunea mea va fi îndreptată numai spre imaginile acelor lucruri, și numai de dĕnsele voi avea conștiință în acel moment. Dar tot așa de bine pot să meditez la facultățile mele intelectuale; adicĕ să repercep și să considerez în liniște și cu atențiune întipăririle de ântêiul grad în care se oglindesc acele facultăți. In casul acesta earăși *atențiunea* și *conștiința* mea vor fi numai pentru facultățile mele intelectuale. Dar putea-va zice cineva că în casul acesta spiritul se privește pe sine funcționând? Nu. Spiritul vede și apreciază imaginile funcționării lui *trecute*, fie a'ea

www.dacoromanica.ro

funcţionare trecută numaĭ de un moment. Şi acele imagiuĭ sunt pentru activitatea sa obiecte tot atăt de străine ca şi imaginile lucrurilor externe. Deaceea atenţiunea şi conştiinţa luĭ este tot una de exclusiv ocupată şi de către imaginile cele de'ntĕĭ şi de către cele de al doile. Aceasta, cred eu, este deocamdată singura explicaţiune satisfăcĕtoare a *observaţiuniĭ interne.*

Din chiar natura conştiinţeĭ despre funcţionarea facultăţilor sufletului resultă că ea trebue să se găsească la animalele superioare într'un grad, bine înţeles, corespundĕtor cu gradul inteligenţeĭ lor.

E curios de a vedea cum maĭ toţĭ filosofiĭ şi naturaliştiĭ s'au silit să probeze că numaĭ omul are conştiinţă de ceea ce se petrece în sufletul sĕu. Fără a vorbi de Descartes şi de discipuliĭ seĭ care refusă orĭ ce cugetare animalelor, susţinĕnd că aceste sunt numaĭ niște automaţĭ; vedem că Buffon, Réaumur, Cuvier, Zocke, etc. deşi acordă ceva cugetare animalelor, le refusă însĕ cu totul conştiinţa propriu zisă. Eată cum conchide însuşĭ Flourens după ce a trecut în revistă toţĭ oameniĭ marĭ care s'au ocupat de această chestiune: »Nu maĭ remâne de cât să «stabilim limitea care separă inteligenţa omuluĭ de «acea a animalelor. Animalele primesc prin simţu «rile lor impresiunĭ aseměnătoare cu acele pe care «noĭ le primim prin simţurile noastre; ele conservă «ca şi noĭ urma acestor impresiunĭ; aceste impre«siunĭ conservate formează, pentru animale ca şi «pentru noĭ, asociaţiunĭ numeroase şi variate; aceste

www.dacoromanica.ro

«se combină, şi din ele se scot raporturĭ şi judecăţĭ; «animalele, decĭ, au înteligenţă. Dar toată înteligenţa «lor se reduce numaĭ la atâta. Această înteligenţă «nu se consideră pe ea însăşĭ, nu se vede, nu se «cunoaşte. Animalele n'au *reflexiunea,* această facul- «tate supremă ce are spiritul omului de a se res- «frânge asupra luĭ însuşĭ şi de a studia spiritul. *Re- «flexiunea,* astfel definită, este decĭ limitea care separă «inteligenţa omuluĭ de acea a animalelor. Există decĭ «o linĕ adîncă de despărţire, Această cugetare care «se consideră pe ea însĕşĭ, această inteligenţă care «se vede şi se studiază, această cunoştinţă care se «cunoaşte pe sine, formează desigur un ordin de fe- «nomene determinate, de o natură deosebită, şi la «care nicĭ un animal nu ar putea să ajungă. Aceasta «este, dacă se poate zice astfel, lumea curat intelec- «tuală, şi această lume nu aparţine decât omuluĭ. Cu «un cuvênt, animalele simţesc, cunosc, cugetă; dar «omul este singur dintre fiinţele create căruia i s'a «dat puterea de a simţi, de a cunoaşte că el cunoa- «şte, şi de-a cugeta că cugetă.» [1])

E foarte curios de a vedea pe aceştĭ marĭ învĕţaţĭ afirmând, că animaleie n'au conştiinţă, cu o aşa siguranţă ca şi cum eĭ ar fi fost în creerul acestora. După dênşiĭ, un câne, de exemplu, care e ciomăgit, ţipă, geme, fiindcă simţeşte durerea, dar *nu ştie* că o simţeşte. Dacă el este învĕţat de stăpânul sĕu a

[1]) Vezi Florens *De l'instinct et de l'inteligence des animaux.* cinquième édition p. 55.

www.dacoromanica.ro

face săriturĭ peste un băţ, atuncĭ el sare *fără să ştie* că sare. Dar dacă este aşa, atuncĭ cânele este un automat, şi cu aceasta revenim la teoria luĭ Descartes. Automaţĭ, da, suntem şi noĭ oamenĭ, dar nu în înţelesul lui Descartes, ci în înţelesul ce resultă din teoria fatalismuluĭ; că adică toate mişcările din noĭ sunt tot aşa de necesare şi de fatale ca acele ale uneĭ maşinĭ; din noĭ avem conştiinţă de-o parte din mişcările noastre, pe când maşina sau automatul propriu zis nu are de ale sale.

Vom vedea maĭ departe că toate mişcările animalelor şi ale omuluĭ se subdivid în două categorĭĭ: In conscĭente sau intelectuale, şi inconscĭente sau instinctuale. Vom vedea apoĭ că, cu cât ne suim pe scara animalelor, cu atât mişcările de categoria întâĭ se înmulţesc şi cele de categoria a doua se împuţinează. Astfel, polipiĭ, de exemplu, sunt de sigur niştе automaţĭ; peştiĭ trebuc să aibă conştiinţă despre existenţa lucrurilor exterioare, dar nu şi despre existenţa facultăţilor intelectuale; această din urmă conştiinţă de sigur trebue să fie posedată într'un grad foarte mic de mamiferele cele maĭ inteligente, precum sunt —cânele, elefantul, etc. Dar e probabil că conştiinţa personalităţiĭ propriĭ, adică a euluĭ, nu se găseşte decât la om, şi încă la omul care a trecut peste întâĭa copilărie. [1]) După cum se vede în această pro-

[1]) A. Comte în cartea sa: *Philosophie positive*, tome III, p. 545, troisième éditĭon, zice că; *eul* este sentimentul armonieĭ organice a corpuluĭ: şi pentru acest motiv el trebuc să existe

www.dacoromanica.ro

gresiune, omul chiar n'a ajuns decât la conştiinţa uneĭ singure părţĭ din funcţionarea sistemuluĭ nervos. Dar e probabil că într'un viitor îndepărtat, el sau specia animală la care va da naştere, va ajunge la conştiinţa, adică la cunoaşterea subiectivă a tuturor funcţiunilor organice.

Trebue observat că suind scara animalelor găsim o gradaţiune suitoare nesimţită a sufletuluĭ. Prin urmare e uşor de înţeles că chiar la animale o mişcare care nu e curat instinctivă trebue să fie însoţită de un grad oare care de conştiinţă a facultăţilor intelectuale, fie acel grad cât de mic. Cu un cuvênt, de la animalul cel maĭ inferior până la om este o transiţiune neîntreruptă şi nesimţită în privinţa conştiinţeĭ ca şi în toate celelalte privinţĭ. Acest adevĕr fiind odată emis, dispare şi cea din urmă deosebire *radicală* dintre animale şi om din câte a inventat orgoliul acestui din urmă.

Resumatul percepţiunilor de întĕiul şi al doile grad.

In resumat, ipotesa ce am imaginat pentru a esplica materialiceşte facultăţile intelectuale consistă în aceasta:

---

nu numaĭ la om, ci şi la animale, maĭ cu samă la cele superioare. Căcĭ ḑice el, o mâţă sau orĭ ce alt animal vertebrat, deşi nu poate să zică *eu*, dar de sigur că nu face greşala să se ieie drept un altul decât el însuşi — La aceasta se poate respunde că animalul ce n'are conştiinţă de personalitatea sa, nu se poate lua drept un altul ; căci, faptul chiar de a se lua drept un altul implică conştiinţa deosebiriĭ dintre sine şi alţiĭ.

www.dacoromanica.ro

1) Toate obiectele din lumea exterioară care vin în contact cu simțirile noastre, se reproduc în atâte imagini care se intipăresc pe cea mai mare parte a creerului nostru. Aceste imagini acumulându-se dau loc la un număr nesfîrșit de inegalități privitoare la adîncimea diferitelor trăsături sau elemente din care se compun imaginile primitive. Toate aceste intipăriri constituesc, ca să zic așa, un tablou de nenumărate figuri zugrăvite pe aceea ce am numit organul percepțiuni de întâiul grad.

2) In fața acestui tablou se află organul unui simț intern care simțește sau percepe figurile de pe acel tablou, întocmai precum ochiul percepe obiectele ce vede. Nici mai mult, nici mai puțin. Percepțiunea acestui simț intern se numește, după împrejurări, abstracțiune, percepțiune de raporturi sau conștiință de sine, după cum ea consistă în simțirea unui fel sau altui fel de figuri de pe tabloul ce stă înainte. Cât despre imaginațiune, ea nu este decât supraexcitarea creeruluĭ, și resultatul acesteĭ supraexcitări asupra intipăririlor de pe creer. Acest simț intern nu este la urma urmeĭ altă ceva decât *conștiința* în sens larg. Eată organul percepțiuniĭ de al doile grad, care a fost până acum denumit de mine în mai multe feluri, îl voiu numi deacum înainte *organul conștiințeĭ.*

La sfîrșitul esplicăriĭ percepțiuniĭ de întâiul grad, am arătat cum această percepțiune se face în mod *fatal.* Tot pentru aceleași motive este *fatală* și percepțiunea de gradul al doile. Aicĭ ca și acolo, odată

www.dacoromanica.ro

ce un obiect se găsește la obiectivul simțului în activitate, trebue numai decât să causeze o sguduitură nervoasă. Cât despre activitatea sau neactivitatea, sau dormirea nervilor simțitorĭ, aceasta atêrnă de excitarea și emoțiunea nervilor, de oboseala lor, de împrejurărĭ în sfîrșit care se produc asemene în mod fatal.

Ipotesa celor două categorii de organe de mai sus, n'are nimica improbabil. In tot casul falsitatea sau adevĕrul eĭ se va pute odată dovedi cu fapte positive. Ea are, prin urmare, cel puțin meritul de a nu face parte din acele ipoteze *neverificabile* inventate de spiritualiștĭ.

§. 3. *Despre calitățile percepțiunilor și despre Certitudine.*

Când întipărirele de ântêiul grad sunt bine adîncite, bine desemnate, și prin urmare lămurite, atunci ele sunt percepute cu ușurință, și în *primul moment*, de către organul conștiinței. Această ușurință de percepțiune produce în statul nervos o emoțiune plăcută care se numește *sentimentul certitudinii*. Când însĕ o întipărire oare care este puțin adîncită, și rĕu desemnată, și prin urmare obscură, atunci organul conștiinței nu o poate prinde. Această neputință de a o prinde, și mai cu samă sforțările zadarnice spre acest scop, produc în noĭ o emoțiune neplăcută care se numește *sentimentul îndoelei*. Se înțelege că îndoeala sau incertitudinea nu există numaĭ atunci când imaginea unuĭ întreg obiect exte-

www.dacoromanica.ro

rior este obscură; ci mai cu samă ea există atunci, când sunt rău desemnate numai una sau câteva trăsături subdivisionare ale aceleĭ imagini, ori numai una sau câteva trăsături din acele care zugrăvesc raporturile dintre imagini. Indoiala, ca ori ce emoțiune neplăcută, ne determinează să facem tot ce stă în puterea noastră spre a o face să înceteze. De-aceea când avem o incertitudine asupra unuĭ lucru, simțim că este în noĭ o trebuință, un stimul, care ne împinge ca să ne procurăm certitudinea respectivă. Aceasta se poate căpăta pe două căĭ: pe calea convicțiuniĭ și pe acea a credințeĭ. 1.

1°. *Calea convicțiuniĭ.* Eată cum se procede pe această cale. Când avem o îndoială asupra conținutuluĭ uneĭ ideĭ, sau asupra uneĭ relațiuni dintre două sau maĭ multe ideĭ, asta însemnează că trăsăturile respective întipărite pe creer sunt: sau puțin adîncite din causa lipseĭ de experiență *repetată*; sau rău definite, adică incomplect abstrase unele de lângă altele, din causa lipseĭ de experiență *variată*; sau și una și alta. Pentru a lămuri acum aceste trăsături obscure avem recurs la următoarele mijloace:

a *La experiența internă.* Aceasta consistă, după cum știm, în readîncirea întipăririlor incerte numaĭ de către imaginațiunea invigoritoare, și apoĭ în percepțiunea acelor întipăriri devenite cu chipul a-

[1]) Este adevărat că în vorbirea ordinară, cuvintei certitudine, credințĭ și convicțiune, insemnează cam acelaș lucru. Ânsă în interesul expuneriĭ clare a ideilor mele, voiu face o deosebire technică între aceste treĭ expresiuni.

www.dacoromanica.ro

cesta mai clare. Experiența internă se numește și meditațiune.

b *La experiența externă.* Aceasta se întâmplă atunci când obiectele exterioare acăror imagine percepem se pun *efectiv* în contact cu organele simțurilor ; când adică vedem, pipăim, simțim acele obiecte.

Experiența internă servește numai a invigori întipăririle existente deja, fără a schimba configuratiunile și raporturile lor ; pe când experiența externă, prin aducerea de materialuri nouĕ, adică prin acumulațiunea întipăririlor de âutĕiul grad, dă loc la abstracțiune. adică la o schimbare în adîncimea *relativă* a întipăririlor. Cu cât astă experiență va fi mai *repetată*, cu atât întipăririle vor fi mai clare. De altă parte. cu cât această experiență va fi mai *variată*, cu atât abstracțiunea va fi mai complectă, și cu atât, prin urmare, ideile vor fi mai bine deosebite unele de altele.

2°. *Calea credințeĭ.* Credința este atunci când noi primim ca adevĕrat aceea ce imaginațiunea noastră a creat, sau aceea ce o altă persoană ne-a spus, prin vorbă sau prin scris, despre un lucru, fără ca acest lucru să se fi pus în contact efectiv cu simțurile noastre, și prin acest contact să ne fi procurat acel adevĕr.

Credința este de două feluri : *rațională* și *nerațională.*

Credința rațională este aceea pe care o acordăm oamenilor sau cărților care ne spun lucruri ce se pot verifica prin propria noastră experiență externă, și acăror verisimilitate se bazează pe cunoștințele

www.dacoromanica.ro

căştigate deja de noĭ prin experienţa trecută. Astfel de credinţă se acordă, d. e., profesorilor şi cărţilor de ştiinţe. Credinţa neraţionată sau oarbă este aceea care nu intruneşte condiţiunile de maĭ sus; şi în specie este aceea care se referă la lucruri neverificabile prin experienţă. Astfel este, de exemplu, credinţa ce se acordă cosmogoniilor religioase.

Am vĕzut maĭ sus că imaginaţiunea are întĕiul rol în activitatea intelectuală la copiĭ, la oameniĭ ignoranţi, şi la aceĭ care fac parte din popoarele primitive şi inculte. Tot cam pentru aceeaşĭ raţiune credinţa neraţionată are întĕiul rol în formarea certitudiniĭ la aceştĭ oameni. Şi în adevĕr, cu cât omul va fi maĭ primitiv, cu atât el va avea o maĭ mică provisiune de cunoştinţi. De altă parte, emoţiunile fiind la dênsul maĭ puternice decât la alţiĭ, le va fi turmentat maĭ mult decât alţiĭ de către sentimentul îndoelei. Acest sentiment îl va sili cu orĭ ce preţ să capete certitudinea. Însĕ fiindcă calea convicţiuniĭ este mult maĭ lungă şi maĭ obositoare, şi prin urmare, combătută de o sumă de sentimente ce derivă din instinctul conservator, între care şi lenea, deaceea, omul primitiv alege calea credinţeĭ, şi pentru a-şĭ umplea răpede golul cel mare din capul sĕu, primeşte cu toată inima ori ce explicare i se ofereşte de altă persoană sau chiar de propria sa imaginaţiune.

Am zis că omul primitiv este turmentat de sentimentul incertitudiniĭ maĭ mult decât omul cult. Aceasta s'ar părea inexat din causa cunoştinţeĭ ce

www.dacoromanica.ro

avem că, popoarele primitive și oamenii inculți în genere, sunt mai nepăsători pentru cercetările științifice decât oamenii civilisați. Să se observe însă că omul primitiv este nepăsător pentru cercetările științifice din causă că el găsește explicarea ori căruĭ lucru în religiune sau în superstițiunile sale. Cutare lucru este așa, zice el, fiindcă Dumnezeu a avut gustul sau voința să-l facă așa. Cu chipul acesta el este plin de sentimentul plăcut al certitudiniĭ, și nu are de cine fi impins la cercetăriĭ ulterioare. Dar dacă el nu ar avea o credință oare care, fie superstițioasă, fie religioasă propriu zisă, de sigur că el ar avea mai multă curiositate științifică. Dovadă la aceasta este că copiĭ micĭ care nu sunt încă indoctrinațĭ, cearcă, cercetează și cer esplicațiuni pentru ori ce lucru, cu mai multă insistență decât oamenii adulți. Dar ceea ce dovedește că setea cunoștințelor este mai mare la omul primitiv decât la cel civilisat, este afară de ceea ce am zis despre copiĭ neindoctrinați, faptul că popoarele primitive conservă cu mai multă tenacitate și cu mai mult fanatism credințele lor religioase și superstițioase, din causă că aceste credințe satisfac unor trebuințe mai tare simțite.

Ori cine are o convicțiune sau o credință care-i dă cheea unui fenomen, devine nepăsător sau desprețuitor pentru ori ce altă esplicare și ori ce cercetare. Acest adevĕr ar putè lămuri o mulțime de chestiuni rĕu esplicate până acum. Așa, între altele, s'a susținut fără nicĭ o reservă că un popor nepăsă-

www.dacoromanica.ro

tor în materie religioasă este superior, din punct de vedere intelectual, sau cel puțin este mai apt pentru civilisațiune, decât un popor bigot și fanatic. Eu cred că în privința asta ar trebui să se facă o distincțiune. Căci, dacă astăzi, de exemplu, popoarele creștine se fac din ce în ce mai nepăsătoare în materie religioasă, aceasta provine din causă că științele positive câștigă din ce în ce mai mult teren în formarea certitudinii; în timp ce popoarele barbare de la începutul evului mediu admiteau și lepădau cu mare indiferență și ușurință religiunea creștină și practicările ei, din causă că mintea lor era plină de nenumărate superstițiuni grosolane. S'a zis că pe la începutul timpurilor moderne, pe când Europa întreagă era cufundată în fanatismul religios, poporul român din Dacia era atât de nepăsător încât nu respecta nici posturile, nici popii. Dar este chestiunea acum de a se ști dacă el nu credea mai mult în poveștile mitologice și cosmogonice și în descântece, dacă el nu respecta mai mult pe vrăjitoare, și dacă, prin urmare, el nu era pe un grad de cultură mai jos decât acel representat de fanatismul curat creștinesc.

Până aici am voit să dovedesc că acelaș individ, sau acelaș popor, este mai setos de cunoștințe în copilărie decât la o vrâstă mai înaintată. Dar se înțelege că în privința asta nu poate fi o egalitate complectă între toți indivizii și toate popoarele, chiar când ar ave aceeași vârstă. Toate lucrurile fiind egal, unul poate să aibă mai multă sete științifică

www.dacoromanica.ro

decât altul, întocmai după cum poate să aibă într'un grad mai desvoltat ori ce altă pasiune sau predispoziţiune.

Am văzut că la oamenii primitivi credinţa joacă principalul rol, din causa lipsei, sau a micei provisiuni a cunoştinţelor. De aici urmează că la oamenii civilisaţi convicţiunea este calea principală pe care se capătă certitudinea. — Pe calea convicţiunii curiositatea este satisfăcută puţin câte puţin, şi nici odată deplin. Deacea pe această cale se cere mai multă stăruinţă. Prin urmare setea cunoştinţelor este mai durabilă la oamenii civilisaţi. Cum se împacă aceasta cu faptul probat mai sus că emoţiunile sunt mai tari la oamenii primitivi? Eată cum: Omul civilisat are atât de multe cunoştinţi, care satisfac în detail atât de multe curiosităţi, încât s'au disrădăcinat din mintea lui, în totul sau în parte, acele credinţi universale care dedeau cheea tuturor fenomenelor, şi amorţeau cu totul stimulul ştiinţei. Şi cu cât cunoştinţele lui particulare se inmulţesc, cu atât i se deschid orizonturi noue, necunoscute. Cu alte cuvinte, setea cunoştinţelor, deşi mai slabă decât la omul primitiv, dar nu este niciodată pe deplin satisfăcută; astfel încât stimulul ştiinţei continuă totdeauna a exista, a stărui.

Auguste Comte a observat că ori ce individ, ori ce popor, ori ce ştiinţă, şi umanitatea însăşi, în decursul timpului trece prin trei faze: prin faza teologică, apoi prin acea metafisică, şi însfârşit ajunge la acea positivă. Mi se pare că această minunată

www.dacoromanica.ro

teorie a lui Comte găsește rațiunea, explicațiunea sa, și în cele ce am spus aicĭ maĭ sus.

Despre relativitatea adevĕrului. Ori ce cunoștință are de origine o impresiune produsă în noĭ de către lumea exterioară prin mijlocirea simțurilor. Nu există ideĭ, nicĭ sentimente, fără astă impresiune. Deaceea surdo-muțiĭ și orbiĭ din naștere nu pot să conceapă ideĭ care se rapoartă la simțurile ce le lipsesc. Tot de aceea copiĭ, începênd de la cea maĭ deplină ignoranță, căștigă din ce în ce maĭ multe ideĭ, cu cât cresc, și cu cât creerul lor se perfecționează. In fața acestor fapte, ar fi copilăresc lucru de a maĭ crede că avem ideĭ *înăscute*. Cu toate aceste ideile înăscute au partisanii lor, care în sprijinirea teorieĭ lor, aduc faptul că sunt câteva ideĭ metafisice, estetice și morale, care sunt concepute de către toțĭ indiviziĭ din toate părțile, și chiar de către copiĭ. Astfel, zic eĭ, copiĭ se revoltează la vederea uneĭ nedreptățĭ, și se bucură la vederea unuĭ lucru frumos, la epoca în care nu este capabil de a face el însușĭ comparațiunĭ. Se poate face însĕ observațiunea că, copilul care se revoltează la vederea uneĭ nedreptățĭ are deja multă experiență ; fiindcă el este ajuns la o vĕrstă când poate vorbi, și când, prin urmare, el cunoaște cel puțin atâte ideĭ câte și cuvinte. Cât despre plăcerea ce simte copilul la vederea a tot ce e frumos, chestiunea este și mai simplă. Căcĭ plăcerea poate fi simțită la orĭ ce vrĕstă, din causă că orĭ ce lucru produce în noĭ o impresiune, maĭ mult sau maĭ puțin plăcută sau displă-

www.dacoromanica.ro

cută. Şi tocmaĭ această impresiune este baza ideilor de frumos şi urît, a căror mod de formaţiune îl cunoaştem deja. Insfîrşit, dacă ideile estetice, morale sau metafisice ar fi înăscute, ar trebui ca ele să fie concepute identic de toată lumea, şi să aibă o valoare absolută. Vedem însă, din contra, că ele variază cu indivizii, cu popoarele, cu locurile, cu timpurile, etc. Şi aceasta este lesne de înţeles; diversitatea impresiunilor venite din afară trebue să se traducă într'o diversitate de ideĭ. Din causa aceasta multe lucruri care sunt pentru noĭ frumoase, sunt grozav de urîte pentru popoarele din Africa, din Asia, etc; multe fapte care la noĭ sunt criminale, la dînsele sunt laudabile: şi vice-versa. De acolo provine diversitatea de costume, de ornamente, de gătele, de legislaţiuni, de moravurĭ, de religiuni, etc. [1]) Este adevĕrat că toţĭ oamenii pot maĭ mult sau maĭ puţin concepe ún frumos absolut, un bun absolut, etc. Însă am vĕzut, când am vorbit despre formarea acestor ideĭ, că ele au drept punct de plecare fapte esenţial relative, şi că absolutul nu există în realitate în privinţa acestor ideĭ decât ca o tendinţă a spiritului.

Cum se face însă că ideile, deşi diferind încât-va de la popor la popor, totuşi, în trăsăturile lor principale, sunt aceleaşĭ la toţĭ oamenii? Eată cum se explică aceasta. In constituţiunea şi în forma corpuluĭ omenesc sunt trăsăturĭ comune tuturor oame-

[1]) Vez *Lubbock*: *Origine de la civilisation*. Chap, *Idées innées* (traducţiune din nemţeşte), unde se găsesc citate un numer de fapte foarte preciose pentru dovedirea celor înşirate aci.

www.dacoromanica.ro

nilor. De altă parte, în toate mediurile în care trăesc oamenii, se află elemente comune, care nu lipsesc niciodată de a influința omul oriunde ar locui el. Apoi, dacă la formarea ideilor în toți creerii omenești conlucrează împrejurările care au câte-va elemente comune; desigur că și ideile ce resultă trebue să aibă câteva trăsături comune. Căci efectul trebue să samene causei. Sunt idei care, deși în părțile lor accesorie au primit de multe ori schimbări, totuși în esența lor n'au încetat de a fi aceleași de la începutul timpurilor istorice și până acum. Aceasta din causă că deatuncî și până acum omul și mediurile în care el trăește mai că n'au primit schimbări. Dar dacă s'ar compara ideile omului de acum cu acele ale rasei animale din care a eșit el, și care trăea cu un milion de ani mai înainte, sau cu acele ale rasei animale la care el va da naștere, și care va trăi deacum peste un milion de ani, desigur că deosebirea ar fi enormă; fiindcă ar corespunde unei deosebiri tot atât de mari între factorii ideilor.

Dar după cum toți oamenii și toate mediurile au părți comune, tot astfel au și părți care variază de la individ la individ. Nu există în lume doi oameni care să fie absolut identici. Și chiar când astfel de minune s'ar păre vr'odată verificată în privința constituirii trupului, totuși ei nu ar pute să se afle în mediuri absolut identice; fiindcă este absolut imposibil ca în nesfârșitul univers material, să se găsească două puncte identice sub toate privirile. De aici urmează că nu pot fi pe lume doi oameni care să

www.dacoromanica.ro

aibă *întocmaĭ* aceleaşĭ ideĭ. Este adevĕrat că aceeaşĭ idee poate fi *nominal* admisă de un popor întreg, dar în realitate fie care individ o înţelege tot altfel. Maĭ mult decât atâta. Aceeaşĭ idee este înţeleasă sub oare care privirĭ tot altfel de către acelaş individ, după cum acesta se află în tinereţe sau bĕtrâneţe, în beţie sau trezie, înfuriat sau liniştit. cu mintea limpede sau îngreueată, etc.

Prin urmare în noĭ se află numaĭ dispoziţiunĭ inăscute, dar nu şi ideĭ inăscute. Ideĭ de acest fel nu pot exista. Chiar cunoştinţa despre existenţa lumeĭ noastre interne provine din contactul simţurilor cu lumea externă. Şi în adevĕr, ideile *eului* şi a *facultăţilor intelectuale* nu se formează decât prin abstracţiunea modalităţilor percepţiunĭ; prin urmare, din sensaţiunile produse în noĭ de către obiectele externe.

Din cele de maĭ sus resultă că *adevĕrul este cu totul relativ.* Fie care după capul seu crede că are dreptate, şi că ceilalţĭ sunt greşiţĭ. Cu toate aceste noĭ concepem o gradaţiune în veracitatea cunoştinţelor noastre, şi concepem chiar că acea gradaţiune este susceptibilă de a se întinde până la nesfîrşit, adică până la adevĕrul absolut. Insă ştim că adevĕrul absolut nu există decât ca o tendinţă a spiritului nostru. Dar noĭ credem că ne apropiem din ce în ce de acest adevĕr. Astă credinţă ne este insuflată, întĕĭ, de faptul că noĭ găsim fals astăzĭ ceea ce credeam erĭ adevĕrat; şi al doile, de progresul ce face creerul pe scara animală. şi pe care e pro-

www.dacoromanica.ro

babil că în viitorime îl va continua în om. Noi credem deci că însușirea percepțiunilor face progres. Dar nu trebue să se uite că chiar adevĕrul acestei credințe este rĕlativ, și n'are nimic absolut sigur.

Este bine înțeles că nici eu nu pot ave pretențiunea că teoria apărată și în parte propusă de mine prin această scriere, ar fi absolut adevĕrată. Susțin numai că ea ar fi singura concepțiune posibilă pentru un creer din timpurile noastre pus pe treapta la care a ajuns experiența noastră cea mai întinsă, voiu să zic științele positive. Deaceea cred că această teorie va trebui mai curênd sau mai târziu să fie primită ca o idee în care să se resumeze o epocă, fie cât de mică, a umanității; cu reservă, bine înțeles, ca ea să fie înțeleasă de fie care individ după felul seu, și ca să fie înlocuită la timpul seu cu alte teorii potrivite la alte epoce.

In resumat, s'ar putea zice că nu există pe lume adever propriu zis, ci numai certitudine. Și numai pentru a căștiga sau a respândi pe această din urmă, noi studiăm, cercetăm, discutăm și propagăm prin graiu sau prin scris.

Despre metodă. Se admite cu drept cuvênt în filosofia spiritualistă că adevĕrurile *mediate* se capătă prin inducțiune. Se susține însă că cea de'ntêi ar fi mai prețioasă ca una ce este supusă la mai puține erori. Insfîrșit se crede că ar exista în capul nostru idei înăscute, din care prin metoda infailibilă a deducțiunii am pute trage adevĕruri universale.

Cunoaștem acum valoarea acestor aserțiuni.

www.dacoromanica.ro

Când am vorbit despre percepțiunea raporturilor, am văzut metoda prin care spiritul nostru ajunge la cunoașterea adevărurilor mediate. Am văzut că toate cunoștințele trebue să plece de la special spre a ajunge la general și la universal. Deaceea nicĭ nu există pe lume un adevĕr deductiv care să nu se bazeze pe un adevĕr tras din experiența externă. De exemplu dacă raționăm astfel:

Toțĭ oamenĭĭ sunt muritorĭ;

Insă eu sunt om;

Așa dară eu sunt muritor.

Aicĭ adevĕrul conclusiunĭĭ se bazează pe acel al premiselor. Insă aceste din urmă se fundează pe experiență. Propositiunea: «Toțĭ oamenĭĭ sunt muritorĭ» exprimă un adevĕr căpătat prin inducțiune; căcĭ noĭ nu am asistat la moartea tuturor oamenilor ce ar pute exista de la început până la sfîrșitul lumeĭ; ci conchidem numaĭ de la special la general.

Chiar matemateca, știință curat deductivă, știință rațională *per excelențiam*, în ciuda spiritualiștilor, se bazează tot pe experiență. Atât numaĭ că ea pleacă de la adevĕrurĭ pe care experiența le-a *cuprins în toata întinderea lor*; pe care ea le-a arătat tot într'un fel necontrazicêndu-le niciodată: și care prin urmare produc în capul nostru o certitudine absolută. De exemplu, când zic: «linia dreaptă este drumul cel maĭ scurt de la un punct la altul.» Aicĭ este un adevĕr de care un copil fără experiență, nu poate fi sigur *a priori*. Și chiar după ce capătă omul experiență nu poate să-și dea samă bine despre acest

www.dacoromanica.ro

adevĕr, decât după ce-şĭ imaginează încă odată o figură geometrică, în care să compareze o linie dreaptă cu una strîmbă între aceleaşĭ două puncte. Dar însfîrşit căpătăm asupra acestuĭ adevĕr o certitudine absolută; şi eată raţiunea pentru ce într'un exemplu practic: dacă mĕ pun să mĕsor cu o sfoară distanţa dintre două puncte ce am însemnat pe masa la care stau, atunci eu capĕt o experienţă care cuprinde *în întregul seu* atât cele două puncte, cât şi distanţa cea maĭ scurtă mĕsurată cu capĕtul cel maĭ scurt al sfereĭ. Aceasta dă loc maĭ întâiu la formarea uneĭ întipăririĭ de gradul întâiu cu totul independentă de alte întipăririĭ; fiindcă ea cuprinde un intreg care n'are nevoe să se complecteze cu altă ceva. De altă parte astă experienţă repetându-se sub diferite forme de nenumĕrate orĭ în toată viaţa mea, fără ca să fie vre-odată contrazisă, rezultă că întipărirea respectivă capătă o evidenţă complectă. Să luăm un alt exemplu. Când zic: «Treĭ şi cu unul fac maĭ mult de cât treĭ, şi anume patru.» Aicĭ asemenea *toate elementele adevĕruluĭ* sunt cuprinse în experienţa mea, şi sunt representate prin întipăririĭ respective în capul meu. In acest cas asemene voiu capata o certitudine absolută.

In ştiinţele naturale, dincontra, nu avem decât certitudiniĭ relative. De exemplu, cred prin inducţiune, că soarele va resări şi mâne şi poimâne; că căldura dilatează toate corpurile, etc. Dar eu nu am cuprins cu experienţa *în întregul sĕu*, nicĭ tot timpul

www.dacoromanica.ro

în care există soarele, nici tot spațiul în care se află corpurĭ.

Toate axiomele din care se deduc adevĕrurile matematicĕĭ sunt ca acele două explicate mai sus. Afară de aceste axiome, mai sunt idei evidente pe care le-am căpătat prin o experiență lungă și niciodată contrazisă, direct sau indirect. Astfeliu sunt ideile de spațiu, timp, etc, Dar de la înălțimea evidenței acestor axiome și idei, putem să ne scoborîm treptat la adevĕrurĭ din ce în ce mai îndoioase, până ce ajungem la absența adevĕrului. Acum se înțelege că premisele raționamentelor deductive putênd fi luate de pe toată întinderea acestei gradațiunĭ, nu pot să conducă decât la conclusiunĭ de o valoare inegală.

In genere putem zice că, afară de matematecĭ, în toate celelalte cercetărĭ, deducțiunea nu poate să formeze deplin convicțiunea. Ea nu poate fi decât o bună metodă didactică prin care noĭ expunem cu ușurință și de-a gata ideile noastre altora.

In resumat, experiența este nu numaĭ originea cu noștințelor noastre, dar și mijlocul cel mai sigur pentru a inmulți, a întări, și a lămuri acele cunoștințĭ. Deaceea, în regulă generală, inducțiunea este mai prețioasă decât deducțiunea.

Toată lumea știe ce deosebire este între un om care cunoaște numaĭ teoria uneĭ științĭ de la școală, și acela care are și practica eĭ. In adevĕr, eată ce se întâmplă când cineva primește ideile numai de la cursurĭ sau din cărțĭ: Fie care cuvênt auzit sau cetit face ca imaginațiunea sa să-l deștepte o ima-

www.dacoromanica.ro

gine sau o idee cunoscută. O combinațiune de cuvinte dă loc în capul seu la o combinațiune *nouă* de idei sau imagini *vechi*. Cu chipul acesta el primește idei *nouă*. Dar este de observat: întâi că întipăririle deșteptate numai de către imaginațiune sunt mult mai slabe și mai confuse decât acele care se produc în momentul când obiectele exterioare sunt în contact cu simțurile; al doile, că același cuvânt nu are absolut același înțeles pentru toată lumea; și de altă parte, nimeni nu poate să exprime prin cuvinte întocmai acea ce simte și cugetă. De-aici urmează că o idee, cu toată perfecțiunea definițiunilor, nu trece nealterată din capul profesorului sau scriitorului într'acela al auditorului sau cetitorului. Din astă causă studenții eșiți din școale cu capul plin de teorii, când vin să practice cunoștințele lor, găsesc cu surprindere că lucrurile nu sunt în realitate întocmai după cum le concepuseră ei, și că trebue oare-cum să-și refacă studiile.

Pentru aceste cousiderațiuni cred eu că, toate condițiunile fiind egale, progresul intelectual cel mai real și ideile cele mai solide se găsesc la indivizii și la popoarele care se dedau la cea mai mare sumă de experiență externă. Astfel de indivizi sunt naturaliștii experimentatori. Astfel de popoare sunt acele industriale.

Despre talent și geniu. Calitatea percepțiunilor atârnă înainte de toate de calitatea creerului. Cu cât creerul va fi mai plastic, mai simțitor, cu atât se vor grava pe dânsul întipăriri mai multe și mai a

www.dacoromanica.ro

dâncĭ. De altă parte, cu cât creerul va fi maĭ complex, adică, cu cât va fi compus din un număr maĭ mare de suborgane, de fășciĭ fibroase distincte, cu atât întipăririle ce va primi vor fi maĭ *variate*, și cu atât, prin urmare, numĕrul ideilor abstracte va crește. Deaicĭ se înțelege că gradele puteriĭ intelectuale sunt nenumĕrate, ca și gradele de perfecțiune ale creerilor. Intre aceste grade ânsĕ se deosebesc de ordinar *talentul și geniul*.

Din fie care adevĕr stabilit, tragem prin inducțiune sau deducțiune alt adevĕr. Căștigarea uneĭ cunoștinți face, decĭ, cu putință căștigarea uneĭ alteia. Deaceea în progresul civilisațiuniĭ, fie-care idee a junge la timpul seu ca să fie înțeleasă de toată lumea. Dară creeriĭ maĭ perfecțiĭ decât a oamenilor ordinarĭ pot să anticipeze maĭ mult sau maĭ puțin și să conceapă o idee înainte de a-ĭ fi venit timpul să fie înțeleasă de toțĭ.

Omul cu talent este acela care în privința inteligenței este, ca să zic așa, numaĭ cu un pas maĭ inaintat decât oameniĭ ordinarĭ. De aceea el știe inaintea acestora să descopere adevĕrurile acele care derivă nemijlocit din cele admise deja. Fiindcă derivațiunea este nemijlocită, deaceea ea poate fi probată cu o logică puternică pentru inteligențile ordinare, care făcênd astfel numaĭ un pas inainte, înțeleg și apreciază adevĕrurile descoperite. Pentru acest motiv omul de talent este admirat și sĕrbătorit de către contimpuraniĭ seĭ.

www.dacoromanica.ro

Omul de geniu este acela care în privinţa inteligenţeĭ este cu mulţĭ paşĭ înaintea contimpuranilor seĭ. El este acela care are creerul atât de simţitor, încât cu o foarte mică experienţă, despre două sau maĭ multe lucrurĭ poate să conceapă ideĭ abstracte, privitoare la acele lucrurĭ şi raporturĭ, care nu vor deveni înteligibile pentru oameniĭ ordinarĭ, decât când ştiinţele positive vor fi acumulat o maĭ mare sumă de experienţă după trecerea uneĭ sau a maĭ multor generaţiunĭ. Cu alte cuvinte, creerul omuluĭ de geniu este atât de plastic, încât, numaĭ după o mică acumulare de intipăririĭ de gradul întâiu, se abstrage şi se gravează pe dênsul trăsăturile cele maĭ fine, care nu s'ar putea grava pe un creer ordinar decât după un foarte mare numĕr de tipăririĭ şi restipăririĭ. Deacea descoperirile geniale nu sunt înţelese nicĭ apreciate decât mult timp după conceperea lor.

Dar ceea ce este interesant de a şti este că omul de geniu, obicinuit, nu descoperă adevĕrurile nouĕ prin deducţiunĭ şi inducţiunĭ logice. El le concepe prin un fel de intuiţiune, de inspiraţiune, şi tocmaĭ pe urmă el se încearcă, cu maĭ mult sau maĭ puţin succes, a găsi explicaţiunĭ logice pentru concepţiunile sale; şi aceasta maĭ mult în interesul de a converti pe alţiĭ. Concepţiunile sale vor samana cu atât maĭ mult cu inspiraţiunile propiu zise, cu cât ele vor anticipa maĭ mult asupra viitoruluĭ. Căcĭ cu atâta vor fi maĭ slabe legăturile logice dintre acele concepţiunĭ şi adevĕrurile deja admise.

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA III.

Despre facultățile determinative.

Orĭ ce mișcare în corpul nostru sau a corpuluĭ nostru, este un efect necesar al uneĭ cause impulsive. Când avem conștiință maĭ mult sau maĭ puțin despre causa impulsivă, atunci mișcarea este voluntară, și determinațiunea se chiamă voință. In cazul contrar, mișcarea este instinctivă, și determinațiunea se chiamă instinct. Ear cât în privința *fatalității* lor și a esenței lor, voința și instinctul nu se deosebesc de loc una de altul.

§ 1. Despre voință.

I. Despre mobilele determinative ale voințeĭ.

Orĭ ce sensațiune, orĭ ce activitate intelectuală, cu un cuvênt, orĭ ce sguduitură nervoasă, produce o *incordare* maĭ mult sau maĭ puțin generală în sistemul nervos; care incordare are de scop, ca să zic așa, să injecteze fluidul nervos în mușchĭ, pentru ca aceștia să executeze mișcările necesare conservațiuniĭ organismuluĭ. Această incordare, care e simțită de organul percepțiuniĭ deântêiul grad, se numește în genere *emoțiune*. Am zis, între altele, că orĭ ce sensațiune dă loc la o emoțiune. Aceasta s'ar părea inexact gândind la nenumăratele sensațiunĭ așa zise indiferente. Să se observe însĕ că orĭ ce sensațiune când întră pentruântêia oară în capul nostru produce o emoțiune vie; însĕ cu cât ea se repetaeză identic, cu atât nervii respectivĭ se tocesc,

www.dacoromanica.ro

aşa zicênd, şi devin din ce în ce mai nesimţitorĭ; fără însĕ ca să ajungă la nesimţire complectă, pe cât timp, bine înţeles, creerul este treaz. Aşa, de exemplu, dacă pentru întĕia oară în viaţa mea aş vedea acum petre, desigur că la vederea lor aş simţi multă surprindere, curiositate, admiraţie, cu un cuvênt emoţiune. Dar fiindcă de aceste am vĕzut de milioare de orĭ, deaceea cănd întâlnesc astăzĭ pe stradă o peatră, vederea eĭ îmĭ produce o impresiune aşa de mică, încât o confund cu absenţa impresiunĭ. Ansĕ atât din observaţiunea internă a sufletuluĭ nostru făcută cu atenţiune, cât şi din împrejurarea că nerviĭ devin din ce în ce mai nesimţitorĭ la contactul repetat al aceluiaş lucru, resultă că o sensaţiune poate să ajungă a produce o emoţiune *nesfîrşit de slabă*, dar nicĭ odată nu poate să fie *absolut indiferentă*.

Am zis că emoţiunea este o incordare nervoasă care are de scop să imprime o mişcare a muşchilor. In adevĕr, orĭ ce emoţiune plăcută, fiind provocată de o împrejurare care favorizează organismul, imprimă corpuluĭ nostru mişcărĭ care fac să dureze împrejurarea plăcută. Pe cănd emoţiunile neplăcute ne împing ca să facem să înceteze împrejurările vătămătoare organismuluĭ nostru şi neplăcerile care resultă din ele. Deaciĭ se vede că *percepţiunea*, *emoţiunea* şi *activitatea* nu sunt decât manifestările uneia şi aceleiaşĭ mişcărĭ nervoase, care începe de la contactul unui obiect exterior cu simţurile noastre şi se sfîrşeşte cu o activitate voluntară a noastră. Această mişcare unică, după cum vom vedea maĭ departe,

www.dacoromanica.ro

se numeşte, în terminĭ de fisiologie, *acţiune reflexă*.

Fiindcă percepţiunea, emoţiunea şi activitatea sunt manifestărĭ ale aceleiaş mişcărĭ; deaceea ele sunt totdeauna corelative. Aşa, animalile inferioare au numaĭ câteva emoţiunĭ simple şi grosolane, precum: durerea fisică, bucuria voluptoasă, frica şi poftele de somn, exerciţiu, odihnă, foame, sete şi unire sexuală. Aceste emoţiunĭ simple se manifestează la rândul lor prin câteva mişcărĭ simple şi nemijlocite. Dar cu cât ne suim maĭ mult pe scara animalelor, cu atât complicaţiunea devine maĭ mare în toate manifestările corelative de maĭ sus. Astfel încât, la ultimul grad al acesteĭ scărĭ, vedem:

1°. Că omul are toate sensaţiunile şi ideile pe care le au animalele inferioare; şi pe deasupra are încă un numĕr nemărginit de ale sale propriĭ. Este ânsĕ de observat că sensaţiunile şi ideile cele maĭ clare sunt acele maĭ bĕtrâne în viaţa regnuluĭ animal; acele, adicĕ, care au început a se forma în capul animalelor celor maĭ inferioare, şi care până în starea actuală a creerilor omeneştĭ au avut timp să fie elaborate prin ajutorul celeĭ maĭ marĭ sume de experienţă; astfel ar fi sensaţiunile de căldură, frig, durere fisică, coloare, l m ensiune, etc. în timp ce ideile cele maĭ obscure sunt acele maĭ de curînd formate. Astfel se ştie că ideile cele maĭ subtile şi maĭ nesigure sunt tocmaĭ acele care sunt fructul speculaţiunilor oamenilor învĕţaţĭ, şi care nu sunt sprijinite nicĭ macar de experienţa uneĭ întregĭ rase omeneştĭ. Dar cu cât umanitatea înaintează, cu atât

www.dacoromanica.ro

ea capătă ideĭ maĭ nouă şi maĭ subtile, care apoĭ devin din ce în ce maĭ clare, pe cât a trecut maĭ mult timp de la naşterea lor.

2°. Că la un astfel de tablou al percepţiunilor, corespunde unul întocmaĭ al emoţiunilor. Astfel emoţiunile cele maĭ puternice şi maĭ neîndoioase ale omuluĭ sunt tocmaĭ acele moştenite de la animalele inferioare, precum: frica, durerea fisică, poftele de somn, de foame, de unire sexuală, etc. Pe când emoţiunile cele care se găsesc numaĭ la oameniĭ superiorĭ sunt atât de fine, încât multe nu se pot încă deosebi lămurit unele de altele; astfel sunt, sentimentele de onoare, demnitate, amor propriu; astfel sunt ruşinea, pudoarea, timiditatea; astfel sunt, între motivele intelectuale, binele, dreptatea morală; etc.

3°. Că la cele de maĭ sus corespunde un întocmaĭ tablou de activităţĭ. Astfel, mişcările ce facem când mergem, când mâncăm, când ne batem, etc. sunt cele maĭ expresive şi cele maĭ energice din câte avem noĭ; şi aceasta din causă că le moştenim de la celelalte animale. Pe când sentimentele fine sunt exprimate în corpul, şi maĭ cu samă în figura noastră, prin contracţiunĭ musculare atât de fine şi delicate, încât cu greu se pot observa şi maĭ nu se pot distinge unele de altele. Şi cu cât un om va fi maĭ superior, cu atât el va avea o figură cu expresivitate maĭ variată, maĭ adîncă şi maĭ tainică (voiu să zic maĭ greu de a fi cetită în întregime de un observator). Cât despre faptul că orĭ ce emoţiune este exprimată prin contracţiunĭ musculare, aceasta

www.dacoromanica.ro

nu mai poate fi astăzi pusă în îndoeală, mai cu samă în urma cercetărilor lui Gratiollet, Duchenne şi Darwin *(Expresion of emotions)*.

Prin urmare toate trele feţele activităţii sufleteşti presentează resultate cu atât mai consistente şi mai solide, cu cât aceste din urmă sunt elaborate de mai mult timp; pe când subtilitatea, nesiguranţa, stinjinirea, sunt cu atât mai mari, cu cât activitatea sufletească întră pe cărări mai nebătute. Aceasta se explică uşor pentrucă este conform cu natura lucrurilor.

Să venim acum la mobilele voinţei astfel precum sunt ele în om.

Fie care emoţiune în desvoltarea sa trece prin trei faze. In întâia fază se găseşte la naşterea ei, adică atunci când ea se manifestă numai ca zguduitură nervoasă simplă, fără a fi luat încă nici o direcţiune. După aceasta vine a doua fază, în care emoţiunea ia o direcţiune, către care îşi îndreaptă toate puterile ce la început se perdeau oare cum împrăştiind raze în toate părţile. Deaceea în astă fază emoţiunea este mai întinsă, şi capătă numele de *dorinţă*. A treia fază este aceea în care dorinţa ajunsă la maximul ei de intensitate, se disolve, ca să zic aşa, în impulsiunea ce dă muşchilor. Toate aceste trei faze pot fi observate cu uşurinţă în emoţiunile cronice, şi în acele pe care mai jos le voiu numi motive intelectuale; dar în celelalte emoţiuni, fazele se urmează, obicinuit, aşa de răpide, încât nu pot fi simţite.

www.dacoromanica.ro

Emoţiunile privite ca mobile ale voinţeĭ se împărţesc în două categoriĭ: în emoţiunĭ propriu zise sau ordinare; şi emoţiunĭ rafinate sau motive intelectuale.

Emoţiunile ordinare, când sunt maĭ delicate, se numesc sentimente. Eară dacă sentimentele ajung în stare cronică, atuncĭ iau numirea de pasiunĭ. După cum emoţiunea trecătoare dă loc la o determinare trecătoare; tot aşa pasiunea dă loc la o determinare cronică care se numeşte stăruinţă sau perseverenţă. Este de observat că, cu cât omul se află pe un grad maĭ înalt de perfecţiune, cu atât emoţiunile şi determinările sale devin cronice, deşi perd mult din întensitatea lor. Astfel ambiţiunea, vanitatea, iubirea de bogăţiĭ, gustul de arte şi ştiinţĭ, răbdarea, stăruinţa, sunt propriĭ maĭ cu samă oamenilor din societăţile civilisate.

Emoţiunile rafinate, sau motivele intelectuale, sunt acele impulsiunĭ care provin din înfluenţa uncĭ experienţe maĭ mult sau maĭ puţin întinse, şi care sunt cu atât maĭ clare şi maĭ puternice, cu cât omul are maĭ multă experienţă. Astfel sunt motivele care se bazează pe maximele de purtare ale moraleĭ, ale religiuniĭ, ale înteresului bine înţeles, adică ale prudenţeĭ, ale utilităţiĭ. In toate faptele noastre care se bazează pe astfel de maxime noĭ avem în vedere procurarea uneĭ plăcerĭ durabile, fie aceasta o împacare de conştiinţă, adică o mulţămire sufletească, fie ea o plăcere trupească. De faptele bune religioase nicĭ vorbă nu maĭ remâne; căcĭ, ele au de scop mărturisit capatarea de plăcerĭ vecinice. Acesta este

www.dacoromanica.ro

motivul pentru care toate impulsiunile de mai sus le-am numit emoțiuni rafinate; căci deși prin mijloace mai ghibace și mai sigure, totuși ele tind să ajungă la acelaș scop ca și emoțiunile ordinare, adică la desvoltarea și conservarea organismului.

Motivele intelectuale sunt, după cum se vede, emoțiuni care au în serviciul lor o mare sumă de activitate intelectuală. In realitate ori ce mobil a voinței este întovărășit de oare care activitate intelectuală. Ânsă această activitate va avea o parte cu atât mai însemnată, cu cât mobilele ce o stăpânesc vor fi proprii unei ființi mai înaintate pe scara propășirii organice; căci după cum am văzut, *percepțiunea emoțiunilor* și *determinarea* sunt corelative. De aceea deosebirea dintre emoțiunile ordinare și motivele intelectuale nu este de cât o deosebire de gradațiune.

Motivele rafinate, întocmai ca și cele ordinare, și pentru aceleși motive, vor fi cu atât mai persistente și vor da loc la o stăruință cu atât mai mare, cu cât omul va fi mai civilisat. Printre popoare asemenea acela are prioritatea care persevereză mai mult în ajungerea scopurilor odată concepute. Astfel este poporul englez. Se înțelege că nu trebue a se confunda perseveranța în *lucrare* spre a merge tot înainte până la ajungerea scopului, cu perseveranța în *nelucrare* și în *conservarea* bunurilor *căștigate*, care au servit odată de scop. Prin urmare nu trebue a se confunda stăruința progresivă a rasei anglosaxone, cu stăruința staționară a rasei chineze.

www.dacoromanica.ro

II. Nu există libertatea voinței. [1])

S'a zis că voința trebue să fie liberă de vreme ce toată lumea crede așa. Mai întâi nu este adevărat că toată lumea crede în liberul arbitru; și al doile, chiar când majoritatea oamenilor a avut în decurgerea timpurilor de multe ori conștiință despre existența unor lucruri, care s'au dovedit pe urmă de către științile positive că nu există. Mai mult de cât atâta. Nu este om pe lume care să nu bazeze pe fatalitate, atât aprecierile sale asupra voinței oamenilor, cât și acțiunile sale. Și dacă sunt pe lume oameni cărora li se pare a crede în liberul arbitru, aceia nu fac decât să se pună în contradicțiune cu ei înșiși.

«Toți, câți suntem, zice d. Herzen, când e vorba «să ne apreciem o faptă oare-care, cel âutâiu lucru «ce facem este să întrebăm: care motive au pu- «tut să determine pe cutare să făptuească așa și «nu altfel? Pe urmă noi aprobăm sau condemnăm «fapta, după cum ea este sau nu conformă cu pur- «tarea pe care sentimentul nostru moral ne-ar fi dic- «tat-o, sub influența acelorași motive.

«Nu este nici un partizan al liberului arbitru, care «fiind pus în necesitate să aprecieze fapta unei per- «soane pe care credea că o cunoaște bine, să nu fi «zis: «Imi pare imposibil ca un om, care a primit

[1]) Pentru tratarea pe larg a acestei chestiuni vezi *A. Herzen, Fisiologia de la Volontà* unde se găsesc un mare număr de fapte și de cugetări de cea mai mare însemnătate.

www.dacoromanica.ro

«o astfel de educaţie, care are un astfel de caracter, «un astfel de temperament, o astfel de inteligenţă, «etc., să facă o faptă ca asta. A trebuit să fie el de- «terminat la asta de un motiv oare care puternic; «căcĭ, la din contra, nu mi-aş putea explica faptul. «Desigur că nicĭ odată n'a trecut prin mintea unuĭ «om, care raţionează astfel, să zică, dând din umere; «dacă el a comis o faptă aşa de neaşteptată, *aceasta «trebue să se atribuească liberuluĭ seu arbitru*». Desi- «gur el ar găsi, şi cu multă dreptate, că o explica- «ţiune ca aceasta ar fi ridiculă; ba ce e maĭ mult, «individul chiar, care ar fi obiectul explicaţiuniĭ, s'ar «ofensa, chiar când *ar crede că crede* în libertatea sa «personală, şi ar respunde: «Ce! Credeţĭ oare că «am făptuit fără nicĭ un motiv? Mĕ luaţĭ poate drept «un nebun?»

«In genere, când e vorba să apreciem o faptă oare «care, nu ne simţim mulţămiţĭ până când nu ajun- «gem să descoperim motivele, pe care noĭ le credem «*destul de puternice spre a o fi determinat*; ceea ce «însemnează că nu suntem mulţămiţĭ încât timp re- «mâne o lipsă în şiragul determinaţiunilor, conse- «quenţilor prin antecedentele lor, şi cu toate aceste ar «fi aşa de uşor de a umplea această lipsă cu ajuto- «rul liberuluĭ arbitru! Pentru ce n'o umplem? Pen- »trucă în fundul cel maĭ adînc al conştiinţiĭ noastre, «simţim repulsiune neinvincibilă de a considera li- «berul arbitru ca ceva real, ca altă ceva decât un «subterfugiu destinat să marchese ignoranţa noastră

www.dacoromanica.ro

«eventuală privitoare la o verigă oare-care din lan-«ţul causalităţiĭ!»

Dar apoĭ oare nu presupunem noĭ toţĭ înlănţuirea voinţeĭ când judecăm pe criminalĭ, când le acordăm circumstanţe uşurătoare orĭ impovărătoare, după causele care au putut să-ĭ determineze? Dar legile penale, care nu fac decât să creeze motive de voinţă, ar maĭ avea ele oare vre o utilitate sau vre un înţeles când ar fi adevărat că omul poate să infrângă legea fără motiv? Dar educaţiunea ar maĭ fi ea oare cu putinţă când ar exista liberul arbitru? Pentru ce un om bine crescut nu este capabil să facă cutare sau cutare faptă necuviincioasă sau ruşinoasă? Tocmaĭ pentrucă voinţa luĭ este înlănţuită de motive nobile, care prin o lungă deprindere s'au fixat în sistemul luĭ nervos astfel, încât au ajuns să fie maĭ puternice decât orĭ ce alte motive. Căcĭ, se ştie că orĭ ce exerciţiu îndelungat al uneĭ aptitudinĭ nervoase formează *deprinderea*, care nu este decât un fel de instinct ce lucrează câte odată fără ca noĭ să avem conştiinţă de lucrarea eĭ. Dacă nu ar fi aşa, atuncĭ n'ar maĭ fi pe lume nicĭ siguranţă, nicĭ încredere, nicĭ moralitate, nicĭ civilisaţiune.

Dar lăsând la o parte mărturisirea explicită sau implicită a oamenilor despre credinţa lor în înlănţuirea voinţeĭ; această înlănţuire se poate dovedi prin statistica faptelor sociale, şi apoĭ chiar prin argumente curat raţionale. Şi în adevĕr, după cum observă Priestley (*The Doctrine of Philosophical Necessity*), «a zice că voinţa se termină prin sine însăşĭ,

www.dacoromanica.ro

«însemnează a nu spune nicĭ o idee ; ba âncă însem-«nează a spune o absurditate, că adică, o determi-«naţiune, care este un efect, are loc fără causă ; căcĭ «scoţind afară din chestiune motivele, nu maĭ remâ-«ne în adevĕr nimica care să producă determi-naţiunea.»

E curios şi totodată milos lucru de a auzi pe uniĭ apărătorĭ aĭ liberuluĭ arbitru spunênd că, omul bine crescut, cu adevĕrat învĕţat şi cu adevĕrat liber, nu se maĭ conduce decât de *datoria* sa astfel precum i-o *dictează raţiunea.* Dar dacă omul cult nu-şĭ păzeşte datoriile, voiu întreba de ce se conduce el? Desigur că de motivele de care se conduc şi ceilalţĭ muritorĭ. Vra să zică; în casul ântĕiu, voinţa este înlănţuită de motive maĭ nobile, *dictate de raţiune* ; şi în casul al doile, de motive maĭ grosolane ; dar liberă nu o găsim.

Nu maĭ remâne îndoială, decĭ, că determinarea este un efect necesar al motivelor. Ânsĕ şi aceste sunt la rândul lor un efect necesar al organisaţiuniĭ corporale a omuluĭ, şi a influenţelor obiectelor exterioare. Se ştie apoĭ că atât organisaţiunea corpuluĭ cât şi celelalte lucruriĭ din lumea exterioară sunt supuse la legĭ fatale. Prin urmare fie care determinare este o simplă verigă dintr'un lânţ nesfîrşit de cause şi efecte ce se întinde în lumea materială. Prin urmare voinţa este fatală.

Despre ilusiunea liberuluĭ arbitru. Nu maĭ este nicĭ o îndoeală că aceĭ care cred în liberul arbitru sunt victimele uneĭ ilusiunĭ de care nu se pot desface. De

www.dacoromanica.ro

altmintrele, toate ilusiunile sunt luate drept realităţi până la un ţimp. Dar ceea ce e curios, deşi foarte explicabil, este că liber-arbitriştiĭ nu stăruesc cu îndărătnicie în credinţa lor decât când e vorba de fapte maĭ mult sau maĭ puţin indiferente.

« Când un barbat, zice d. Herzen, găseşte lângă « femeea sa pe un amant şi 'l ucide, atunci nimine « nu maĭ contestă că acest barbat a lucrat sub stă- « pânirea uneĭ patimĭ predomnitoare care a exclus « orĭ ce deliberaţiune. Dacă un om se sinucide pen- « tru amor sau desperare, nimene nu pretinde că a- « cest om se bucura de liberul seu arbitru. Winkel- « ried, apucând cu mâna şi îndreptând contra piep- « tuluĭ seu sulițele vrăjmaşilor, era, nimene nu con- « testă, stăpânit de un patriotism atât de arzător, « încât el jertfea viaţa sa pentru compatrioţiĭ seĭ, « orĭ ce altă consideraţiune perind în faţa patriotis- « muluĭ... Dar îndată ce este vorba de fapte maĭ « puţin importante, atunci par 'că se simte o repul- « siune de a admite ideea determinăriĭ necesare, re- « sultând din conflictul motivelor. Presupunem că « discutăm asupra liberuluĭ arbitru; adversarul meu, « dorind să mĕ infunde cu un argument fără replică, « îmĭ ţice: degeaba maĭ facĭ sofisme, căcĭ e sigur că « eu sunt liber în momentul acesta să închid sau să « deschid mâna, să stau loculuĭ sau să merg, să mĕ « arunc de pe fereastră sau să stau în discuţiune « cu d-ta.

« Nu este adevĕrat.

— Cum, zicĭ că nu este adevĕrat?

www.dacoromanica.ro

« Da. Dă-mĭ o dovadă despre libertatea d-tale.

— Ce dovadă vreĭ ?

« Executarea imediat a uneia din faptele care zicĭ că stau în puterea d-tale.

— Bucuros. Ce trebue să fac ?

» Să te aruncĭ de pe fereastă.

— Ah ! nu ! asta nu !

» Și pentru ce nu ?

— Da crezĭ d-ta, adică, că dorința de a te repune «în această discuție ar fi un motiv în de-ajuns pen- «tru ca un om, cu femee și copiĭ, sau chiar și fără «asta, să se arunce de pe fereastă jos cu riscul de «a-șĭ rupe capul ?

« Nu amicul meu, asta nu-mĭ pare un *motiv dea- «juns* ; și tocmaĭ pentrucă acest motiv nu este în dea- »juns, chiar după ideea d-tale, deaceea nu te aruncĭ »de pe fereastă. Recunoaște decĭ că a te arunca «de pe fereastă nu stă în puterea d-tale ; dar atêrnă «de motive care se presentează inteligențeĭ d-tale. «Nu eștĭ prin urmare liber de a face această faptă, «sau maĭ bine de a *o voi* ; căcĭ dacă odată aĭ voi-o, «atunci *împlinirea* eĭ ar atêrna de împrejurărĭ exte- «rioare, de exemplu, de existența sau neexistența «uneĭ grile, de consimțirea sau opositiunea mea, de «atâte altele. In scurt, nu este aicĭ liber arbitru. Ce «respunzĭ la asta ?

— Respund, că am ales reu exemplul, că nu tre «bue a considera fapte de astfel de importanță.

«Foarte bine. D-ta revindecĭ dară liberul arbitru «numaĭ pentru lucrurĭ fără importanță. Apoĭ o facul-

www.dacoromanica.ro

«tale care se stinge în orĭ ce faptă importantă şi «care se aplică numaĭ la bagateluriĭ, maĭ merită oare «a fi aparată cu atâta zel? Şi apoĭ eştĭ d-ta sigur «că, macar în casuriĭ de bagatele, veĭ putea să lucrezĭ «sau nu, fără motive?

— Asta e aşa de evident, că nicĭ se maĭ discută. «Pot în acest moment, fără nicĭ un motiv, să merg «la dreapta sau la stînga.

«Şi în care parte vreĭ să mergĭ acum?

— La dreapta.

«Eĭ bine, mĕ prind că dacă d-ta *vreĭ* cu adevĕrat «să mergĭ la dreapta, atunciĭ nu *poţĭ* să mergĭ la stînga.

— Vorbă să fie! eaca merg la stînga.

«Tocmaĭ asta prevedeam şi eu; vezĭ prin urmare «că nu atĕrnă de la d-ta ca să mergĭ la dreapta, şi «că vorbele au fost deajuns ca să te facă să mergĭ «la stînga. De astă dată se vede că motivul era «suficient.

— Protestez, strigă adversarul meu cam ofensat; «asta nu însemnează a raţiona, asta însemnează a «glumi sau a-şĭ bate joc de oamenĭ.

«Incetişor, încetişor, nu te înfuria, căcĭ prin asta «îmĭ veĭ da o nouă dovadă. Deja faptul de a fi înal- «ţat puţin glasul, de a fi gesticulat cu maĭ multă «vivacitate, este din partea d tale fără îndoeală o «reacţiune curată, provocată de o glumă. Acum, dacă «vreĭ să mĕ asculţĭ, îţĭ voiu spune cum îmĭ esplic «neînţelegerea care îţĭ dă ilusiunea libertăţiĭ. Din «neîncetata lucrare a creeruluĭ nostru resultă un pu- «hoiu neîntrerupt de imaginĭ şi de tendinţe active»

www.dacoromanica.ro

«ca să zic așa, care toate ar putea să se realizeze, «să se transformeze în acțiuni, sau să nu se reali- «zeze și să fie înlocuite de altele. La tot momentul «simțim direcțiunea ce ia tendența motrice, dar nu «simțim care va fi direcțiunea definitivă. Probabilita- «tea în favoarea cutăreĭ sau cutăreĭ purtări a noas- «tre poate să fie evidentă; dar cu toate aceste, pe «cât toate posibilitățile n'au fost eliminate, adică «pe cât timp condițiunile producătoare de acțiune «nu sunt încă realizate, noi credem că alegerea «este liberă. Dară cercul posibilităților se restrînge «cu cât tendința de-a făptui într'un chip determinat, «elaborându-se în reprezentațiunile creeruluĭ, depri- «mează, și, ca să zic așa, șterge pe toate celelalte. «Atunci simțim că toate reflexiunile noastre iau di- «recțiune maĭ decisă, și zicem: «Incep a voi să lu- «crez în chipul ccla maĭ degrabă decât în celalalt.» «Insfîrșit, causele determinate se complectează, și «ceea ce era la început o posibilitate, pe urmă o pro- «babilitate, devine o realitate. In aceste diverse stadiĭ, «simțim cum actul se formează, și simțind ceea ce «se petrece în noĭ, zicem: «voesc», și atunci mișcarea «se întâmplă. Tot astfel o cumpănă, încarcată în amân- «două talgerele sale cu greutățĭ egale, poate să se «plece, sau de-o parte sau de alta; ea e *liberă* să se «plece la dreapta sau la stînga, dar nu o face pen- «trucă amândouă greutățile se echilibrează. Dar să «se adaoge de-o parte greutatea cea maĭ mică, un «atom de pulbere, asta va fi deajuns ca să hotărească

www.dacoromanica.ro

«mişcarea. Pe cât timp această adăogire lipseşte, «cumpăna remâne liberă să execute cutare sau cu«tare mişcare; îndată ce adăogirea s'a făcut, ea perde «libertatea şi devine sclavă împrejurărilor. Această «libertate consistă deci în posibilitatea cutăruĭ sau cu«tăruĭ eveniment; şi dacă cumpăna ar avea cunoş«tinţă de sine, ea s'ar crede liberă, ca şi noĭ; dacă «ea n'ar vedea că un atom de pulbere o face să «cadă într'o parte, ea ar crede că are un liber arbitru.»

D. H. Spencer prin vestita sa carte: *Principles of Psychology*, explică ilusiunea liberuluĭ arbitru tot ca d. Herzen.

Pe lângă causa arĕtată de aceştĭ doĭ marĭ cugetătorĭ, s'ar maĭ putea încă adăogi două cause, care vor complecta explicaţiunea. În consecuenţă voiu zice că, ilusiunea liberuluĭ arbitru ia naştere:

1° *Din concursul şi complicaţiunea unuĭ mare număr de motive*, care face că resultatul lupteĭ dintre aceste devine incalculabil şi neprevĕzut. Aceasta după opiniunea d-lor Herzen şi H. Spencer.

2°. *Din împrejurarea că organul conştiinţeĭ nu poate să perceapă în acelaş moment, şi cu cel maĭ mare grad de lămurire, decât un singur lucru.* Am arĕtat maĭ sus că această împrejurare este poate cea maĭ importantă lege a spirituluĭ nostru; că din ea decurge necesitatea facultăţilor numite, generalisaţiunea, percepţiunea raporturilor, asociaţiunea şi succesiunea ideilor. Acum vom vedea că tot din ea decurge şi ilusiunea liberuluĭ arbitru. Şi eată cum: Se ştie că orĭ ce întipărire de întĕiul grad este o urmă a uneĭ

www.dacoromanica.ro

impresiuni venite din lumea exterioară, și care impresiune este destinată numai decât să treacă prin sistemul nostru nervos, și să easă din el afară sub formă de impulsiune dată mușchilor. Se știe apoi că întipăririle de întâiul grad, fiind multe și diverse, dau loc la combinațiunea din care ese jocul facultăților intelectuale, și la contrabalanțarea din care ese determinarea vieței. Organul conștiinței având a percepe ceea ce se petrece pe organul percepțiunii de întâiul grad, simțește, între altele, și întipăririle emoțiunilor, prin urmare a motivelor. Și fiindcă fie care emoțiune trece, după cum știm, prin mai multe grade de desvoltare, până ce ajunge să determine acțiunea, care grad se oglindește în atâte întipăriri de întâiul grad; deaceea, conștiința asistă la toată desfășurarea unui mobil; deaceea însfîrșit avem conștiință, mai mult sau mai puțin, atât de motive, cât și de efectele lor. Dar fiindcă pe de-o parte, în capul nostru se găsesc în luptă mai multe motive deodată, și fiindcă pe de altă parte, organul conștiinței nu poate percepe deodată și separat mai multe lucruri; deacolo urmează că, noi nu putem simți motivele lămurit decât pe rând. Să presupun că, aflându-mă în curentul succesiunii ideilor, privesc în conștiința mea motivul *b*. In acest moment, deși eu în trevăd poate motivele *a* și *c* care precedează și succedează pe *b*, totuși acest din urmă motiv este cel mai clar, cel care ocupă mai mult atențiunea mea. Apoi când sunt ocupat a simți existența, desfășurarea și *direcțiunea*, pot a zice, numai a motivului *b*,

www.dacoromanica.ro

de sigur că eu nicĭ nu pot vedea în acel moment altă determinare posibilă decât acea causată de *b*. In consecuenţă cred că am să lucrez după cum mĕ sfătueşte acest motĭv. Dar ideile urmându-se, eu lunec de la motivul *b* la *c*. De astă dată *c* este acel care umple mintea şi atenţiunea mea, pe când abia zăresc poate pe *b* şi *d*. Deaceea acum nu vĕd şi nu cred în altă determinare posibilă decât în acea causată de *c*. Şi aşa maĭ departe cu toate motivele câte le trec în revistă in timpul deliberaţiunĭ mele. Ce face un om care este frământat de gânduri şi nu ştie cum să se hotărească? El gândeşte posomorît, şi deodată venindu-ĭ o idee, se loveşte cu mâna pe frunte zicându-şĭ «am găsit.» Dar ideile se urmează, motivul găsit se perde şi el, în întunericul celor trecute, şi venindu-ĭ o altă idee, omul nostru din nou tresare zimbind şi zicându-şĭ «am găsit.» Şi aşa maĭ departe. Pentru ce *în momentul* veniriĭ ideeĭ zice el «am găsit?» Pentrucă *în acel moment el nu crede* că poate fi *posibilă* altă determinare decât aceea pe care a găsit-o.

Din perceperea uneĭ sume succesive de astfel de *necesităţĭ* de determinare, naşte în capul unuĭ rĕu observator; ideea şi credinţa unei *posibilităţi* de alegere. Zic în capul unui rĕŭ observator, căcĭ orĭ ce bun observator va vedea că el însuşĭ nu se simte liber chiar în momentul când zice «am găsit.» Ideea acesteĭ libertăţĭ vine pe urmă după ce a trecut deliberaţiunea; şi chiar atuncĭ această idee se presentează numaĭ că ideea uneĭ simple posibilităţĭ *in abstracto*. Se înţelege că lupta de motive pe care am presupus-o maĭ

www.dacoromanica.ro

sus se întâmplă atunci când aceste sunt mai mult sau mai puțin egale în putere. Dar dacă în mintea nóstră se presintă numai un singur motiv, atunci nici există deliberațiune; sau dacă se presintă numai un motiv puternic, pe când celelalte sunt de tot slabe, atunci deliberațiunea mai că nu are durată. Aceasta este una din causele pentru care susținitorii liberului arbitru sunt, pe de-o parte foarte îndărătnici în credința lor când e vorba de acțiuni indiferente determinabile de nenumărate motive tot indiferente; și de altă parte admit dincontra încât-va înlănțuirea voinței, când e vorba de fapte groase, determinate de un sentiment sau o pasiune puternică (după cum am văzut mai sus în citațiunea din Herzen).

3°. Ilusiunea liberului arbitru odată formată este susținută și fixată în cât-va de către sentimentele de *demnitate* și de *mândrie*. Aceste sentimente, care sunt niște forme ale egoismului, ne procură dorința de a stăpâni-și a poronci. Aceasta încă nu se împacă cu ideea că suntem sclavi până și a influențelor celor mai puțin nobile. Deaceea ne place a isgoni această din urmă idee din capul nostru. Și apoi chiar ne convingem de-a binele că suntem liberi.

Câte idei false, care ne lingușesc, nu capătă oare drept de cetățenie în fundul cel mai adînc al convicțiuni noastre! Fie care individ, fie care grup, fie care națiune își atribuește de bună credință calități pe care alții i le tăgăduesc. Și această bună credință, și această convicțiune, se întărește cu atât

www.dacoromanica.ro

mai mult, cu cât se întâlnesc mai mulți cointeresați, care atunci se lasă a se convinge unul pe altul.

Definițiunea voinței. In ori ce determinare voluntară, conștiința vede întipărirea de gradul întâiu a emoțiunii motivate. Însă această emoțiune ajunsă în gradul de dorință, deșteaptă prin efectul asociațiunii ideilor și imaginile obiectelor și acțiunilor către care tinde dorința. De exemplu când mă hotăresc să beau un pahar cu apă, eu am în acel moment conștiință de sete, și totodată văd în mintea mea imaginea paharului cu apă și aceea a acțiunii băutului. In momentul în care mă hotăresc să fac visită la un prieten, văd în mintea mea acțiunea mergerii mele, casa și figura prietenului, etc. In consequență; *Voința este conștiința motivului determinător, unită cu conștiința imaginilor lucrurilor și a acțiunii către care ne împinge acel motiv.*

§. 2. *Despre Instinct.*

O lucrare instinctivă este acea despre a cărei motiv determinător și despre a cărei executare nu avem conștiință în momentul chiar al determinațiunii și al executării deși mai pe urmă putem să avem sau să nu avem conștiință despre dênsele, Așa de exemplu, când cineva răpede mâna cu amenințare înspre ochii mei, eu închid ochii, întorc capul și ridic mânile spre apărare, fără să-mi dau samă despre ceea ce am făcut decât mai târziu.

www.dacoromanica.ro

Care este adevĕrata deosebire între instinct şi voinţă?

Filosofiĭ şi Naturaliştiĭ au crezut până maĭ deunăzĭ şi uniĭ cred şi astăzĭ, că este o deosebire radicală între acestе douĕ feliurĭ de determinărĭ. Instinctul apoĭ a servit în ştiinţe ca un fel de panaceu al ignoranţei noastre privitoare la acţiunile neexplicate ale animalelor. Orĭ de câte orĭ nu se înţelegea o acţiune a animalelor se respundea că instinctul o produce; ca şi cum acest cuvênt ar fi representat o putere magică care ne scutea de orĭ ce cercetare maĭ departe. Maĭ tărziu s'a recunoscut că mişcarea instinctivă este o acţiune curat reflexă, care se împlineşte cu aceiaşĭ regularitate şi fatalitate cu care o maşină se mişcă când întoarcem un anume şurub. De exemplu, pruncul începe a suge fără să ştie, îndată ce nerviĭ buzelor sale sunt gădiliţĭ de ţiţă sau de orĭ ce alt obiect ce se întroduce în gura luĭ. Ânsĕ am vĕzut că şi acţiunea voluntară este fatală. Prin urmare între acţiunile instinctive şi acele voluntare nu este altă deosebire decât aceea care provine din conştiinţa determinaţiunii. Dar nicĭ în privinţa conştiinţeĭ nu este o deosebire radicală între instinct şi voinţă. Şi în adevĕr, dacă considerăm toate mişcările câte se întâmplă în corpurile organizate, vedem că ele formează o gradaţiune nesimţită, începênd de la cea maĭ necunoscută şi mergênd până la cea cunoscută de către conştiinţă. Aşa, funcţiunile cele maĭ elementare ale vieţiĭ organice, precum endosmosa şi exosmosa, sunt şi cele maĭ ig-

www.dacoromanica.ro

norate de noĭ; și nu putem să le cunoaștem decât pe o cale obiectivă foarte îndepărtată, și după foarte multă experiență. Mișcările maĭ complicate, precum respirațiunea, bataea inimeĭ, ajung la cunoștința noastră maĭ ușor, deși tot pe cale obiectivă îndirectă, și după oare care experiență; dar sunt și ele neatêrnate cu totul de voința noastră. După aceste vin mișcările instinctive propriu zise, despre care căpătăm cunoștință imediată, dar numaĭ după executarea lor și tot pe cale obiectivă; astfel sunt, clipirea din ochĭ când vedem fără de veste o rază de lumină tare, tresărirea la auzirea unuĭ mare vuet neașteptat, etc; deja aceste mișcărĭ se pot influența încâtva de către voință. Urmează apoĭ mișcările semi-instinctive care sunt maĭ mult sau maĭ puțin întrevĕzute subiectiv de către cunoștință, și care pot fi modificate de către voință în momentul execuțiuniĭ lor; astfel sunt, mișcarea ce face o mamă când vede pe copilul seu în primejdie și se răpede să-l scape; îmbrățoșarea a doĭ amanțĭ care fără de veste se întâlnesc după o lungă despărțire; plânsul, rîsul etc. După aceste vin mișcările curat voluntare despre care căpătăm cunoștință pe cale directă subiectivă chiar *înainte de executarea lor*. In sfîrșit, în capul gradațiuniĭ stau acele mișcărĭ voluntare care sunt determinate după o foarte lungă deliberare a motivelor intelectuale, despre care avem cea maĭ clară conștiință cu timpul cel maĭ lung înainte de executare, și care pentru aceasta caracterisează pe oame-

www.dacoromanica.ro

niĭ ceĭ maĭ superiorĭ şi maĭ emancipaţĭ de patimele ordinare.

Prin urmare cu cât suim scara vieţiĭ organice, cu atât vedem că conştiinţa îşĭ lărgeşte orizontul. De aicĭ urmează că *între instinct şi voinţă nu este de cât o deosebire de grad.* Acest adevĕr este coroborat şi de observaţiunile următoare :

Omul nu poate îmbrăţişa cu atenţiunea luĭ toate acţiunile câte e capabil să facă. Deaceea în interesul lărgiriĭ orizontuluĭ conştiinţeĭ luĭ, e de neapărată trebuinţă ca lucrarea voluntară de astăzĭ s'o prefacă în lucrare instinctivă numită *deprindere*, pentru ca mâne, suindu-se pe această nouă treaptă, să poată vedè maĭ departe cu ochiĭ conştiinţeĭ; adicĕ, să poată întrebuinţa atenţiunea sa la ălte acţiunĭ maĭ superioare şi maĭ complicate. Aşa vedem că vorbirea, cetirea, învĕţarea uneĭ limbĭ strĕine, mănuirea unuĭ instrument de musică, etc, care la început ocupă toată mintea celuĭ care învaţă, aceste toate se execută la urmă maşinal sub influenţa altor acţiunĭ maĭ superioare care ocupă atuncĭ atenţiunea, precum ar fi, combinarea ideilor, expresiunea unuĭ sentiment prin note musicale, etc. Decĭ deprinderea este un instinct care odinioară era o voinţă. Este un instinct câştigat, ce-ĭ dreptul, dar care nu se deosebeşte prin altă ceva de instinctul înăscut.

In copilărie concepem o idee şi o aplicăm în practică în deplină conştiinţă, credem noĭ atuncĭ. Insĕ cu cât înaintăm în vrĕstă, cu cât câştigăm maĭ multă experienţă în privirea aceleĭ ideĭ şi a aplicăriĭ

www.dacoromanica.ro

eĭ, cu atâta vedem maĭ lămurit într'ênsa, cu atât, prin urmare, avem maĭ multă conștiință de ea. A-jungênd la bătrânețe și aducêndu-ne aminte de vechile noastre cugetărĭ, pe care punêndu-le în comparațiune cu cele actuale, găsim că deosebirea este așa de mare în privința conștiinței, încât zicem: «dacă în copilăria mea, în cutare cas, am aplicat bine cutare maximă de purtare, de sigur că am făcut-o prin un fel de instinct.» Tot astfel zicem că, cutare popor în stare primitivă a făcut cutare resboiu sau cutare tractat orĭ alianță prin instinct de conservațiune.

Sociabilitatea este un instinct propriu zis, și înăscut la multe speciĭ de animale. Tot acest instinct a silit pe oamenĭ ca în cea maĭ primitivă stare sălbatică să trăeaseă în grupurĭ. Dar instinctul sociabilității, adică legăturile sociale, se specialisează și se complică cu cât umanitatea face progres. Ajunge un timp când oameniĭ sunt constituițĭ în state primitive, precum erau, de exemplu, vechile monarhiĭ ale Asirieĭ, Persieĭ, etc. In această stare există oare care conștiință despre sociabilitatea omuluĭ; căcĭ cârmuitoriĭ statelor fac acum *legĭ deliberate*, adică voluntare, prin care dovedesc credința lor că, *societatea ar putè fi organizată încâtva și altfel* decât cum este. Maĭ târziu când vine timpul automaților din state, numĕrul, fără să dispară, se micșurează: când, adică un numĕr maĭ mare de oamenĭ, căpătând o conștiință ceva maĭ clară de societate, ia parte la conducerea statelor: aceasta este epoca oligarchiilor

www.dacoromanica.ro

și a monarchiilor mai luminate, bazate pe dreptul divin. Vine însă timpul când toți indivizii dintr'o țară au conștiință de societatea și sociabilitatea lor: fie-care crede că el face parte din societate numai fiindcă voește, că societatea nu există decât numai fiindcă toți membrii ei s'au învoit tacit să se supună la oare care obligațiuni pentru a câștiga prin aceasta foloase mai mari, că toți ocârmuitorii cu drept divin sau cu dreptul celui mai tare sunt niște uzurpători, că cetățenii prin voința lor pot să facă și să disfacă, să dreagă și să strice după cum vor avè gust și plăcere. Aceasta este epoca monarchiilor constituționale democratice și a republicelor democratice din timpurile noastre; epoca științelor sociale și de stat bazate pe liberul arbitru și pe ghibăcia cârmuitorilor. După aceasta va veni, credem, un timp când membrii societăților omenești vor avè conștiință nu numai de toate șuruburile și mișcările mașinei omenești numită societate (fie ca stat, comună, provință sau ori ce altă asociațiune privată; ci și de absența libertății voinței; aceasta va fi epoca științelor sociale și de stat bazate pe legile fatale ale Naturei. Ei bine, când astăzi vedem că cetățenii dintr'o țară civilisată iau parte direct sau indirect la organizarea și conducerea statului, sfătuindu-se, disputându-se, chibzuind și hotărînd, cea de'ntâi idee ce ne vine este că, atât crearea cât și organizarea și cârmuirea statelor este o lucrare *voluntară* și o artă. Dar această artă în zilele noastre se bazează câte-odată pe descoperiri științifice, și în

www.dacoromanica.ro

genere pe regule născocite de cea mai rafinată prudență capatată prin o experiență așa de lungă ca a noastră. Cu toate aceste vedem că aceste regule în esența lor sunt aplicate și de popoare semi-salbatice, care de sigur nu sunt în posiție să filosofeze ca noi asupra științelor de stat. Pentru a explica acest fapt zicem îndată că acele popoare lucrează astfel prin instinct. Dar și oamenii selbatici se sfătuesc asupra intereselor lor comune și au oare care conștiință de ceea ce fac. De sigur că și ei, la rândul lor, se miră de regularitatea și uniformitatea cu care sunt organizate și conduse societățile de furnici, de albine, de castori, fără ca membrii acestor societăți să aibă experiența și ușurința de consfătuire a oamenilor.

Ceea ce s'a zis despre sociabilitate, se aplică la toate dispozițiile, lucrările și ideile omului. De aici se vede că lucrarea precedează concepera ideei care se realizează în acea lucrare. Intr'un alt ordin de idei s'ar zice: arta precedează știința. Prin urmare instinctul este o voință mai întunecată; pe când voința este un instinct mai luminat.

Dacă considerăm toate mișcările din lumea aceasta, am putè face o gradațiune nesimțită, începênd de la mișcările corpurilor brute produse de forțele mecanice și fisice, continuând cu mișcările chimice, apoi cu cele fisiologice din plante, pe urmă cu cele din animale, ajungênd însfîrșit la actele instinctive și apoi la cele voluntare ale omului. Cu cât ne suim pe această scară gradată, cu atâta materia se cu-

www.dacoromanica.ro

noaște mai bine pe sine. Această gradațiune se desvoltează și în decursul timpurilor. Așa, în istoria pământului nostru vedem la început numai mișcările materiei neorganice. Mai târziu apare viața organică care începe de la formele cele mai simple și ajunge gradat până la starea actuală a omului. Dar e probabil că progresul nu se va opri aici. Omul, sau specia de animale la care va da el naștere, va continua în viitor a deveni din ce în ce mai conștiut, și pe o cale din ce în ce mai directă, atât de lucrările trupului seu, cât și de acele ale naturei ce-l încunjură.

Nota. Pe când se credea că animalele sunt absolut staționare, fiindcă ar fi conduse de o facultate staționară numită instinct, se aducea ca exemplu faptul că, albinele tot astfel ar fi lucrând acum faguri ca și cu două mii de ani în urmă; pe când oamenii ar fi așa de liberi și de progresiști încât lucrările lor s'ar fi deosebind. Acum, când știința a dovedit că și animalele schimbă lucrările lor după loc, timp și împrejurări, voiu face o singură observațiune în privința aceasta: dacă o ființă inteligentă și neprevenită ar observa societățile omenești numai în decurgerea unui timp relativ scurt, oare n'ar găsi ca că noi sămănăm cu albinele în privirea statorniciei și a uniformității? De exemplu, a fost o epocă preistorică în care toți oamenii aveau același fel de arme de silice. In timpurile istorice, în timp de mai multe mii de ani, toți oamenii s'au servit de arcuri și suliți. Toate popoarele selbatice sau barbare dintr'aceeași climă au întocmai același fel de bordee. Și această architectură durează multe mii de ani, înainte de a se preface în architectura modernă, care earăși încât-va este aceeași pretutindene. Bordeele selbaticilor și a barbarilor totdeauna au forma de

www.dacoromanica.ro

vizuniĭ, și casele noastre totdeauna rectangulare, în ce se deosebesc ele oare de celulele din faguriĭ albinelor? De sigur că se deosebesc numaĭ prin aceea că sunt locuințele unor albine maĭ perfecționate în care specialisarea organelor și a funcțiunilor este maĭ mare din care causă și lucrările acestora trebue să se diversifice maĭ tare și în maĭ scurt timp. Dar deosebire esențială între lucrările acestor două specii de animale nu există.

—

SECȚIUNEA IV.

Câteva date științifice care confirmă teoria fatalismuluĭ.

Centrurile nervoase ale funcțiuniĭ de relațiune sunt creerul și măduva spinăriĭ. Din aceste centruriĭ pleacă un mare numĕr de nervĭ care se ramifică și se respândesc în toate organele trupuluĭ. Ânsă fie care nerv este compus din două feluriĭ de fibre nervoase: unele numite *fibre sensitive* care sunt destinate să transmită la centrurile nervoase impresiunile produse la periferia trupuluĭ de cătră obiectele exterioare; altele numite *fibre motrice* care sunt însărcinate să transmită mușchilor impulsiunile motrici ce pleacă de la centruriĭ. S'ar pute zice că nervul este compus din două liniĭ telegrafice, din care una aduce noutățile din afară, și alta duce înapoĭ respunsul, adică ordinul de mișcare a mușchilor; eară stațiunea unde se primesc noutățile și redactează respunsurile este centrul nervos. Deosebirea între aceste două feluriĭ de fibre se face cu ușurință la nerviĭ care pleacă din măduva spinăriĭ. Căcĭ fie care dintre acești nervĭ are două rădăcinĭ, adică două

www.dacoromanica.ro

fășiĭ ce es separat de măduva spinăriĭ, care apoĭ se întrunesc spre a forma un singur cordon. Rădăcina anterioară este compusă din fibre motrici; eară cea posterioară din fibre sensitive. Așa încât, dacă tăem pe cea de'ntĕĭ, organul în care merge nervul astfel ciuntit, simțește contactul obiectelor exterioare, dar nu poate să execute nicĭ o mișcare; eară dacă tăem rădăcina posterioară, și lăsăm pe cea anterioară, atuncĭ organul în care merge nervul poate să execute orĭ ce mișcare, dar nu simțește nimica, chiar când ar fi ars cu foc. — Așa dar, prin acelaș nerv trec două curente în sens contrar: impresiunea de din afară merge spre centru, și de acolo, după ce s'a transformat în impulsiune motrice, se întoarce earășĭ înapoĭ. Se înțelege că pentru a fi cu putință prefacerea curentuluĭ sensațiunĭ în curent motoriu trebue ca fibrele sensitive să se unească în centrurile nervoase cu fibrele motrice; astfel încât aceste să fie oare cum continuarea celor de'ntĕĭ. Eată cum se face unirea lor în măduva spinăriĭ:

Fibrele care constituesc rădăcina sensitivă a nervuluĭ încep a se împrăștia îndată ce întră în măduva spinăriĭ. Și anume, unele se îndreaptă în sus și continuă drumul până la creer; eară altele se acufundă în substanța care constitue centrul măduveĭ. Această substanță este compusă din un numĕr nesfîrșit de celule maĭ mult sau maĭ puțin neregulate și prelungite. Odată ce fibrele rădăciniĭ sensitive ajung în mijlocul acesteĭ mase cenușie, ele încetează din ce în ce a fi fibre; adicĕ, ele se sfîr-

www.dacoromanica.ro

şesc cu o continuare de celule din ce în ce mai puţin lungi, până ajunge la o gramadă de celule mai mult sau mai puţin ovulare. Dar tot din gramada acelor celule scurte, începe a se destinge în partea opusă şiruri de celule din ce în ce mai lungi, care de la un punct devin fibre nervoase motrici, care es din măduva spinării, împreună cu câteva fibre venind de la creer, spre a constitui cealaltă rădăcină a nervului, cu alte cuvinte amundouĕ felurile de fibre nervoase se întâlnesc şi sunt puse în comunicare prin mijlocirea unui numĕr de celule din masa cenuşie a mĕduvei spinării. Acest numĕr de celule care se interpune între nervii sensitivi şi între nervii motori, are un rol şi o funcţiune analoagă cu aceea a unei bobine de inducţiune care se găseşte în mijlocul unei sirme ce se întrerupe, şi prin care trece un curent electro-galvanic. Acest numĕr de celule este acela care preface curentul sensaţiunii în curent motoriu.

Fenomenul transformării impresiunii venite de afară în impulsiune motrice se numeşte *acţiune reflexă*. Această acţiune reflexă constitue în esenţe toată funcţiunea de relaţiune a fiinţelor organice.

Pentru a înţelege bine funcţiunea de relaţiune, să începem prin a o studia în formele ei cele mai simple. Eată pentru acest scop o experienţă citată de d. Herzen (Fisilogia dela volunta,) în care acţiunea reflexă se face numai prin mijlocirea mĕduvei spinării, şi fără amestecul creerilor:

«O broască sănătoasă este spânzurată de extre-

www.dacoromanica.ro

«mitățile sale de dinainte. Să punem degetele uneia «din extremitățile de dinapoĭ în contact cu o leacă «de acid. Animalul retrage cu putere piciorul, îl «freacă de celalalt că să-l șteargă, resistă din toate «puterile, și arată intențiunea hotărită de a scapa «și de acid și de experimentațiune. Silindu-se ca să «ajungă acest scop, el închide ochiĭ; ceea ce în lim«ba broaștelor însemnează că el sufere o durere cum«plită. Dacă tractăm tot așa o broască, acăreia mă«duvă a spinăriĭ este secționată, vedem că piciorul «de dinapoĭ se retrage numaĭ decât îndată ce dege«tele luĭ au avut cel maĭ mic contact cu acidul; ba «âncă acest picior se retrage cu maĭ multă promptî«tudine și energie, decât dacă broasca ar fi sănă«toasă, particularitate asupra căreia vom reveni. Ju«mătatea de dinapoĭ a trupuluĭ broșteĭ operate re»acționează deci în contra iritațiuniĭ, întocmaĭ ca și «cum broasca ar fi sănătoasă; dară *jumătatea de di«nainte a trupuluĭ nu reacționează*; extremitățile de di«naiute nu fac nicĭ o sforțare ca să scape; ochiĭ nu «se închid; tot ce se petrece în jumătatea de dina«poĭ a trupuluĭ este și remâne necunoscut pentru «jumătatea de dinainte; animalul nu simte nimic din »ceea ce se face. Pentru a dovedi că aceste mișcăriĭ «sunt în adevĕr și cu totul neatĕrnate de conștiința «animaluluĭ, putem să ucidem broasca și să sfără«măm sau să tăem toată jumătatea de dinainte a «trupuluĭ, lăsând numaĭ picioarele de dinapoĭ și ju «mătatea de dinapoĭ a mĕduveĭ. Dacă reîncepem a-

www.dacoromanica.ro

«tuncĭ experiența aciduluĭ, efectul produs este acelaș;
«laba excitată se retrage cu răpegiune; cealaltă a-
«semene se agitează, și câte odată ele se freacă una
»de alta, întocmaĭ cum se freacă când broasca este
«sănătoasă.»

In această experimentațiune, fiindcă la mĕduva spinăriĭ se transmite numaĭ o singură sensațiune printr'un singur nerv, este ușor de constatat: întĕiu că mișcarea mușchilor este efectul necesar al excitațiuniĭ nervoase: al doile, că întensitatea efectuluĭ este proporțională cu intensitatea causeĭ. Aceste se pot constata maĭ cu aceeașĭ ușurință și la mișcările curat instinctive, care se întâmplă la animalul sănătos și prin ajutorul nervilor care merg de-a dreptul în creer. De exemplu, clipirea de ochĭ la vederea uneĭ lumine neașteptate este o acțiune reflexă destul de simplă, în care nerviĭ opticĭ conțin fibrele sensitive, eară nerviĭ facialĭ fibrele motrice.

Acțiunea reflexă, fără a-șĭ schimba natura, devine mult maĭ complicată când se face prin mijlocirea maseĭ celeĭ marĭ a creerilor. Și în adevĕr, creerul este o masă considerabilă de substanță albă la mijloc, compusă din fibrele conducĕtoare ale nervilor, și de substanță cenușie prin prejur, compusă din celule maĭ mult sau maĭ puțin prelungite care unesc cele două categoriĭ de fibre conducĕtoare. In el vin fibre sensitive din toțĭ nerviĭ respândițĭ în trup, chiar din ceĭ care se acufundă în mĕduva spinăriĭ; și din ei pleacă fibre motrice pentru toțĭ aceĭ nervĭ. Intre aceste două teluriĭ de fibre apoĭ se înterpune o masă

www.dacoromanica.ro

de materie cenușie unde se elaborează transformarea curentului nervos. Dar fiindcă această masă este o mare aglomerare de celule intermediare a tuturor nervilor din trup; deaceea în ea nu sosește numaĭ o singură impresiune ca în experiența de maĭ sus cu broasca tăetă; ci un număr câteodată foarte mare de impresiuni căpătate atât prin nervii răspândiți prin tot trupul, cât și prin simțurile vederiĭ, auzuluĭ, mirosuluĭ, gustuluĭ, etc. Pe lângă aceste se maĭ adaog impresiunile permanente, adică întipăririle de întâiul grad deșteptate prin asociațiunea și succesiunea ideilor. 1\. Fiecare din aceste impresiuni, venind prin o fășie specială de fibre sensitive, caută să se continueze în fășia corespondentă de fibre motrice. Fiecare sensațiune deci, caută să se transformeze în o mișcare a sa proprie. Ânsă fiindcă la un concurs de sensațiuni corespunde un concurs de mișcări, deaceea forțele impulsive se contrabalanseză una pe alta, astfel încât, mișcarea efectivă a mușchilor nu maĭ este efectul singular al cutăriĭ sau cutăriĭ excitațiuni nervoase; dar este resultanta comună a tuturor impresiunilor. Deaici se înțelege că, din causa neutralizăriĭ parțiale a mobilelor, un ani-

[1]) Și în adevăr, întipăririle de întâiul grad nu sunt decât niște efecte ce continuă mult timp în urma uneĭ excitațiuni nervoase ce a durat puțin timp. S'ar putea zice că sunt niște lesiuni organice ajunse în stare cronică și latentă, și care sunt iritate, *deșteptate* și împedecate de a se tămădui de către o mulțime de impresiuni actuale, care vin poate prin fibre nervoase ce se află în legătură cu acele prin care s'au stabilit lesiunile sau impresiunile cronice.

www.dacoromanica.ro

mai poate să execute o mișcare foarte mică în urma unor excitațiuni foarte mari. Dar în casul acesta lupta sufletească dintr'ênsul va fi proporțională cu numĕrul și intensitatea excitațiunilor.

«Să presupunem, zise d. Herzen, că un câne stă «închis într'o cameră; el se ureşte stând singur, ge«me, se întoarce, adulmecă pe ici pe colea. Deodată «descopere o bucată de carne pe masă; pofta i se «aprinde. Mirosul, vederea cârniĭ, deșteaptă în el o «mulțime de imagini, care îi representează desfăta«rile gastronomice conținute în această carne: el «întinde botul ca s'o apuce; deschide deja gura; «dar eată că deodată i se arată imagina ciomăgitu«rilor pe care le-a primit altă dată din causa că ce«dase la o ispită ca aceasta. Indată acțiunile reflexe «pe cale de a se produce îșĭ schimbă direcțiunea; «cânele se depărtează demasă, se resignează la soarta «sa, și numaĭ din când în când trece câte-o ochire «tristă și drăgostoasă la această carne atât de gus«toasă pentru cine va putea-o mesteca.»

Am vĕzut cum resultatul final al acțiunii reflexe atĕrnă de-o mulțime de impresiuni care se contra balanseazĕ. Dar apoĭ acțiunea reflexă maĭ este modificată cantitativ și calitativ și de urmĕtoarele două categoriĭ de influențe:

1°. *Starea sistemului nervos în momentul excitațiunii nervoase.* Și în adevĕr, nutriținea nervilor și a centrurilor nervoase poate să se facă, maĭ încet sau maĭ repede, maĭ regulat sau maĭ neregulat; și din ceastă causă organele pot fi maĭ mult sau maĭ pu-

www.dacoromanica.ro

ţin simţitoare şi energice. Toate aceste stări ale sistemului nervos sunt causate de influenţele diverse ale diferitelor mâncări, băuturi, stări atmosferice etc.

2 °. *Organisaţiunea individuală*, adică constituţiunea fisică înăscută. Nenumărate fapte puse afară din îndoială dovedesc până la evidenţă că, fie care organ sau formă de organ stă în corelaţiune, nu numai cu alte organe sau forme de organe, dar chiar cu anume dispoziţiuni morale şi intelectuale, care influenţează asupra acţiunii reflexe- Astfel puii de raţă, avênd organele anume adaptate vor avea şi aplecarea înăscută de a înota chiar când vor fi crescuţi de o găină; şi ei se vor arunca în apă la cea d'ntâi baltă ce vor întâlni, cu toate protestările ce face cloşca de pe mal. Rasele de câni, care în privinţa constituţiunii anatomice se deosebesc între dênsele prin câteva particularităţi accesorie, se deosebesc asemene în privinţa caracterului şi a inteligenţei: câtă deosebire de forme şi totodată de aptitudini este, de exemplu, între câinele de stână şi câinele de terre-neuve! — D. Herzen zice că profesorul Schiff din Florenţa a secţionat nervul olfactiv la patru căţei de curênd născuţi. Aceşti căţei nu mai puteau găsi tîţa mamei lor. Mai târziu fiind învăţaţi a bea lapte dintr'un vas alb, nu mai găseau lapte dacă era pus într'un vas celorat. Apoi unul din aceî căţei care a fost conservat mai mult timp, se lua după orî ce om, fără să arăte nicî o preferinţă pentru stăpânul seu care îl hrănea. Insfîrşit toate calităţile luî intelectuale şi morale (între care şi fidelitatea

www.dacoromanica.ro

către stăpân) erau schimbate. S'a observat că mâţele care sunt cu totul albe şi cu ochiĭ albaştri, sunt asemene cu totul surde. Acest din urmă fapt dovedeşte că, cea maĭ mică modificare într'un organ modifică pe toate celelalte. Este adevĕrat că nu putem încă preciza ce anume schimbare morală sau intelectuală corespunde la cutare deosebire organică: aceasta se va putea face maĭ târziu după ce se va studia maĭ bine chestiunea. Dar din faptele deja cunoscute, şi din natura lucrurilor, resultă că trebue să fie o corelaţiune complectă între fie care parte din organism şi între funcţionarea aceluĭ organism. Căcĭ, de o parte, fie care causă trebue să aibă un efect; şi de altă parte, organismul este tocmaĭ acea maşină complexă, în care fie care parte atĕrnă de întreg, şi întregul de fie care din părţile sale. Deaicĭ urmează că arta de a cunoaşte caracterul şi aptitudinile unuĭ om numaĭ după inspecţiunea figureĭ şi a conformaţiuniĭ trupuluĭ, nu este imposibilă.

Resumatul fenomenelor psichologice.

Din cele expuse maĭ sus resultă că: în toate fenomenele funcţiuniĭ de relaţiune, ştiinţa nu poate să descopere altă ceva decât *acţiunĭ reflexe*, care în principiu, sunt simple ca şi curenturile electrice. Aceste acţiunĭ reflexe sunt de douĕ felurĭ în privinţa conştiinţeĭ ce avem despre dênsele.

1 ⁰. *Acţiunĭ reflexe conştiente.* In acele noĭ avem conştiinţă maĭ mult sau maĭ puţin despre contrabalanţarea *complicată* de forţe *simple* care se întâlnesc

www.dacoromanica.ro

în substanța cenușie a creeruluĭ, unde curenturile sensitive aferente se prefac în curenturĭ impulsive aferente. Această contrabalanțare conștientă, se numește în privința intelectuală, *percepțiune de ântĕiul și de al doile grad*,; eară în privința determinațiunĭ se numește, *stare morală* (motivele determinative) și *voință*.

2 °. *Acțiun' reflexe neconștiente*. Aceste sunt acțiunile instinctive despre care nu avem conștiință de la începutul până la sfîrșitul lor. Dar în realitate și aceste pot să consiste dintr'o contrabalanțare orĭ cât de complicată de un mare numĕr de impresiunĭ. Dovadă la aceasta sunt lucrurile inconștiente și complicate ale somnambulilor, jocul mecanic al artiștilor de musică instrumentală, etc.

Dar *orĭ ce* acțiune reflexă, fiind un fenomen curat fisiologic, atĕrnă cu totul de cause materiale, adicĕ de forțele naturale ale materieĭ. Și fiindcă aceste forțe sunt stăpânite de legĭ *fatale*, urmează că și acțiunile reflexe iau naștere și se execută într'un mod *fatal*. Acesta este motivul pentru care am zis la începutul acestuĭ studiu că nu este deosebire esențială între mișcarea făcută de-o piatră sub influența uneĭ impulsiunĭ, și între mișcarea făcută de un om sub influența aceleiașĭ impulsiunĭ. De exemplu, o peatră împinsă de uragan se va *rostogoli* de pe dealurĭ și de pe locurile expuse, până se va așeza într'o vale sau într'un loc îndosit de unde uraganul nu o maĭ poate mișca. Asemene un om fiind surprins de un asemene uragan, *după ce poate*

www.dacoromanica.ro

va chibzui în deplină conştiinţa, va *fugi* şi se va *ascunde* pentru un moment după o stîncă; eară, pentru a preveni alte întâmplărĭ de aceste, îşĭ va *construi* un bordeiu.

Din natura fatalismuluĭ resultă că dacă noĭ am cunoaşte cu amănuntul şi cu precisiune toate causele care au să influenţeze asupra cutăreĭ persoane, la cutare moment în viitor, noĭ am putea prezice asemene cu precisiune tot ce acea persoană are să simtă, să gândească şi să facă în acel moment: întocmaĭ precum putem prezice apropierea uneĭ comete sau momentul fazelor luneĭ, orĭ al eclipselor de soare şi lună.

Atât posibilitatea prezicerilor, cât şi realitatea fatalismuluĭ, maĭ sunt dovedite şi de faptul, neexplicat până acum, că unele persoane nervoase au presentimente şi visurĭ profetice despre ceea ce are să se întâmple cu dênsele sau cu alte persoane.

CAPITOLUL IV.

Valoarea practică a teorieĭ fatalismuluĭ.

Findcă teoria fatalismuluĭ se basează pe faptele cele maĭ numeroase şi cele maĭ sigure din câte vin la cunoştinţa omuluĭ; de aceia nu mĕ îndoesc că ea va fi admisă, maĭ curênd sau maĭ târziu, de toată lumea cultă a timpurilor noastre. Chestiunea ânsĕ este de a se şti, dacă această admisiune nu ar avea consequenţe rele pentru viaţa practică a oamenilor.

www.dacoromanica.ro

Spiritualiștiĭ s'au cercat în totdeauna să dovedească că, admiterea filosofiei materialiste conduce la nimicirea moralităţiĭ publice, la stingerea ori cărei activităţĭ intelectuale, la disoluţiunea societăţiĭ şi la îndobitocirea oamenilor. Dacă eĭ au invocat astfel de argumente contra filosofilor materialişti care admiteau o oare-care sferă, maĭ mult sau maĭ puţin restrînsă, în care s'ar învârti liberul arbitru ; apoi cu atât maĭ mult eĭ s'ar crede în drept să le învoace contra teorieĭ fatalismuluĭ, care nu admite de loc existenţa liberuluĭ arbitru. Dar să vedem dacă sunt fundate temerile spiritualiștilor.

Din punctul de vedere spiritualist s'ar întrevede două consequenţe rele principale ale admiterii teorieĭ fatalismuluĭ.

Întâia consequenţa. Dacă nu există voinţă liberă, atunci nu maĭ este merit şi demerit în faptele noastre, şi prin urmare nicĭ responsabilitate. Prin urmare nime nu trebue să maĭ fie pedepsit, nicĭ resplătit.

De acolo urmează că, religiunea, morala şi legislaţiunea, care au de scop să îmbunătăţească oameniĭ, distribuindu-le pedepse şi resplăţĭ după faptele lor, nu maĭ au nicĭ un înţeles, nicĭ un scop, şi trebue să dispară. Că odată aceste fiind dispărute, nu mai este posibilă societatea, şi oameniĭ trebue să trăiască ca dobitoacele prin pădure ; şi poate maĭ réu încă ; căcĭ, ne maĭ fiind în lumea aceasta, nicĭ dreptate, nicĭ autoritate, eĭ s'ar distruge unul pe altul.

La aceste exagerăţiunĭ şi croele ale imaginaţiuneĭ se poate respunde următoarele :

www.dacoromanica.ro

Afară de forţele fisice şi fisiologice propriu zise, ceea ce susţine viaţa animalelor este instinctul conservator, care se manifestă sub o mulţime de forme sau instincte particulare. Aceste instincte sunt asemene baza conservării individului şi a societăţiĭ omeneştĭ. Chiar în starea actuală a desvoltăriĭ omeneştĭ, când acţiunile conştiente sunt atât de numeroase; chiar astăzĭ de sigur că acţiunile instinctive care asigură conservarea noastră formează nouĕ-zecĭ şi nouĕ la sută din totalul activităţiĭ noastre. Astfel fiind lucrurile, se înţelege că chiar dispariţiunea totală a motivelor conştiente procurate de religiune, morală şi legislaţiune, nu ar putea să nimicească societatea: ci i-ar da numaĭ o mică modificare egală cu unul la sută din totalitatea activităţiĭ noastre; dovadă la aceasta este istoria, care de-o parte ne arată că de multe orĭ popoare întregĭ au suferit schimbărĭ năprasnice, violente orĭ chiar voluntare, de religiune, morală şi legislaţiune, fără ca societatea să fi încetat de a exista; şi de altă parte ea ne arată că, societatea de multe orĭ a căzut într'un fel de disoluţiune, fără ca credinţele eĭ să se fi schimbat din ceea ce fuseseră pe timpul prosperităţiĭ. De aicĭ se vede cât de mică importanţă au motivele conştiente chiar când sunt sancţionate.

Dar religiunea, morala şi legislaţiunea, orĭ cât de mică parte ar ave ele în existenţa noastră, pot numaĭ să fie modificate după cerinţele timpuluĭ, adică, după starea de cultură a oamenilor; dar nu pot să dispară deodată din societate; căcĭ şi ele sunt nişte

www.dacoromanica.ro

manifestaţiuní ale instinctuluí conservator, care a ajuns în parte să fie *conştient*, fără de a înceta prin aceea să remână tot *fatal*. Astfel noí suntem siliţí să facem toţ aceea ce favorisează desvoltarea individului şi a societăţiĭ, nu numaí prin impulsiúnĭ instinctive, ci şi prin motive conştiente împuternicite de pedepsele şi resplăţile făgăduite de Dumnezeu, de conştiinţa morală şı de justiţia socială. Şi apoí aceste pedepse şi resplăţi au utilitatea şi raţiunea lor de a fi tocmaí din causă că voinţa noastră nu este liberă şi se determină de motivul cel maí puternic; căcí, dacă ar exista liberul arbitru, atuncí nu s'ar influenţa de ameninţările pedepselor, şi ar pute în tot momentul să calce datoriile; atuncí nu ar maí fi nicí o siguranţă pentru societate, din causă că orí ce legí s'ar face, orí ce provedimente, orí ce combinaţiunĭ pentru siguranţa publică s'ar încerca, efectul lor ar fi tot nul asupra voinţelor, şi prin urmare probabilitatea infracţiunilor ar rămâne aceeaşí. De aicí urmează că, arma pe care spiritualiştiĭ ar voi s'o întrebuinţeze contra noastră, o putem noí întoarce contra lor cu maí multă dreptate. Căcí, religiunea, morala, legile penale, regulele politeţeí şi a convenienţeí, educaţiunea, tocmaí atuncí nu ar ave nicí înţeles, nicí utilitate, când ar exista cu adevĕrat liberul arbitru.

Dar ce este meritul şi demeritul? meritul este *conştiinţa* conformăriĭ, şi demeritul *conştiinţa* neconformăriĭ faptelor noastre cu preceptele stabilite de religiune, morală, legislaţiune, etc. Este, cu alte cu-

www.dacoromanica.ro

vinte conștiința împlinirii sau neîmplinirii datoriei. Și datoria nu este altă ceva decât conformarea faptelor noastre cu aceea ce societatea în care trăim crede că este bine. Se înțelege că e cu totul relativ aceea ce societatea crede că este bine.

Insă acel care a făptuit cu conștiință este responsabil, și, prin urmare, merită pedeapsă sau resplătire. Ce însemnează acum în sistemul nostru cuvêntul *responsabilitate*? Eată ce:

Toate faptele voluntare sau conștiente se hotarăsc de către motive conștiente. Insă, instinctul nostru conservator, sau cu alte cuvinte, interesul conservațiunii individuale și sociale, cere ca motivele cele bune să triumfeze în toate faptele noastre. Dar pentru asta se cere ca aceste motive să fie mai puternice decât toate celelalte; și deaceea și sunt împuternicite prin pedepse și resplătiri. Astfel, dacă eu comit o crimă în deplină *conștiință*, asta însemnează că motivele rele, *conștiente*, sunt mai tari în mine decât cele bune; și că aceste din urmă nu sunt destul de împuternicite pentru mine și numai prin amenințarea legii, de exemplu. Deaceea se cere ca să mi se aplice efectiv o pedeapsă, întêi, pentru ca să întipărească mai bine memoria mea, o frică pe care n'a putut-o întipări amenințarea, și astfel să mĕ oprească de la recidive; și al doile, să împrospĕteze în memoria celorlalți oameni siguranța că amenințarea legii nu este o vorbă goală, și astfel să-i împiedice de a mĕ imita pe mine. Vra să zică pentru faptele *conștiente*, pedepsele și resplătirile procu

www.dacoromanica.ro

ră motive puternice asemene *conștiente*. Acum, necesitatea care resultă din interesul conservăriĭ omuluĭ ca aceste motive să fie cele maĭ împuternicite în deliberațiunile voinței, se numește *responsabilitate în înțeles obiectiv*; ear conștiința maĭ mult sau maĭ puțin întunecată, despre această necesitate se numește *responsabilitate în înțeles subiectiv*. Instinctul, și maĭ cu samă experiența, ne face să știm sau să găsim, care sunt faptele bune după trebuințele societățiĭ în care trăim; eară pe de altă parte, experiența ne-a deprins a vede o faptă rea totdeauna urmată de-o pedeapsă, sau cel puțin de o dojenire, de o reprobare puternică. De aceea când facem o faptă rea sau bună ne simțim *responsabilĭ*; adică, simțim, prin *deprindere* sau instinct, o frică secretă de pedeapsa ce așteptăm pentru faptele rele; sau simțim o mulțumire ascunsă că, pentru faptele bune ce am făcut, nu numaĭ că nu ne poate aștepta o pedeapsă, dar poate din contra, o resplată, o laudă, o aprobațiune. Acesta este efectul *inducțiuniĭ* în ordinea morală.

Acum se înțelege ușor pentru ce noĭ nu putem fi responsabilĭ, adică pedepsiți sau resplătiți, pentru o faptă făcută fără conștiință; căcĭ pedepsele și recompensele sunt motive *conștiente*, și nu pot avea nici o influență asupra făptuirilor *neconștiente*. De exemplu, dacă eu aș fi pedepsit pentru o crimă făcută într'un acces de nebunie, această podeapsă nu ar fi trebuincioasă pentru mine, din causă că eu nu am dovedit că, într'o deliberare voluntară, motivele bune ar fi maĭ slabe în mine decât cele rele. Dar această

www.dacoromanica.ro

pedeapsă nu ar folosi nimica nicĭ celorlalţĭ membri aĭ societăţiĭ; căcĭ prin pedepsirea mea nu li se spune că, o faptă voluntară este urmată de pedeapsă; prin urmare eĭ nu vor avea prin aceasta motivele bune maĭ împuternicite decât altă dată pentru făptuirile lor voluntăre. Cât pentru momentele în care eĭ ar lucra fără conştiinţă, se înţelege că exemplul pedepsiriĭ mele nu le-ar folosi de loc; de vreme ce în acele momente nicĭ nu se maĭ încap motive. Aşa dar pedepsirea mea nu ar fi utilă, cu alte cuvinte, nu ar fi dreaptă. Căcĭ utilitatea în limba responsabilităţiĭ se traduce prin vorba *dreptate, şi neutilitatea prin nedreptate.*

Tot după teoria noastră se justifică şi se explică, pentru ce pedepsele şi resplătirile sunt în practică cu atâta maĭ marĭ, cu cât, de-o parte, este maĭ mare responsabilitatea, adică, maĭ clară conştiinţa despre faptele făcute; şi cu cât, de altă parte, aceste fapte aduc maĭ multă vătămare societăţiĭ. Căcĭ, puterea ce trebue să se dee motivelor bune trebue să se măsoare după puterea motivelor rele ce trebuesc invinse.[1] Pe când în hipotesa spiritualistă a liberuluĭ arbitru, toate aceste măsurĭ şi gradaţiunĭ ar fi nişte copilăriĭ; de vreme ce, tot cu aceeaşĭ uşurinţă s'ar comite faptele: fie ele crime marĭ, fie fapte aproape inofensive; fie ele pedepsite aspru, uşor, sau de loc. Au fost mulţĭ filosofĭ materialiştĭ care, dupe ce

---

1) Vezĭ, *Romagnosi*: *Genesi del dirritto penale;* care carte n'a fost nicĭodată îndeajuns înţeleasă şi apreciată de lumea învĕţată.

www.dacoromanica.ro

constatasera că libertatea voinței este, sau foarte mică, sau nulă, apoi într'un acces de filantropie, s'au pus să jălească pe criminali, zicênd: că ei sunt nevinovați; că ei au comis fapte rele din causa miserie sau din cauza ideei false și a relei educațiuni ce primiseră de la societate: că ei sunt victimele societății, că ei merită mai bine milă decât dispreț; că ei merită mai bine să fie tratați omenește în spitaluri de nebuni; sau în case de educațiune în care să-și refacă ideile; că în toate casurile societatea nu ar avea alt drept asupra lor decât să-i depărteze de lume spre a-i pune în imposibilitate să facă reu, dar fără a-i pedepsi.

Aici se află o mulțime de contradicțiuni și de erori:

Mai întâi, acești filosofi se pun în contradicțiune. Căci, dacă odată au constatat că toată lumea, și până și voințele oamenilor sunt stăpânite de legi necesare; apoi trebueau să vadă că tot sub stăpânirea acelor legi se află atât societatea care pedepsește cât și ei care filosofează asupra ei. Prin urmare ei nu pot să se considere ca niște *liberi arbitri* puși afară din legile naturei, care după ce au esaminat acele legi, apoi să se pună a le guverna și a le schimba cursul după un alt plan inchipuit de dênșii. Nu. Pedepsele sociale nu pot fi astăzi altfel decât cum ele sunt; căci, și ele în starea în care se află sunt resultatul necesar al legilor fatale sub care trăim. Și tot astfel a fost în toate timpurile. Era un timp când oamenii fiind mai primitivi, erau determinați mai mult de

www.dacoromanica.ro

emoțiuni grosolane foarte puternice. Pentru a lupta contra acestor emoțiuni, societatea împuternicea motivele bune, foarte slabe pe atunci, cu pedepse îngrozitoare, precum erau torturile. Mai târziu, când motivele întelectuale luase încâtva locul emoțiunilor grosolane, când *deprinderea* dăduse o forță mai mare motivelor bune, s'a găsit că pedeapsa morții simple și a închisorii sunt îndestulătoare spre a complecta puterea motivelor bune. Va veni timpul când moralitatea publică va fi așa de mare încât legile penale vor fi de tot blânde. Dar în toate timpurile a fost și va fi trebuință de pedepse atât de aspre, încât să vîre frica câtă trebuie spre a învinge ori ce motiv reu ce l'ar împinge la fapte rele. Pentru aceste considerațiuni trebuie ca nu numai să pedepsim pe criminalii noștri, dar încă să-i alungăm din relațiunile noastre să-i urîm, să-i desprețuim. Cu aceasta vom împuternici motivele bune. Chiar pedeapsa cu moarte nu trebuie a fi desființată într'o țară decât atunci când se dovedește, că frica unei pedepse mai mici este de ajuns spre a opri pe oamenii cei mai puțini culți, și mai abiecți, de la cele mai mari crime. Și in adevăr. la stabilirea unei pedepse nu trebue a ținea samă de oamenii onorabili; căci, aceștia sunt împedicați de la fapte rele numai prin simpla desaprobare a conștiinței lor, și a societății în care trăesc. Dar pe cât timp se găsesc în societăți destui indivizi încât să pună în primejdie existența și siguranța so cietății, și care totodată să nu se simtă opriți prin amenințarea închisorii pe viață, trebuie să se men-

www.dacoromanica.ro

ţină pedeapsa cu moarte. Şi chiar torturile ar fi necesare când pedeapsa cu moarte s'ar dovedi insuficientă. Imĭ dau voe a crede că aceĭ care fac cu animositate requisitorul timpurilor trecute pentru pedeapsa torturilor şi aceĭ care se încearcă a dovedi într'un chip *curat raţional*, făcând abstracţiune de locurĭ şi de timpurĭ, că pedeapsa cu moarte este totdeauna nefolositoare şi nedreaptă, aceia, zic, nu vĕd limpede în materia despre care vorbesc, din causă că o privesc numaĭ dintr'o latură.

S'a zis, între altele, că experienţa a dovedit că, acolo unde s'a desfiinţat pedeapsa cu moarte, se comit maĭ puţine crime de cât pe timpul aceleĭ pedepse. Aicĭ ânsĕ se ia efectul drept causă. Câcĭ pedeapsa cu moarte s'a desfiinţat acolo unde se rărise crimele, şi prin urmare se împuterniciseră motivele morale. Astfel, în noĭ, pedeapsa cu moarte chiar pe când exista în lege, nu se aplicase de fapt de multă vreme şi tocmaĭ deaceea s'a desfiinţat; ânsă, o repet, desfiinţarea a fost o consequenţă a îmblânzirĭĭ moravurilor, şi nu o causă. Considerând apoĭ blândeţa moravurilor Românilor în comparaţiune cu a străinilor, maĭ că ar fi drept ca pentru aceştĭ din urmă să se prevadă în legile noastre pedepse maĭ aspre, chiar pedeapsa morţiĭ.

A doua consequenţă. Dacă toată lumea s'ar încredinţa că nu maĭ este voinţă liberă; că omul nu poate face decât aceea ce-ĭ poruncesc legile fatale ale naturiĭ; atuncĭ nu ar maĭ fi nicĭ un stimul care,

www.dacoromanica.ro

să ne îndemne a lucra sau a a gândi; căcĭ am avè certitudinea pe care o au orientaliĭ din Asia că «ccea ce este scris să fie, tot are să se întâmple, orĭ ce am face noĭ,»

Voiu observa maĭ întêĭ că fatalismul meu nu are a face cu fatalismul oriental.

Atât credința în Destin a celor vechĭ, cât și fatalismul orientalilor, cât și predestinațiunea divină a creștinilor, nu sunt decât aceea ce s'ar putè numi, în genere, fatalismul teologic. Ânsă acest fatalism presupune următoarele: Noĭ suntem *liberĭ* să cugetăm și să facem aceea ce voim; dar maĭ pe sus de noĭ este o putere sau o ființă maĭ puternică decât noĭ, și tot *liberă* ca noĭ, care strică toate planurile noastre întru cât nu sunt conforme cu planurile eĭ. Prin urmare, noi suntem liberĭ să începem a lucra la planurĭ, chiar contrare destinuluĭ; dar nu ajungem să le sfîrșim din causa, pot zice, a unuĭ stăpân rĕutăcios care e maĭ tare decât noĭ. Deaceia, având conștiința slăbiciuniĭ noastre, nu ne maĭ dăm osteneala să lucrăm; cu atât maĭ mult că și fără munca noastră, ceea ce e scris să fie, tot are să se întâmple.

Cu totul altfel este fatalismul apărat de mine. In acest sistem nu există doue puterĭ libere și rivale, care ar lupta una contra alteia, și din care una ar fi mai tare și ar birui totdeauna pe celaltă. Aicĭ se dovedește că, în lume nu sunt decât cause necesare care dau naștere la efecte tot necesare. Orĭ ce mișcare din lumea asta este născută dintr'o causă anterioară, și la rândul seu va causa nnmaĭ decât un

www.dacoromanica.ro

efect. De aicĭ căpătăm convicțiunea: întĕĭ, că orĭ-ce lucrare vom face sau vom întreprinde noĭ, va trebui să aibă un resultat, căcĭ nu există destin care să-l oprească; al doile, că ori-ce efect am dori noĭ, nu poate să se producă fără o causă; prin urmare trebuie să dăm din mână ca să se producă acea causă. Așa dar, tocmaĭ teoria fatalismuluĭ poate să alunge acea causă de indobitocire și de nepăsare care se numește fatalismul teologic, și astfel să lese maĭ multă putere și vigoare causele acelora care împing pe oamenĭ la necontenită lucrare și cugetare.

NOTA. Sunt de aceĭ care spun că credința în fatalismul teologic ar fi causa apatieĭ și staționariațiĭ popoarelor orientale in genere, și a Turcilor și a Arabilor în specie. Ca și cum Grecii și Romanii din anticitate, ca și cum popoarele crestine, nu ar fi avut aceste credințe: ca și cum insfirșit chiar Turcĭ și Arabiĭ nu ar fi avut tot acele credințe și pe cand ei au in floare. Intr un al s udiu vom vedea că sunt cu totul altele causele prosperitațiĭ și a decadențeĭ popoarelor decât credintele religioase, politice, sociale si mai știu eu care. Acolo me voĭ încerca sa dovedesc ci nu pes e multă vreme, Europa însașĭ va ajunge asa de stationară, de neprisafoare, de apatică, de neproducetoare, ca si popoarele asia ice de astazi.

CONCLUSIUNE

Din tot acest studiu se vede că, teoria fatalismuluĭ, departe de a cădè în contradicțiunĭ cu sine însășĭ, sau cu faptele dovedite de științile positive sau cu practica veței, este poate singurul sistem filosofic care explică totul. Acest sistem este singurul care ne face să înțelegem pentru ce armonia este perfectă între lumea fisică, lumea intlectuală și lumea morală. El este singurul care ne dă expicațiunea, cheia și justificarea vieței noastre practice din societate.

SFIRIȘT.

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

Teoria fatalismului pag. 3

CAPITOLUL I

Fenomenele fisice și fisiologice pag. 4

CAPITOLUL II

Fenomenele sociale pag. 5

CAPITOLUL III

Fenomenele psicologice pag. 12

Secțiunea I

Ce este sufletul și unde stă el pag. 15

Secțiunea II

Facultățile intelectuale pag. 20

§ 1. Percepțiunea de întâiul grad pag. 20

§ 2. Percepțiunea de al doile grad pag. 36

I. Generalizațiunea « 37

II. Abstractiunea « 45

III. Percepțiunea raporturelor pag. 74

IV. Imaginațiunea « 87

V. Memoria « 105

VI. Conștiința despre sine p. 110

§ 3. Despre calitatea percepțiunelor și despre certitudine pag. 129

Secțiunea III.

Despre facultățile determinative pag. 147

§ 1. Despre voință

1. Despre mobilele determinative ale voinței. pag. 147

2. Despre Instinct pag. 166

Sectiunea IV.

Câteva date științifice care confirmă teoria fatalismului pag. 174

Resumatul fenomenelor psicnologice pag. 182

CAPITOLUL IV.

Valoarea practică a teoriei fatalismului pag. 184

Conclusiune 195

www.dacoromanica.ro